

Fundacja
Szkoła z Klasą

Przy wsparciu

Google.org

Postaw na cyfrowe obywatelstwo

**Asy
Internetu.**

Scenariusze zajęć
o cyfrowym obywatelstwie
i bezpieczeństwie
dla szkół ponadpodstawowych

Fundacja
Szkoła z Klasą

Przy wsparciu

Postaw na cyfrowe obywatelstwo

**Autorki
i autorzy** Ewa Drobek, Sabina Fik, Karol Jachymek, Agnieszka Krawczak-Chmielecka, Izabela Meyza, Joanna Murzyn, Hubert Pajęczkowski, Kamil Paździor, Marcin Perfuński, Ewa Przybysz-Gardyza, Jacek Purski, Maciej Sopyło, Aleksandra Sulmicka, Alek Tarkowski, Patryk Zakrzewski

**Redaktorka
prowadząca** Aleksandra Sulmicka

Koncepcja Agata Łuczyńska
Jacek Pyżalski
Aleksandra Sulmicka

**Konsultacja
merytoryczna** Agnieszka Krawczak-Chmielecka
Kamil Śliwowski

**Projekt
graficzny** Julianna Kurzawska – Studio Graficzne

**Redakcja językowa
i korekta** Katarzyna Radzikowska

Skład Julianna Kurzawska – Studio Graficzne

ISBN

ISBN 978-83-67621-22-9

Fundacja Szkoła z Klasą
ul. Śniadeckich 19, 00-654 Warszawa

Publikacja jest dostępna na licencji CC-BY 4.0.

Publikacja została opracowana przez Fundację Szkoła z Klasą w ramach programu Asy Internetu prowadzonego przy wsparciu Google.org.

Wydanie I, Warszawa 2024 r.

Spis treści

Słowo wstępne	4
Jak korzystać z podręcznika?	6
Cykl Kolba	8
Często zadawane pytania	10
Komentarz redaktorki	11
Moduł I. Rozumiem siebie w sieci	12
Twoja prywatność jest w twoich rękach!	13
Wizerunek w sieci: od udostępniania do świadomego zarządzania	21
Jak nie przestać lubić siebie, śledząc profile innych?	29
Czego potrzebuję, a co mi szkodzi? O patotreściach w sieci	35
Zachowaj cyfrowy balans!	42
Moduł II. Mądrość sieci? Mądrość w sieci!	49
Jak nie utonąć w morzu informacji?	50
Nie daj się zamknąć w bańce!	56
Na tropie dezinformacji	62
Krytyczne myślenie w akcji – uniknij manipulacji!	68
Pułapki myślenia a proces radykalizacji	78
Algorytmy w służbie marketingu	85
Sztuczna inteligencja, czyli co?	92
Zagrożenia i nowe możliwości w dobie AI	100
Uważaj na cyfrowe pułapki!	109
Moduł III. Ja w relacjach z innymi	124
Emocje w sieci	125
Od komunikacji do budowania relacji	132
Nie daj się spolaryzować	142
O granicach wolności słowa (także w internecie)	148
Jak sobie radzić z agresją w sieci?	160
Świadoma zgoda a seksting	172
Moduł IV. Ja w sieci pełnej możliwości	185
Jak wykorzystać internet do nauki i rozwijania pasji?	186
Obudź AI! Jak dobrze pisać prompty?	194
Sztuczna inteligencja a etyka i prawa autorskie	198
I ty możesz tworzyć w sieci!	205
Remiksy i virale. Jak być kreatywnym w internecie?	217
Praca w erze nowych technologii	224
Od klikania do społecznego zaangażowania! Obywatelski potencjał internetu	232
Jak infrastruktura cyfrowa wpływa na środowisko?	240
Bądź ekocyfrowy – ograniczaj ślad środowiskowy!	247
Indeks	251

Słowo wstępne

Powszechnie uważa się, że pokolenie wychowane z nowymi technologiami bez trudu radzi sobie w wirtualnym świecie. Sama młodzież również dość wysoko ocenia swoje umiejętności cyfrowe. **Tymczasem wyniki międzynarodowych badań ySKILLS prowadzonych w latach 2021, 2022 i 2023 wśród 6 221 nastolatków i nastolatek (13–18 lat) z sześciu europejskich krajów pokazują, że młodzi ludzie często myślą sprawność operacyjną (techniczną) z kompetencjami cyfrowymi.** Na ogół potrafią obsługiwać nowoczesne narzędzia i aplikacje, jednak (tak jak wielu dorosłym) brakuje im rzetelnej wiedzy o zjawiskach cyfrowych oraz kluczowych umiejętności, zwłaszcza w zakresie wyszukiwania informacji, oceny ich wiarygodności oraz tworzenia treści z poszanowaniem praw autorskich.

Wyniki badań sygnalizują również inny problem: młodzież ma niedostateczne umiejętności w zakresie komunikacyjno-społecznym. Nastolatki nie wiedzą, jak reagować na krytykę, agresję i inne negatywne treści. Wiele osób ma też trudność z zarządzaniem swoją prywatnością w serwisach społecznościowych. Tylko nieliczni potrafią wykorzystywać technologie cyfrowe do skutecznego komunikowania się, nawiązywania trwałych relacji oraz do zaangażowania obywatelskiego.

Dlaczego kompetencje cyfrowe są ważne?

Niewystarczająco krytyczne podejście do treści w internecie może się przełożyć na zachowania i decyzje w świecie pozacyfrowym, bo sprzyja upowszechnianiu się uprzedzeń lub nieuzasadnionych uproszczeń, na podstawie których młodzi ludzie formułują swoje poglądy. Nieżyczliwa komunikacja często prowadzi do konfliktów i negatywnie wpływa na emocje, a nawet na zdrowie psychiczne. Z kolei trudności w zarządzaniu czasem spędzanym w sieci, w połączeniu z niską świadomością, mogą się przyczyniać do nadużywania urządzeń, a także do podejmowania ryzykownych zachowań online, m.in. związanych z mikropłatnościami, pornografią czy sekstingiem.

Nowe podejście do edukacji cyfrowej i medialnej

Wszystkie te trudności pokazują, że **rozwijanie umiejętności cyfrowych** powinno być ważnym elementem działań edukacyjnych nie tylko wśród dzieci, ale również nastolatków i nastolatek. Dlatego właśnie przygotowaliśmy tę publikację, która jest częścią **programu Asy Internetu**. Proponujemy w nim nowe podejście do edukacji cyfrowej i medialnej. Opiera się ono na przekonaniu, że kompetencje cyfrowe warto rozwijać równolegle z budowaniem świadomości emocjonalnej i sprawczości, wzmacnianiem kreatywności, poczucia przynależności i więzi społecznych oraz podnoszeniem poczucia własnej wartości.

W programie zachęcamy, by spojrzeć na internet jako jeden z elementów życia. Budujemy świadomość wpływu sieci na nasze postrzeganie siebie, przekonania, samopoczucie i zdro-

wie, a także na zachowania i relacje. **Rozwijamy cyfrowe obywatelstwo**, na które składają się: wiedza o mechanizmach internetu, jego potencjale i pułapkach, umiejętność bezpiecznego korzystania z sieci oraz wykorzystywania jej do samorozwoju. Wierzimy, że każdy i każda z nas współtworzy cyfrową społeczność i ma realny wpływ na jej kształt. To, jakie będzie środowisko online, zależy od naszej odpowiedzialności, zaangażowania, nawyków oraz postaw.

Uniwersalne wartości

Uważamy, że w świecie online i offline warto kierować się tymi samymi wartościami – **rozsądkiem, uważnością, siłą (asertywnością), życzliwością i odwagą**. To wokół nich jest zbudowany program Asy Internetu. Jesteśmy przekonani, że właśnie dzięki nim młodzi ludzie świadomie i odpowiedzialnie angażują się w sprawy otaczającego ich świata – wirtualnego i rzeczywistego. Przy tematach poszczególnych lekcji znajdują się nazwy wartości, które warto wzmocniać podczas danych zajęć.

ZAPRASZAMY DO WSPÓLNEGO ODKRYWANIA CYFROWEGO ŚWIATA

Nauczycielko, Nauczycielu,

rozumiemy, że możesz czuć się niepewnie lub po prostu nie wiedzieć, jak rozmawiać z młodzieżą o cyfrowym świecie. Wierzimy, że ten podręcznik okaże się pomocny. Zawarte w nim scenariusze lekcji mają dostarczyć narzędzi i wskazówek, które pomogą Ci w prowadzeniu angażujących i wartościowych zajęć.

Nie musisz mieć eksperckiej wiedzy o technologiach czy działaniu mediów społecznościowych. Zachęcamy Cię raczej do towarzyszenia swoim uczennicom i uczniom. Możecie uczyć się od siebie nawzajem, wspólnie szukać najlepszych sposobów wykorzystywania możliwości internetu oraz testować różne rozwiązania. Wierzimy, że partnerskie podejście przyniesie korzyści zarówno Tobie, jak i osobom w Twojej klasie. Pozwoli nawiązać relacje, zbudować atmosferę zaufania, da młodzieży poczucie sprawczości i umożliwi zdobycie nowych umiejętności.

Mamy nadzieję, że ta publikacja będzie dla Ciebie inspiracją i wesprze Cię w pracy z tematyką internetu i nowych technologii.

Zespół Fundacji Szkoła z Klasą

JAK KORZYSTAĆ Z PODRĘCZNIKA?

Podręcznik został przygotowany z myślą o uczennicach i uczniach szkół ponadpodstawowych: liceów, techników i szkół branżowych I i II stopnia.

Zaproponowane w nim scenariusze zajęć zawierają treści powiązane z podstawą programową kształcenia ogólnego dla szkół ponadpodstawowych. Mogą być z powodzeniem wykorzystywane przez nauczycielki i nauczycieli różnych przedmiotów, **m.in. języka polskiego, wiedzy o społeczeństwie, historii i teraźniejszości, etyki, informatyki, podstaw przedsiębiorczości**. Wiele tematów można poruszać z młodzieżą również na godzinach wychowawczych, a także podczas **zajęć dodatkowych i pozaszkolnych**. Materiały pozwalają jednocześnie pracować z zagadnieniami przedmiotowymi i rozwijać kompetencje przyszłości, takie jak komunikacja, inteligencja emocjonalna, współpraca oraz umiejętności cyfrowe.

Struktura podręcznika

Publikacja składa się z czterech części:

- Pierwsza, zatytułowana *Rozumiem siebie w sieci*, daje młodzieży przestrzeń do przyjrzenia się sobie w internecie, swoim nawykom, zachowaniom i emocjom.
- Druga część, *Mądrość sieci? Mądrość w sieci!*, umożliwia analizę mechanizmów funkcjonujących w cyfrowym świecie i zachodzących w nim zjawisk, a jednocześnie promuje świadomość, uważność, krytyczne myślenie i kształtowanie dobrych nawyków.
- Trzecia, *Ja w relacjach z innymi*, skupia się na rozwijaniu kompetencji komunikacyjno-społecznych. Materiały zachęcają młodzież do analizy swoich emocji, empatycznej komunikacji, prowadzenia dialogu i otwartości. Uczą także radzenia sobie z agresją oraz rozpoznawania niebezpieczeństw w sieci.
- Ostatnia część, *Ja w sieci pełnej możliwości*, zawiera scenariusze, które inspirować do realizacji pozytywnych działań z wykorzystaniem potencjału internetu. Ta część skupia się na budowaniu poczucia odpowiedzialności, własnej wartości i sprawczości.

Scenariusze zostały zaplanowane tak, żeby można je było zrealizować w ramach **45-minutowych zajęć**.

Elastyczność w realizacji tematów

Sam/sama zdecyduj, w jaki sposób będziesz pracować z podręcznikiem. Możesz omawiać z młodzieżą tematy po kolei, skupić się jedynie na określonej części publikacji lub wybierać ważne bądź ciekawe z perspektywy Twojej klasy zagadnienia w dowolnej kolejności.

Tematy w podręczniku wzajemnie się przenikają. Na końcu publikacji znajdziesz **indeks** – możesz z łatwością sprawdzić, w których scenariuszach są poruszane interesujące Cię treści.

Budowa materiałów

Każdy materiał rozpoczyna się **komentarzem dla osoby prowadzącej** dostarczającym podstawowych informacji na dany temat. Dalej znajduje się **słowniczek**, a po nim **scenariusz lekcji** bazujący na **cyklu Kolba**, czyli na metodzie uczenia się przez doświadczenie. Zgodnie z nią skuteczna nauka opiera się na angażujących doświadczeniach, które następnie są poddane refleksji i „obudowane” wiedzą teoretyczną, a na koniec przekute w praktyczne zastosowania.

Wariantowość

Zdajemy sobie sprawę, że nie ma takich zadań, które byłyby dobre dla wszystkich. Dlatego w scenariuszach **proponujemy różne warianty aktywności**. Wybierz takie, które będą najlepsze dla Twojej klasy. W niektórych scenariuszach znajdziesz też **zadania dodatkowe**. Zachęcamy Cię do eksperymentowania i dostosowywania materiałów do swoich potrzeb. Możesz modyfikować ćwiczenia tak, by najlepiej odpowiadały wymaganiom Twoich uczniów, uwzględniały ich indywidualne zainteresowania oraz poziom zaawansowania.

Różnorodność treści

Poszczególne scenariusze zakładają pracę z wielorakimi materiałami, takimi jak filmiki, artykuły prasowe, wpisy na blogach i portalach społecznościowych, teksty literackie, memy, zdjęcia czy kazusy. W każdym scenariuszu znajdziesz gotowe propozycje. Pamiętaj jednak, że możesz również tworzyć i wykorzystywać własne materiały, dostosowane do potrzeb i zainteresowań Twojej klasy.

Potrzebne materiały

Realizacja znacznej części scenariuszy nie wymaga korzystania z komputera i dostępu do internetu. W podręczniku są jednak i takie, które zakładają, że młodzież będzie wyszukiwać w sieci informacje lub pracować z narzędziami generatywnej sztucznej inteligencji. Na początku każdego scenariusza znajdziesz listę materiałów oraz informację, czy Ty lub Twoi uczniowie będziecie potrzebować komputera, rzutnika lub dostępu do sieci.

Prezentacje dla młodzieży

Podczas zajęć możesz wykorzystywać gotowe prezentacje. Będziesz do tego potrzebować komputera i rzutnika. Jeśli masz je do dyspozycji, możesz też wyświetlać młodzieży karty pracy czy teksty do analizy. Prezentacje do poszczególnych tematów znajdziesz na stronie programu. Są tam również dodatkowe wskazówki do pracy z podręcznikiem.

CYKL KOLBA

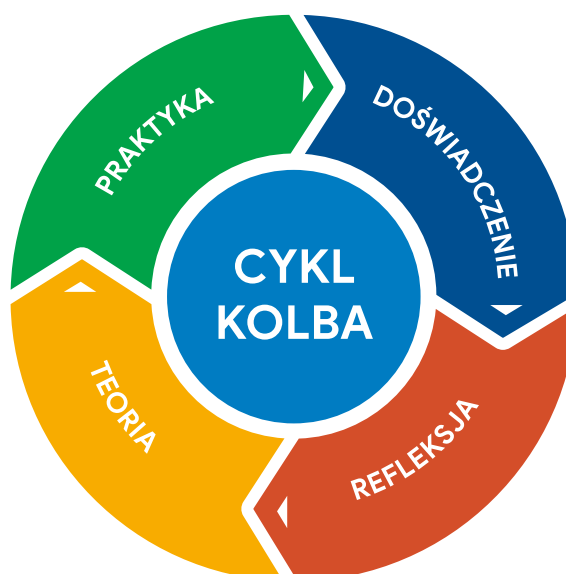
Zawarte w podręczniku scenariusze lekcji zostały przygotowane w oparciu o **teorię uczenia się na podstawie doświadczenia** (*Experiential Learning Theory*). Jej twórcą jest amerykański teoretyk edukacji David A. Kolb, który w 1984 roku opublikował model uczenia się zwany cyklem Kolba (*Kolb's Learning Cycle*). Tworząc go, czerpał inspirację z prac innych znanych teoretyków edukacji, zwłaszcza Johna Deweya oraz Kurta Lewina, a także z dorobku psychologów i filozofów, m.in. Jeana Piageta i Carla Rogersa.

David A. Kolb postrzega uczenie się jako **proces**, który opisuje za pomocą **koła** – w przeciwieństwie do tradycyjnego, linearnego modelu transmisji informacji, gdzie osoba ucząca się jest bierną odbiorczynią treści.

Zdaniem Kolba proces **uczenia się** składa się z **czterech etapów**, a nauka jest naprawdę skuteczna, jeśli osoby uczące się przejdą przez każdy z nich.

- Pierwszy etap – **doświadczenie** – zakłada, że uczennice i uczniowie uczestniczą w konkretnej aktywności: procesie myślowym lub działaniu, których efektem jest przeżycie czegoś, uruchomienie emocji. Może to być gra, obejrzenie filmu czy obrazu, przeczytanie tekstu itp. Celem doświadczenia jest próba utworzenia pomostu pomiędzy tym, co uczniowie już wiedzą, a tym, co dopiero poznają, co jest przed nimi.
- Drugi etap – **refleksja** – to moment, w którym uczestniczki zajęć analizują, co się wydarzyło podczas doświadczenia: jakie były ich reakcje, jakie towarzyszyły im myśli. Porównują nowe doświadczenie z wcześniejszą wiedzą, wyciągają wnioski, formułują spostrzeżenia i hipotezy. W tej części pomocne jest stawianie przez nauczycieli pytań, takich jak: „Co się wydarzyło?”, „Co to może oznaczać?” itp.
- Trzeci etap to **teoria** (konceptualizacja), czyli formułowanie – na podstawie wcześniejszego doświadczenia oraz refleksji – gotowych koncepcji. Teoria może zostać przekazana przez nauczycielki, wypracowana samodzielnie przez uczniów lub we współpracy jednych i drugich. Abstrakcyjne koncepcje i modele mają pomóc młodym osobom lepiej zrozumieć i uporządkować wnioski z doświadczenia i refleksji.
- Ostatni etap – **praktyka** (eksperymentowanie) – polega na testowaniu poznanych teorii w odniesieniu do otaczającego świata oraz na zastosowaniu nowej wiedzy w rzeczywistych sytuacjach, np. do rozwiązywania problemów. Dzięki temu uczący się mogą sprawdzić, jak teorie te funkcjonują w praktyce. Etap zastosowania jest podsumowaniem lekcji. Może to być np. spis rozwiązań, rozwiązanie zadania, nagranie krótkiego filmiku czy opracowanie plakatu. Wynikiem eksperymentów są całkowicie nowe doświadczenia, które mogą uruchamiać kolejny cykl.

Zastosujcie wiedzę w praktyce, eksperymentujcie. Odnieście to, czego doświadczyliście, do waszej codzienności, otaczającego was świata.

Zróbcie coś! Zagrajcie w grę, obejrzyjcie obraz, posłuchajcie piosenki, przeanalizujcie tekst, wykonajcie symulację itp.

Wyciągnijcie wnioski, uporządkujcie informacje, sformułujcie definicje, reguły.

Przeanalizujcie, co się wydarzyło. Nazwijcie to, co zaobserwowaliście. Postawcie hipotezy.

Scenariusze lekcji przedstawione w podręczniku rozpoczynają się od doświadczenia i kończą praktyką. Zgodnie z teorią Davida A. Kolba uczniowie mogą jednak zacząć cykl na dowolnym etapie, ponieważ wszystkie cztery fazy są ze sobą ściśle powiązane. **Należy natomiast pamiętać, że pominięcie któregośkolwiek etapu cyklu zaburza proces uczenia się na podstawie doświadczenia.**

Zalety uczenia w oparciu o cykl Kolba

Model pozwala aktywnie zaangażować uczennice i uczniów w proces edukacyjny i, co istotne, koncentruje się na ich perspektywie. Uczący się mają większą swobodę w eksplorowaniu danego tematu, co sprzyja rozwijaniu samodzielności i odpowiedzialności za własną naukę. Ponadto nauka na podstawie doświadczenia może być również zabawą, gdyż angażuje młodzież w kreatywne działania. Refleksja nad doświadczeniami rozwija umiejętność krytycznego myślenia oraz umiejętności komunikacyjne. Z kolei łączenie teorii z praktyką, z otaczającą nas rzeczywistością, prowadzi do lepszego zrozumienia i zapamiętywania materiału.

Praca cyklem Kolba pozwala też na budowanie głębszych relacji między nauczycielem a uczennicami i uczniami. Nauczyciel staje się facylitorem, przewodnikiem i mentorem w procesie uczenia się, pomaga młodzieży analizować i oceniać doświadczenia poprzez pytania, dyskusje i moderowanie sesji refleksyjnych. Wspiera młode osoby w łączeniu doświadczeń z teoretycznymi koncepcjami i modelami oraz w identyfikowaniu i rozumieniu kluczowych pojęć, teorii i zasad. Wspólne przechodzenie przez etapy cyklu Kolba wymaga otwartości i zaufania, co sprzyja budowaniu pozytywnej atmosfery w klasie.

Co istotne, model Kolba uwzględnia różne style uczenia się: jedni mogą preferować działania praktyczne, inni czują się lepiej podczas refleksyjnej obserwacji lub myślenia konceptualnego. Iteracyjna natura cyklu Kolba promuje ciągłe uczenie się i doskonalenie, gdyż umożliwia wielokrotne przechodzenie przez etapy doświadczenia, refleksji, konceptualizacji i eksperymentowania. Pozwala to na wprowadzanie ulepszeń, zmian i adaptacji na podstawie już zdobytej wiedzy i zebranych doświadczeń.

CZĘSTO ZADAWANE PYTANIA

Czy podręcznik jest zgodny z podstawą programową?

Zaproponowane w podręczniku scenariusze zajęć zawierają treści powiązane z podstawą programową kształcenia ogólnego dla szkół ponadpodstawowych, m.in. z języka polskiego, wiedzy o społeczeństwie, historii i teraźniejszości, etyki, informatyki, podstaw przedsiębiorczości.

Czy tematy z podręcznika można omawiać podczas godzin wychowawczych?

Wiele zaproponowanych w publikacji tematów można poruszać z młodzieżą na godzinach wychowawczych, a także na zastępstwach oraz zajęciach dodatkowych i pozaszkolnych.

Ile czasu potrzeba na przeprowadzenie pojedynczej lekcji?

Każdy scenariusz umożliwia przeprowadzenie 45-minutowych zajęć. Scenariusze zostały przetestowane przez kadrę nauczycielską. Dzięki temu mamy pewność, że są dostosowane do pracy w ramach pojedynczej jednostki lekcyjnej.

Co oznaczają nazwy wartości umieszczone obok tytułów?

Program Asy Internetu jest zbudowany wokół pięciu wartości. To: rozsądek, uważność, siła (asertywność), życzliwość i odwaga. Jesteśmy przekonani, że właśnie dzięki nim młodzi ludzie świadomie i odpowiedzialnie angażują się w sprawy otaczającego ich świata – wirtualnego i rzeczywistego. Przy tematach poszczególnych lekcji znajdziesz nazwy wartości, które możesz wzmacniać podczas danych zajęć.

Czy tematy z podręcznika muszą omawiać po kolei?

Sam/sama zdecyduj, w jaki sposób będziesz pracować z podręcznikiem. Możesz omawiać z młodzieżą tematy po kolei, skupić się jedynie na określonej części publikacji lub wybierać ważne bądź ciekawe z perspektywy Twojej klasy zagadnienia w dowolnej kolejności. Tematy w podręczniku wzajemnie się przenikają. Na końcu publikacji znajdziesz indeks – możesz z łatwością sprawdzić, w których scenariuszach są poruszane interesujące Cię treści.

Dlaczego w scenariuszach pojawiają się różne warianty zadań?

Nie ma takich zadań, które byłyby dobre dla wszystkich. Dlatego w scenariuszach proponujemy różne warianty aktywności. Wybierz takie, które będą najlepsze dla Twojej klasy.

Czy mogę dostosowywać materiały do indywidualnych potrzeb moich uczniów i uczniów?

Zachęcamy Cię do eksperymentowania i dostosowywania materiałów do swoich potrzeb. Możesz modyfikować zadania tak, by najlepiej odpowiadały specyficznym wymaganiom Twoich uczniów, uwzględniały ich indywidualne zainteresowania oraz poziom zaawansowania.

Czy realizując dany scenariusz, mogę pominąć któryś etap cyklu Kolba?

Nie, nauka jest naprawdę skuteczna, jeśli osoby uczące się przejdą przez każdy z etapów. Pominięcie któregośkolwiek z nich zaburza proces edukacyjny.

Czy do przeprowadzenia lekcji potrzebne są komputer z dostępem do internetu oraz rzutnik?

Realizacja znacznej części scenariuszy nie wymaga korzystania z komputera i dostępu do internetu. W podręczniku są jednak i takie, które zakładają, że uczennice będą wyszukiwać w sieci informacje lub pracować z narzędziami generatywnej sztucznej inteligencji. Na początku każdego scenariusza znajdziesz listę potrzebnych materiałów oraz informację, czy Ty lub Twoja klasa będziecie potrzebować komputera, rzutnika lub dostępu do sieci.

Czy muszę być ekspertem/ekspertką z dziedziny cyfrowego bezpieczeństwa, żeby realizować z młodzieżą scenariusze zajęć?

Nie. Opracowaliśmy podręcznik tak, żeby wszystkie osoby uczące mogły z niego korzystać. Jeśli jednak chcesz poszerzyć swoją wiedzę o cyfrowym obywatelstwie i bezpieczeństwie, możesz dołączyć do programu Asy Internetu i wziąć udział w bezpłatnych szkoleniach.

Szczegóły znajdziesz na stronie programu: <https://www.szkolazklasa.org.pl/obszary/asy-internetu/>.

Gdzie znajdę prezentacje do podręcznika, które mogę wyświetlić uczniom?

Prezentacje do każdego tematu można pobrać ze strony programu.

KOMENTARZ REDAKTORKI

W Fundacji Szkoła z Klasą zależy nam, żeby treści były przyjazne dla wszystkich czytających je osób, a jednocześnie zrozumiałe i możliwie zwarte. Dlatego w publikacji stosujemy różnorodne formy gramatyczne. Bez względu na użyty rodzaj tekst odnosi się do osób wszystkich płci. Więcej na temat naszej filozofii przeczytasz na stronie fundacji: <https://www.szkolazklasa.org.pl/w-fundacji-dbamy-o-jezyk-i-wierzemy-ze-kazde-slowo-ma-znaczenie>.

Moduł I

Rozumiem siebie w sieci

Rozumiem siebie w sieci

1. Twoja prywatność jest w twoich rękach!

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Obecność w sieci jest powiązana z dzieleniem się danymi. Sieć, a dokładniej firmy dostarczające nam usługi: administratorzy przeglądarek i wyszukiwarek internetowych, aplikacji i mediów społecznościowych zbierają informacje o nas, a także łączą je, by widzieć jeszcze więcej (czyli tworzą nasze profile). Część danych zostawiamy w internecie mimowolnie, nieraz wręcz nieświadomie. Informacje zbierane bez naszej wiedzy, takie jak **numer IP** (adres nadawany urządzeniom łączącym się z siecią), rodzaj przeglądarki, system operacyjny, używane czcionki, wcześniejsze wyszukiwania itd. zebrane razem często pozwalają zidentyfikować nas jako **unikalnych użytkowników/użytkowniczek**.

Drugą grupę danych stanowią te, które sami podajemy w sieci. Bywa to niezbędne, by korzystać z danej usługi czy aplikacji lub zwiększyć jej funkcjonalność. Dla przykładu, żeby kupić bilety lotnicze online, musimy zwykle podać nasz numer karty płatniczej łącznie z numerem zabezpieczającym (**CVC** lub **CVV**). Żeby zrobić zakupy online, podajemy adres zamieszkania. Zintegrowanie danych kontaktowych telefonu z komunikatorami jest już opcjonalne – gdy to zrobimy, łatwiej jest korzystać z aplikacji.

Część danych podajemy jednak w sieci z własnej woli, choć nikt nas o to nie prosi i nie jest to niezbędne, by korzystać z żadnej usługi. Na przykład w mediach społecznościowych przekazujemy informacje o naszych preferencjach politycznych, hobby, lokalizacji, orientacji seksualnej czy rodzinie. Często udostępniamy tę wiedzę każdej osobie, która zechce po nią sięgnąć.

Osoby użytkujące sieć mają różne potrzeby chronienia w niej swoich danych – część przywiązuje wagę do tej ochrony, część nie. Dostawcy tłumaczą zwykle zbieranie danych potrzebą dostosowania usług do naszych potrzeb w myśl zasady „Podaj nam informacje o sobie, a my sprawimy, że będzie ci się korzystało z naszej oferty jeszcze wygodniej”. I rzeczywiście, wielu ludzi może potwierdzić: podanie danych ułatwia korzystanie z usług. Gdzie więc jest haczyk? Dlaczego warto być w grupie tych osób, które dbają o prywatność w sieci? Dlaczego ważna jest własna polityka w tym zakresie?

Warto mieć kontrolę nad tym, co dzieje się z naszymi danymi, a także czy, kto oraz jak na nich zarabia. Im więcej wiedzą o nas firmy, tym więcej i szybciej mogą nam sprzedać. Należy też pamiętać, że prawdziwymi klientami w sieci są reklamodawcy.

Drugim zagrożeniem są wycieki danych¹.

Trzecim powodem, dla którego warto zastanawiać się, co dzieje się z naszymi danymi i co wie o nas sieć, jest to, że dostawcy usług, dopasowując treści do naszych preferencji, zamykają nas w obszarze znanych i bliskich nam osób czy punktów widzenia. Inne, dalsze od naszych preferencji wyniki wyszukiwania są niedostępne lub dostęp do nich jest znacznie utrudniony².

A co z danymi, które zostawiamy w sieci, głównie w mediach społecznościowych, choć nikt nas o to nie prosi? Tu warto zadać sobie pytanie: co zyskuję, podając jakąś informację, a co potencjalnie tracę lub mogę stracić w przyszłości? Pamiętajmy, że niezależnie od tego, w jaki sposób przekazujemy informację dalej, wypuszczając ją z własnego urządzenia, tracimy nad nią pełną kontrolę. Właściwie następuje to już wcześniej – źle zabezpieczone na urządzeniu dane mogą zostać wykradzione. Jeśli zapisujemy je w aplikacji, są też na serwerach, do których dostęp ma administrator, więc również mogą wyciec.

Czy ryzyko oznacza, że od dziś powinniśmy przestać komunikować się online? Nie! **Warto jednak zastanowić się, czym jest dla mnie prywatność, jak ważne są konkretne informacje, z kim chcę się nimi dzielić, co będzie, gdy wyciekną – teraz lub w przyszłości – i jakie mam wtedy opcje działania.**

Uregulowanie kwestii pozyskiwania i wykorzystywania danych jest przedmiotem międzynarodowych rozmów. Próby lepszej prawnej regulacji podejmuje między innymi Unia Europejska – w ramach **Aktu o usługach cyfrowych** (DSA – *Digital Services Act*)³ i **Aktu o rynkach cyfrowych** (DMA – *Digital Markets Act*). A co możemy robić my, osoby użytkujące sieć?

- 1. Mieć świadomość i budować ją u innych.** Korzystając z sieci, zostawiamy w niej swój **ślad cyfrowy**. Nasze dane są cenne. Od sposobu obchodzenia się z nimi zależy nasze bezpieczeństwo. Choć korzystanie z internetu oznacza dzielenie się informacjami, mamy spory wpływ na to, co i komu ujawniamy oraz co się dzieje z naszymi danymi.
- 2. Świadomie decydować, jakimi danymi się dzielimy, instalując aplikację/ wchodząc na daną stronę.** Czytać regulaminy instalowanych aplikacji. Zadawać sobie pytanie: czy instalując aplikację lub wchodząc na stronę, muszę podawać wszystkie dane, o które się mnie prosi, czy usługa będzie działać bez tego? A jeśli muszę podać dane, czy na pewno potrzebuję tej aplikacji/usługi?
- 3. Świadomie ujawniać dane, którymi chcemy (choć nie musimy) dzielić się w sieci, w tym w mediach społecznościowych.** Czy na pewno chcę się podzielić daną informacją? Jeśli tak, jakiemu gronu osób ją ujawniam? Kim jest dla mnie **znajomy** – kogo zapraszam do tego grona w swoich mediach społecznościowych? Czy to na pewno zaufany krąg? Co będzie, jeśli informacja wypłynie poza to grono? Co będzie, gdy zostanie ujawniona i powiązana ze mną za dwadzieścia lat?
- 4. Decydować, co się dzieje z naszymi danymi w sieci.** Prawo na to pozwala. Warto wiedzieć, jakie mamy prawa i jak z nich korzystać.
- 5. Usuwać dane, gdy nie korzystamy już z aplikacji czy usługi.** Warto się zastanowić: czy kasując aplikację, usuwam swoje dane z jej serwerów? Jeśli nie, czy i jak mogę to zrobić?

1. Dobrze ilustruje to jedna z infografik na stronie Information is beautiful stworzonej przez brytyjskiego dziennikarza zajmującego się danymi – Davida McCandlessa. Pokazuje ona ujawnione wycieki danych z serwerów różnych firm: <https://informationisbeautiful.net/visualizations/worlds-biggest-data-breaches-hacks/> [dostęp: 11 czerwca 2024].

2. Przybliża to w swoim przemówieniu podczas TED Eli Pariser: https://www.ted.com/talks/eli_pariser_beware_online_filter_bubbles [dostęp: 11 czerwca 2024]. Choć od czasu tego wystąpienia zjawisko zostało zbadane i pewne aspekty bańki informacyjnej, bo o niej mowa, wyglądają inaczej, co do zasady Pariser miał rację. Więcej na ten temat w scenariuszu: Nie daj się zamknąć w bańce.

3. Więcej na ten temat można przeczytać na stronach organizacji zajmujących się ochroną prywatności w sieci. W Polsce jest to m.in. Fundacja Panoptikon: <https://panoptikon.org> [dostęp: 11 czerwca 2024].

6. Być czujnym, wykorzystywać dostępne narzędzia i rozwiązania techniczne, by dbać o swoją prywatność. Warto zadać sobie pytanie: jakiej prywatności potrzebuję? Jak cenna dla mnie jest lub może być w przyszłości dana informacja na mój temat? Możemy wybrać odpowiednie dla siebie sposoby zabezpieczania danych, np.:

- ustawienia mediów społecznościowych (kto widzi moje dane i wpisy?),
- podwójna weryfikacja przy logowaniu (hasło i np. kod na telefon lub e-mail),
- różne i regularnie zmieniane hasła do różnych miejsc w sieci,
- chroniące prywatność wtyczki do przeglądarek,
- sprawdzanie, czy strona, z której korzystam, jest szyfrowana (https),
- bezpieczne sposoby przeglądania sieci: wybór przeglądarki, która nie zbiera danych o mnie, tryb incognito, **Tor**, **VPN**,
- decyzja: czy korzystam z ogólnie dostępnych sieci internetowych (w kawiarniach, z sieci miejskiej itd.), zwłaszcza gdy czynności, które podejmuję, są szczególnie ważne (np. operacje bankowe, prywatna korespondencja itd.).

7. Sprawdzać, co wie o nas sieć: w internecie łatwo znajdziemy instrukcje, jak skontrolować, co wie o nas Facebook, Google czy inni giganci sieci.

SŁOWNICZEK

Akt o usługach cyfrowych

(DSA – *Digital Services Act*) i Akt o rynkach cyfrowych (DMA – *Digital Markets Act*) – dokumenty opracowane przez UE mające na celu skuteczniejszą ochronę naszych praw w sieci.

CVC lub CVV karty numer IP

trzycyfrowy numer zabezpieczający kartę, znajdujący się na jej odwrocie.

prawo do prywatności

jedno z praw człowieka, przysługujące każdej osobie niezależnie od zasług czy wywiązywania się z obowiązków. Zabezpiecza je Karta Praw Podstawowych UE⁴, która mówi, że mamy prawo m.in. do „poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, domu i komunikowania”. W odniesieniu do internetu warto rozważać prywatność m.in. w kontekście danych, które sami przesyłamy w sieci, oraz innych dostępnych informacji o nas. Karta Praw Podstawowych podkreśla, że mamy prawo do ochrony danych osobowych, musimy wyrazić zgodę na ich przetwarzanie i mamy prawo wglądu do nich.

4. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Dziennik Urzędowy UE 2016/C 202/02, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT> [dostęp: 11 czerwca 2024].

ślad cyfrowy

informacje, które zostawiamy po sobie w internecie i dzięki którym można nas zidentyfikować

Tor

(*The Onion Routing*) – oprogramowanie umożliwiające (z pomocą darmowej przeglądarki TOR Browser) dostęp do stron internetowych. Utrudnia analizę ruchu w sieci i w ten sposób zapewnia anonimowość. Dzięki szyfrowaniu to, co robimy w sieci, jest niewidoczne, np. dla dostawcy usługi.

unikalny użytkownik /unikalna użytkowniczka

osoba korzystająca z danej strony czy sieci identyfikowana najczęściej za pomocą tzw. ciasteczek (*cookies*), czyli danych wysyłanych przez oglądaną stronę www do przeglądarki, a przy kolejnych wizytach – przez przeglądarkę na stronę. W tym scenariuszu zajęć używamy określenia „unikalny użytkownik/ unikalna użytkowniczka” do pokazania potencjału danych pozostawianych przez nas w sieci – dzięki ich połączeniu można skutecznie nas rozpoznać i odróżnić od innych osób korzystających ze strony.

VPN

(*virtual private network*, wirtualna sieć prywatna) – sposób na bezpieczniejsze, tj. trudniejsze do prześledzenia, bardziej anonimowe przeszukiwanie sieci. Działa podobnie jak Tor.

znajoma/ znajomy

status, który możemy nadać osobom w serwisach społecznościowych. Dodając takie osoby do swojego kręgu, zapewniamy im zwykle większy dostęp do naszych wpisów i danych.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- rozumieją znaczenie i konsekwencje udostępniania danych w internecie;
- rozumieją, że mają wpływ na to, co wie o nich sieć i korzystające z niej osoby oraz podmioty;
- wiedzą, czym jest prywatność w sieci i jak nią zarządzać;
- są świadomi znaczenia prywatności oraz mają poczucie wpływu na nią i odpowiedzialności za nią.

Materiały

- tablica lub flipchart
- markery lub mazaki
- post ity (opcjonalnie)

Wskazówka

Jeśli możesz, ustaw krzesła w sali inaczej niż zwykle, np. w półokręgu, tak by klasa się widziały. Nie jest to niezbędne, ale może ułatwić przeprowadzenie zajęć i uatrakcyjnić je.

DOŚWIADCZENIE (3 minuty)

Pokaż młodzieży krótki filmik pt. *Wielki jasnowidz wyjawia swój prawdziwy dar*. Znajdziesz go na YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=szfC1q0jsG8>.

Film w oryginalnej wersji pt. *Amazing mind reader reveals his 'gift'*, bez polskich napisów, dostępny jest na YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=F7pYHN9iC9I>.

REFLEKSJA (25 minut)

WARIANT I

1. Zapytaj uczennice i uczniów, jakie mają odczucia i refleksje po obejrzeniu filmu. Pozwól kilku osobom podzielić się emocjami i pierwszymi przemyśleniami. Gdy zauważysz, że zaczynają analizować szczegóły tego, co zobaczyły, przejdź do kolejnych części lekcji. Wcześniej zapisz na tablicy lub flipcharcie zdanie pojawiające się pod koniec filmu: **„Twoje całe życie jest dostępne online”**.
2. Zapytaj młodzież, jakie informacje o sobie udostępniają w sieci. Spisz ich listę na tablicy lub flipcharcie. Zaznaczaj lub zapisuj innym kolorem te, które udostępniła większość nastolatków w klasie.

Wskazówka

Jeśli obawiasz się, że twoi uczniowie nie będą chcieli dzielić się na forum tym, jakie dane o sobie udostępniają, możesz rozdać im post-ity, poprosić, żeby zapisali na nich te dane, a następnie zebrać karteczki i nakleić je na tablicy. Możesz też wykorzystać aplikację do tworzenia prezentacji z informacją zwrotną w czasie rzeczywistym, np. Mentimeter.

Jeśli chcesz ułatwić uczniom zadanie, możesz zapisać przed lekcją na tablicy lub flipcharcie listę danych, a podczas zajęć rozdać markery i poprosić, by młode osoby postawiły pionową kreskę przy tych, które ujawniły w sieci, m.in. w mediach społecznościowych i podczas innych aktywności, np. internetowych zakupów.

Przykładowa lista danych:

• Numer karty kredytowej	• Numer telefonu
• Kod zabezpieczający karty kredytowej	• Numer PESEL
• Numer konta	• Numer dowodu osobistego
• Adres e-mail	• Imię i nazwisko
• Hasło	• Zdjęcia
• Login	• Informacje o znajomych
• Adres zamieszkania	• Informacje o rodzinie
• Nazwa szkoły	• Zarobki
• Adres szkoły	• Wygląd mieszkania
• Miejsce pracy	• Numer NIP
• Adres pracy	• Status związku
• Orientacja seksualna	• Lokalizacja
• Wyznawana religia lub jej brak	• Używane media społecznościowe
• Podzielane poglądy i wartości	• Hobby/pasje

3. Po zakończeniu ćwiczenia zapytaj uczennice, czy według nich prawdziwe jest zdanie: **„Twoje całe życie jest dostępne online”**.
4. Na koniec zachęć wszystkich, by odpowiedzieli sobie w myślach, na ile prawdziwe jest to zdanie w ich przypadku.

WARIANT II

1. Przed lekcją poszukaj w sieci informacji o swoich uczennicach i uczniach. Na zajęciach, po zapisaniu zdania **„Twoje całe życie jest dostępne online”**, możesz zacząć dzielić się niektórymi informacjami. Oczywiście tylko takimi, które nie dotkną nikogo, nie wywołają hejtu, nie staną się przyczyną wykluczenia czy cyberprzemocy. Z pozoru drobne informacje wypowiedziane przez ciebie mogą wywołać refleksję i pozostawić w głowie pytanie „Skąd ona/on to wie?”. Ten wariant zajęć jest w pewnym sensie powtórzeniem doświadczenia z filmu. Zapytaj uczniów, czy publikując w sieci przytoczone przez ciebie informacje, mieli świadomość, że także ty możesz mieć do nich dostęp.
2. Następnie zapytaj młode osoby, czy według nich prawdziwe jest zdanie: „Twoje całe życie jest dostępne online”.
3. Zachęć wszystkich, by odpowiedzieli sobie w myślach, w jakim stopniu powyższe zdanie jest prawdziwe w ich przypadku.
4. Jeśli wystarczy ci czasu, do powyższego zdania dopisz kolejne: „Twoje całe życie jest dostępne online. **Ktoś może użyć tego przeciwko tobie**”.
5. Poproś, by każdy wybrał w myślach informację o sobie, która jest dla niego cenna, a mimo to podał ją w sieci. Co na tym zyskał? Co zaryzykował – teraz i w przyszłości – podając ją?

WARIANT III

Uwaga!

Ten wariant zadania wymaga dużego zaufania pomiędzy uczennicami i uczniami, umiejętnego podziału klasy na grupy, a także odpowiedzialności młodzieży. Przemyśl, czy osoby, z którymi pracujesz, są gotowe na to ćwiczenie i czy nie wykorzystają w złej wierze ewentualnych odnalezionych informacji. Jeśli sądzisz, że są gotowe, być może warto poprzedzić tę część zawarciem kontraktu – umówieniem się na pewne zasady lub przypomnieniem ich, jeśli takie już istnieją w grupie, z którą pracujesz.

W tym wariantcie umożliwiasz klasie pracę z wykorzystaniem własnych telefonów lub szkolnych urządzeń ekranowych z dostępem do internetu.

1. Podziel klasę na pary lub czteroosobowe grupy. Poproś, by w ciągu 5–7 minut każda osoba (w przypadku dwójek) lub para (w przypadku czwórek) odnalazła w sieci jak najwięcej informacji o drugiej osobie/parze.
2. Następnie daj zespołom kolejnych 5 minut, by wymienić się informacjami, którymi mogą się zaskoczyć.

3. Zaproś chętne osoby, by podzieliły się na forum informacjami, których odnalezienie w sieci je zdziwiło. Zadbaj, by każda osoba opowiadała o sobie, nie o koledze czy koleżance, których danych szukała. Powiedz, że zaufanie jest tutaj bardzo ważne.
4. Na koniec zachęć wszystkie osoby, by odpowiedziały sobie w myślach, w jakim stopniu prawdziwe jest w ich przypadku zdanie: **„Twoje całe życie jest dostępne online”**.

TEORIA (7 minut)

Podkreśl, że za każdym razem, gdy dzielimy się danymi w sieci, warto zadać sobie pytania:

- Po co ujawniam daną informację?
- Czy muszę to robić?
- Co na tym zyskuję?
- Co potencjalnie mogę stracić?

Wykorzystując komentarz dla osoby prowadzącej, przypomnij uczennicom i uczniom, że:

1. Informacje, które ujawniamy w sieci, nie giną – raz ujawnione bardzo trudno stamtąd usunąć.
2. Nawet gdy publikujemy coś w mediach społecznościowych dla wąskiego grona osób (np. swoich znajomych) lub jednej osoby, tracimy nad tymi danymi kontrolę.

Wskazówka

Jeśli czas na to pozwala, możesz też zapytać uczennice, czy wiedzą, kto jest ich znajomym w sieci. Czy mają jasną dla nich samych politykę nadawania tego statusu w swoich mediach społecznościowych? Zbierz kilka odpowiedzi.

3. To samo dzieje się w przypadku instalowania aplikacji czy logowania się do stron – nasze dane podajemy ich administratorom. Warto czytać regulaminy i wiedzieć, co wolno im zrobić z naszymi danymi. Warto także liczyć się z tym, że dane mogą zostać wykradzione⁵.
4. Przed podzieleniem się w sieci jakąś daną czy informacją o sobie, warto wziąć pod uwagę nie tylko perspektywę tu i teraz, ale także przyszłą: być może dziś pozostawienie jakiegoś komentarza (one też wpływają na nasz wizerunek!) czy wysłanie informacji wydaje nam się niegroźne, nawet w przypadku ich upublicznienia. Pytanie jednak, czy nie zaszkodzi nam ona w przyszłości, np. ujawniona, gdy będziemy ubiegać się o pracę czy piastować jakąś funkcję lub stanowisko.

Wskazówka

Jeśli masz mało czasu, możesz poprzestać na przekazaniu informacji z dwóch pierwszych punktów.

5. Jeśli wystarczy ci czasu, jako ilustrację możesz pokazać stronę: <https://informationisbeautiful.net/visualizations/worlds-biggest-data-breaches-hacks/> [dostęp: 11 czerwca 2024], która zbiera informacje o największych wyciekach danych na świecie.

PRAKTYKA (10 minut)

Poproś uczniów, by zastanowili się, co każdy z nich może robić/ zmieniać/ o czym pamiętać, by zadbać o swoją prywatność w sieci. Podawane propozycje możesz zapisywać na flipcharcie/tablicy. Jeśli czas na to pozwala, warto je także pogłębiać: szukać z młodzieżą konkretnych narzędzi, które mogą pomóc zadbać o prywatność. Możesz pokazać (samodzielnie lub pozwolić na to komuś z klasy), jak w praktyce zastosować te pomysły.

Wskazówka

Przykłady takich propozycji znajdziesz pod koniec komentarza dla osoby prowadzącej.

Warto pokazać nastolatkom, jak zmienić ustawienia prywatności⁶ w mediach społecznościowych. Badania pokazują, że wbrew częstej intuicji osób dorosłych, nie wszystkie młode osoby to wiedzą, choć większość się do tego nie przyzna. Możesz wykorzystać tu informacje z materiału wstępnego do tego scenariusza.

6. Media społecznościowe pozwalają decydować osobom użytkującym, kto ma dostęp do informacji o nich, kto może czytać ich wpisy, a także mieć wpływ na to, jakie treści czy reklamy widzą. Informacje o tym, jak zmieniać ustawienia, są w sekcji pomocy danego medium społecznościowego. Możesz znaleźć je także z poziomu wyszukiwarki. Wystarczy, że wpiszesz frazę: [nazwa medium społecznościowego] + „ustawienia prywatności”. Jeśli w ramach przygotowań do lekcji potrzebujesz dokładniejszego instruktażu, wpisz podobną frazę w wyszukiwarce YouTube i obejrzyj wybrane filmy (warto sprawdzić co najmniej dwa różne źródła).

Rozumiem siebie w sieci

2. Wizerunek w sieci: od udostępniania do świadomego zarządzania

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Każdego dnia w mediach cyfrowych zdarza nam się publikować różne materiały – zdjęcia, nagrania, filmiki, memy, posty czy komentarze. Często nie zdajemy sobie jednak sprawy, że w ten sposób pozostawiamy po sobie **ślad cyfrowy**. Co oznacza ten termin? Można nim określić wszelkie informacje, które zostają po nas, kiedy korzystamy z internetu. Poddając je analizie, inni ludzie mogą dowiedzieć się wielu różnych rzeczy na nasz temat.

Treści publikowane przez nas w sieci wpływają także na nasz **wizerunek**, czyli sposób, w jaki jesteśmy przedstawiani (lub sami się przedstawiamy), a następnie postrzegani przez innych. Na co dzień nasz wizerunek jest kształtowany przez bardzo wiele czynników – przez nasz wygląd, ubiór, mimikę, słownictwo, język, zachowanie, głoszone poglądy czy wyznawane wartości. Niezwykle ważną rolę w jego budowaniu odgrywa także to, co udostępniamy, komentujemy oraz w jaki sposób wchodzimy w interakcje z innymi użytkownikami i użytkowniczkami internetu.

Wizerunek w konsekwencji może również rzutować na naszą **reputację**. Na jego podstawie inni ludzie budują bowiem **opinię** na nasz temat. O ile jednak możemy samodzielnie zarządzać naszym wizerunkiem w świadomy sposób i mieć wpływ na jego kształt, o tyle kontrolowanie tego, jak inni interpretują nasze działania, co o nas myślą oraz jak nas postrzegają, jest znacznie trudniejsze. A raz zachwiana reputacja może być bardzo trudna do odbudowania.

Z tego właśnie powodu na pewno warto przemyśleć wcześniej, w jaki sposób prezentujemy się w internecie. To, jak zostaniemy odebrani przez innych, często jest przecież zależne od jakości i rodzaju publikowanych przez nas materiałów, naszego sposobu komunikacji, kultury osobistej czy ogólnej aktywności online.

Raz zamieszczone przez nas treści mogą pozostać w sieci już na zawsze. Tym samym będą one dostępne zarówno dla osób, które trafią na nie przez przypadek, jak i tych, które świadomie będą ich poszukiwać. Mogą to być nasze przyszłe pracodawczynie, koledzy z innych szkół czy osoby, z którymi wejdziemy kiedyś w różne relacje (choćby romantyczne). Dlatego należy podchodzić do publikowania w internecie informacji na swój temat z rozwagą i mieć świadomość skutków naszych działań w sieci, pamiętając oczywiście, żeby nie zgubić autentyczności i indywidualnej energii.

To ogromnie ważna refleksja. Świadome zarządzanie własnym wizerunkiem nie powinno bowiem być tożsame z tworzeniem kompletnie wymyślonej postaci, z którą w gruncie rzeczy nie mamy wiele wspólnego w naszym życiu codziennym. Tego typu działania można wręcz uznać za rodzaj manipulacji. Tymczasem również w sieci warto zachowywać się autentycznie – zgodnie z naszymi wartościami, stylem życia czy kulturą osobistą – nie przekraczając przy tym granic własnej prywatności, obowiązujących standardów bezpieczeństwa czy zasad dobrej komunikacji.

SŁOWNICZEK

opinia	przekonanie lub pogląd na jakiś temat.
reputacja	opinia, jaką mają o nas inni ludzie.
ślad cyfrowy	wszelkie informacje, które zostają po nas, kiedy korzystamy z internetu.
wizerunek	nasza podobizna lub sposób, w jaki jesteśmy przedstawiani i sami się przedstawiamy (na przykład w internecie i mediach cyfrowych).

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczniowie i uczennice:

- wiedzą, czym jest wizerunek i jakie elementy wpływają na jego odbiór (zwłaszcza w kontekście mediów cyfrowych);
- potrafią krytycznie przeanalizować wybrane profile w mediach społecznościowych w kontekście problematyki wizerunku;
- mają podstawowe umiejętności pozwalające im na samodzielne zarządzanie wizerunkiem w sieci.

Materiały

- wydrukowane karty pracy (załączniki 1 i 2)

DOŚWIADCZENIE (10 minut)

1. Zapytaj uczennice i uczniów, czy prowadzą własne profile w mediach społecznościowych. Jeśli odpowiedzą, że tak, zadaj kolejne pytania:
 - Po co to robicie?
 - Jakie treści najczęściej zamieszczacie?
 - Co jest dla was w tym kontekście priorytetem?

2. Po krótkiej rozmowie na ten temat pokaż osobom uczestniczącym w zajęciach trzy przykładowe posty (załącznik 1). Powiedz, aby w czasie ich oglądania zastanowiły się nad kilkoma pytaniami:

- W jaki sposób postrzegacie przedstawionych w postach ludzi?
- Kim oni mogą być?
- Jakie skojarzenia związane z nimi przychodzą wam do głowy?
- Co myślicie o tych osobach?
- Jak sądzicie, w jaki sposób te osoby chcą być postrzegane?

Uwaga!

Zadanie to możesz przeprowadzić na dwa sposoby:

- *Może się ono odbyć w formie klasycznej burzy mózgów – klasa będzie się dzielić swoimi przemyśleniami na głos na forum.*
- *Może ono również przyjąć formę zadania zespołowego – połącz młodzież w pary lub w małe grupy i rozdaj im wydrukowane wcześniej karty pracy z przykładami postów (załącznik 1), na których będą zapisywać swoje skojarzenia.*

Pomysł na dodatkową aktywność

Zamiast przykładowych postów z załącznika możesz zaprezentować uczniom i uczennicom kilka wybranych przez siebie profili prowadzonych w różnych mediach społecznościowych przez autentyczne osoby – przez aktorów, modelki, muzyków, sportowczynie, celebrytów, polityczki, twórców internetowych czy inne osobowości medialne (na przykład Taylor Swift, Harry’ego Stylesa, Joe Bidena, Charli D’Amelio, Kim Kardashian, Roberta Lewandowskiego etc.).

Profile te możesz wybrać także razem z klasą w czasie zajęć – wtedy wyświetlaj je na bieżąco. Jeśli zdecydujesz się na tę formę ćwiczenia, pamiętaj, że stanowi ono bardzo dobry pretekst do rozmowy na temat tego, kto zazwyczaj prowadzi profile znanych osób. Z reguły są one przecież zarządzane przez agencje i mają wyraźnie cel marketingowy. Czy w tym przypadku można więc w ogóle mówić o autentyczności (skoro stoi za nimi sztab ludzi)?

REFLEKSJA (10 minut)

1. W nawiązaniu do poprzedniego ćwiczenia zapytaj uczniów i uczennice:
- Na jakie elementy zwracaliście szczególną uwagę podczas analizy przykładowych postów?
 - Co powodowało, że do głowy przychodziły wam właśnie takie skojarzenia dotyczące przedstawionych w nich osób?
 - Na jakiej podstawie tworzyliście swoje przekonania na ich temat? Jakie czynniki na to wpływały?

Podczas wspólnej dyskusji mogą pojawić się m.in. takie odpowiedzi:

- problematyka poszczególnych profili (na przykład profil o charakterze motywacyjno-biznesowym)

- podejmowane na nich tematy (na przykład modelka/tancerka zamieszczająca post na temat ekologii)
- rodzaj zamieszczanych na nich fotografii (zdjęcia profesjonalne, amatorskie etc.)
- wybór zdjęcia
- jego tematyka
- oświetlenie, kolorystyka, kompozycja kadru
- zastosowane filtry
- pozy przyjmowane przez poszczególne osoby na zdjęciach
- ich makijaż i ubranie
- przedmioty i gadżety znajdujące się na zdjęciach (książka etc.)
- elementy symboliczne, które się na nich znajdują (posiadłość oznaczająca wysoki status społeczny etc.)
- zamieszczone podpisy, liczba komentarzy, liczba polubień etc.

2. Poproś osoby uczestniczące, aby podzieliły się swoimi refleksjami na temat analizowanych postów:

- Co o nich sądzicie?
- Jaki charakter mają waszym zdaniem te wpisy?
- Czy konta, na których zostały opublikowane, są według was dobrze prowadzone? Jak myślicie? Uzasadnijcie swoje zdanie.
- Czy w ich kontekście można mówić o autentyczności? Jak myślicie?
- Jaki może przyświecać im cel?
- Etc.

TEORIA (10 minut)

1. W nawiązaniu do wszystkich dotychczasowych aktywności zapytaj młode osoby, co w takim razie według nich oznacza słowo „wizerunek”. Po krótkiej rozmowie na ten temat przywołaj im definicję pochodzącą na przykład ze Słownika języka polskiego PWN:

1. «czyjaś podobizna na rysunku, obrazie, zdjęciu itp.»
2. «sposób, w jaki dana osoba lub rzecz jest postrzegana i przedstawiana»¹

Powiedz, że w odniesieniu do internetu szczególnie będzie was interesować ta druga definicja.

2. Następnie przywołaj najważniejsze informacje znajdujące się w komentarzu dla osoby prowadzącej (zwłaszcza dotyczące relacji pomiędzy wizerunkiem a reputacją). Zwróć również uwagę, że na postrzeganie naszego wizerunku w sieci może wpływać bardzo wiele elementów – znacznej części z nich nawet sobie nie uświadamiamy, niemal każdego dnia publikując różne, często nieprzemyślane treści i zostawiając w ten sposób po sobie ślad cyfrowy. Na tej podstawie inni ludzie (m.in. nasze koleżanki, nauczyciele, przyszli pracodawcy) mogą wyrabiać sobie opinię na nasz temat.

Pośród najważniejszych elementów, które mogą kształtować nasz wizerunek, można wyróżnić m.in.:

1. <https://sjp.pwn.pl/sjp/wizerunek;2579940> [dostęp: 11 czerwca 2024].

- język, jakiego używamy,
- treść naszych postów,
- nasz sposób wystawiania się,
- komentarze, które piszemy,
- treści, które polubiliśmy,
- powielane przez nas błędy (np. ortograficzne lub językowe),
- strony, które obserwujemy,
- portale, na których mamy konta (konto na LinkedInie vs. konto na TikToku).

Wskazówka

Tę część zajęć możesz przeprowadzić też w formie wspólnej dyskusji z uczniami i uczennicami, zapisując przywoływane przez nich pomysły na tablicy lub karcie flipchartowej.

PRAKTYKA (15 minut)

Zapytaj uczniów i uczennice, w jaki sposób ich zdaniem można świadomie zarządzać wizerunkiem w sieci, żeby nie zepsuć swojej reputacji, nie przekroczyć granic własnej prywatności i nie tworzyć w pełni wykreowanej osoby. Na co w tym kontekście należy zwracać szczególną uwagę, a jakich zachowań unikać?

Uwaga!

Ćwiczenie to można wykonać w trzech wariantach:

- *Może ono przyjąć formę krótkiej burzy mózgów, w ramach której osoby uczestniczące w zajęciach będą dzielić się na forum klasy swoimi przemyśleniami. Zanotuj je na tablicy lub karcie flipchartowej.*
- *Uczniowie i uczennice mogą też zapisywać swoje odpowiedzi na karteczkach samoprzylepnych, a następnie przyklejać je w dwóch wyznaczonych miejscach opisanych nagłówkami „Co robić?” i „Czego unikać?”.*
- *Możesz też podzielić klasę na trzy- lub czteroosobowe zespoły, rozdać im przygotowane wcześniej karty pracy (załącznik 2) i poprosić o ich wypełnienie:*

Jak świadomie zarządzać wizerunkiem w sieci?

- Co robić?
- Czego unikać?

Na zakończenie ćwiczenia mogą się pojawić m.in. takie odpowiedzi:

CO ROBIĆ?

- Zwracać większą uwagę na jakość publikowanych treści.
- Sprawdzać, czy na publikowanych przez nas zdjęciach nie znajdują się elementy, których nie chcielibyśmy pokazać publicznie.

CZEGO UNIKAĆ?

- Publikowania nadmiernej ilości informacji na nasz temat.
- Tworzenia w pełni wykreowanej osoby, która ma niewiele wspólnego z tym, kim jesteśmy naprawdę.

Uwaga!

Pamiętaj, że w ćwiczeniu najważniejsze jest, aby osoby uczestniczące w zajęciach podzieliły się swoimi przemyśleniami. Dojdą w ten sposób do własnych wniosków, które pozwolą im potem świadomie funkcjonować w sieci.

Pomysł na dodatkową aktywność

1. W nawiązaniu do wcześniejszych rozważań zaprosz klasę do wykonania ćwiczenia. Podziel uczniów i uczennice na trzy- lub czteroosobowe zespoły. Następnie powiedz, aby przedstawicielki poszczególnych grup wylosowały po jednej karteczce z przygotowanego wcześniej zestawu zawierającego imiona i nazwiska znanych osób (na przykład słynnych postaci historycznych). Na karteczkach mogą się pojawić m.in. (zestaw ten możesz jednak dowolnie modyfikować i samodzielnie dostosowywać do wiedzy swojej klasy):

- Maria Skłodowska-Curie
- Leonardo da Vinci
- Kleopatra
- Vincent van Gogh
- Coco Chanel
- Albert Einstein
- Elżbieta I

2. Poproś uczniów i uczennice, aby – zwłaszcza jeśli nie znają wylosowanych przez siebie osób – przez chwilę zapoznali się z najważniejszymi informacjami na ich temat (w tym celu mogą wyszukać ich biografie w internecie lub zajrzeć do książek znajdujących się w szkolnej bibliotece).

3. Po krótkim researchu powiedz, aby każda grupa zastanowiła się, w jaki sposób mógłby wyglądać profil prowadzony w mediach społecznościowych przez wylosowaną osobę, gdyby chciała ona świadomie zarządzać swoim wizerunkiem w sieci, uwzględniając wypracowane wcześniej rekomendacje:

- Jaka byłaby tematyka prowadzonego przez nią profilu?
- Jak wyglądałyby publikowane na nim zdjęcia?
- Jakie posty by się na nim najczęściej pojawiały?
- Na jakim rodzaju komentarzy by jej najbardziej zależało?
- Etc.

Swoje pomysły uczniowie i uczennice mogą zapisywać lub rozrysowywać na rozdanych (większych) kartkach lub arkuszach flipchartowych.

4. Na zakończenie powiedz osobom uczestniczącym w zajęciach, że w podobny sposób mogą przeanalizować swoje profile prowadzone w mediach społecznościowych (o ile oczywiście mają w nich konta):
 - Co zamieszczane przez was informacje mogą mówić na wasz temat?
 - W jaki sposób mogą być odbierane przez różne grupy odbiorców i odbiorczyń (m.in. przez waszych kolegów, nauczycielki, rodziców czy przyszłe pracodawczynie)?

Załącznik 1.

John Smith
London, UK

John Smith W życiu każdy z nas może osiągnąć wszystko, o czym tylko marzy. Wystarczy tylko chcieć...

KIM JEST I JAKIE MAMY SKOJARZENIA?

[illegible]

KIM JEST I JAKIE MAMY SKOJARZENIA?

[illegible]

Chloé Martin
Paris, FR

Chloé Martin Pamiętajcie, że dziś jest Godzina Dla Ziemi. O 20:30 wszyscy gasimy światło!

KIM JEST I JAKIE MAMY SKOJARZENIA?

[illegible]

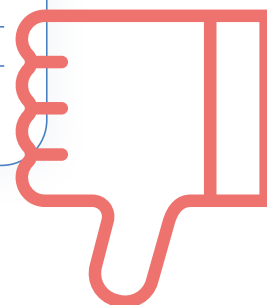
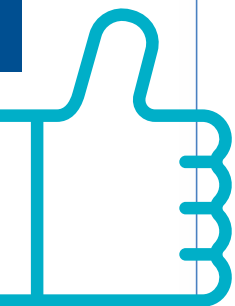
JAK ŚWIADOMIE ZARZĄDZAĆ WIZERUNKIEM W SIECI?

CO ROBIĆ?

CZEGO UNIKAĆ?

Rozumiem siebie w sieci

3. Jak nie przestać lubić siebie, śledząc profile innych?

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Rzeczywistość technologii i mediów cyfrowych ułatwiła ludziom dzielenie się z innymi informacjami na swój temat. Coraz więcej osób prowadzi profile w mediach społecznościowych, w których zamieszcza relacje dotyczące swojego życia prywatnego, szkolnego, zawodowego, zainteresowań czy pasji. Dzięki takim platformom jak Facebook, Instagram, TikTok czy Snapchat możemy śledzić zarówno życie naszych znajomych, jak i sławnych osób, idolek, influencerów.

Obserwując takie profile, możemy czerpać z nich motywację i inspirację do własnych działań, poznawać najnowsze trendy, ciekawe miejsca, uczyć się, zdobywać nowe umiejętności lub po prostu dobrze się bawić. Możliwy jest też inny scenariusz. Gdy czytamy posty osób, które w naszym odczuciu są od nas bardziej atrakcyjne lub wiodą ciekawsze, lepsze życie, nasza samoocena może maleć. Zdarza się, że w wyniku porównywania się z innymi czujemy się niewystarczająco atrakcyjni, utalentowani, dobrzy.

Należy pamiętać, że porównywanie się to naturalny mechanizm, często automatyczny. Zgodnie z **teorią porównań społecznych** wysuniętą przez amerykańskiego psychologa Leona Festingera ludzie mają wrodzoną tendencję do definiowania siebie na podstawie porównywania się do innych¹. Może to nas inspirować do zmian, motywować do doskonalenia się i rozwoju. Jednakże nie powinniśmy budować w oparciu o to naszej **samooceny**. Przecież zawsze znajdzie się ktoś od nas „gorszy” lub „lepszy”². W tym drugim przypadku porównywanie się może prowadzić do niezadowolenia z siebie, frustracji. Dlatego ważne jest zachowanie zdrowego balansu pomiędzy porównaniami a akceptacją siebie.

Na to, co czujemy i myślimy o sobie w procesie porównywania się, ma wpływ wiele czynników. Przede wszystkim decydują o tym nasza znajomość siebie, przekonania i wartości, ogólna sytuacja życiowa i doświadczenia, a także informacje od osób, które nas znają. Ogromny wpływ na nasze wyobrażenie o atrakcyjności, sukcesie i szczęściu mają też kultura i społeczeństwo, w którym żyjemy. Promują one konkretne wzorce i ideały, które stają się punktem odniesienia dla samooceny.

Bazując na przykładzie sieci: jeśli szczególnie ważny jest dla nas wygląd, a nie jesteśmy z niego do końca zadowoleni, posty o idealnym ciele pisane przez modelkę, z którą się porównu-

1. Leon Festinger, *Teoria dysonansu poznawczego*, tłum. J. Rydlewska, red. nauk. S. Mika, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
2. Max Ehrmann, *Dezyderata*.

jemy, mogą rodzić w nas kompleksy i wywoływać zazdrość. Jeśli jednak nie przywiązujemy zbytnej wagi do wyglądu, a uwielbiamy podróże, być może naszą uwagę przykuje ciekawe miejsce, w którym zostały zrobione zdjęcia. Możemy sobie wtedy pomyśleć, że też chcemy je kiedyś odwiedzić.

Z opisanego przykładu można wyprowadzić jeszcze jeden wniosek. Każde z nas inaczej postrzega informacje o innych, które do nas trafiają, i reaguje na nie. Te same treści u jednych mogą wzbudzić przyjemne, a u innych trudne emocje.

W przypadku trudnych uczuć warto jest zadać sobie pytanie, dlaczego reagujemy na konkretną informację w dany sposób. Jaka potrzeba lub wartość stoi za naszymi emocjami i reakcjami? Dla przykładu, za takimi uczuciami jak żal czy frustracja może kryć się niezaspokojona potrzeba akceptacji. Zazdrość może być spowodowana niskim poczuciem własnej wartości, a gniew i złość mogą się pojawić np. wtedy, gdy czujemy się pozbawione kontroli. Zrozumienie własnych potrzeb może nam pomóc w regulowaniu emocji.

Istotne jest też, żeby praktykować porównywanie się z samymi sobą – uczyć się doceniać siebie, dostrzegać własne sukcesy i postępy. Poczucie własnej wartości jest nam niezbędne, by móc zachować emocjonalną harmonię i zdrowe relacje z innymi. Jak pisze duński pedagog i terapeuta Jesper Juul: „Osoba o dobrze rozwiniętym poczuciu własnej wartości czuje się dobrze sama ze sobą, jest niezależna. Wewnętrzny głos poczucia własnej wartości mówi: Jestem w porządku, mam swoją wartość po prostu dlatego, że istnieję”³. Warto dążyć do osiągnięcia takiego stanu.

SŁOWNICZEK

influencer	osoba, która zdobyła popularność w internecie i korzysta ze swojej sławy, wpływając na swoich widzów/czytelników, ich światopogląd, gust, etc.
samoocena	to postawa wobec samego siebie, zwłaszcza wobec własnych możliwości oraz innych cech wartościowych społecznie.
teoria porównań społecznych	koncepcja psychologiczna, która opisuje proces, podczas którego ludzie wyciągają wnioski na temat samego siebie poprzez porównywanie się z innymi.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- są świadomi własnych emocji i odczuć, które pojawiają się, gdy młodzi ludzie obserwują profile internetowe innych; rozumieją, że treści publikowane w mediach społecznościowych mogą być odbierane przez różne osoby w różny sposób;
- wiedzą, że porównywanie się z innymi jest naturalnym mechanizmem;

3. Jesper Juul, *Twoje kompetentne dziecko. Dlaczego powinniśmy traktować dzieci poważniej?*, tłum. B. Hellmann, B. Baczyńska, MiND, Pruszków 2021.

- rozumieją potrzebę budowania poczucia własnej wartości;
- dostrzegają, kiedy pojawia się presja porównywania się z innymi, i nie ulegają jej.

Materiały

- wydrukowany post (załącznik 1) – po jednym dla każdej z czteroosobowych grup (można go również wyświetlić na ekranie)
- pocięte karteczki z rolami (załącznik 2)
- kartki – po jednej dla każdej grupy

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

1. Zapytaj osoby w klasie, **jakiego rodzaju profile** obserwują w mediach społecznościowych (w odpowiedziach mogą pojawić się np.: profile kolegów i koleżanek, idoli, influencerów, podróżniczek, modelek, muzyków, aktorek). Następnie poproś, by uczennice i uczniowie **wymienili różne emocje**, które odczuwali, gdy ostatnio przeglądali posty obserwowanych osób (np. rozbawienie, zazdrość, podziw, wstyd, obojętność, inspirację). Zapisz odpowiedzi na tablicy. Zadbaj, by ćwiczenie nie trwało dłużej niż 5 minut.
2. Podziel uczennice i uczniów na **czteroosobowe zespoły**. Powiedz, że za chwilę zobaczą post, który pewna osoba zamieściła na swoim profilu. Wyjaśnij, że ich zadaniem będzie **wcielenie się w rolę wylosowanej postaci**, a następnie zastanowienie się, **co mogłaby ona poczuć i pomyśleć** (również o sobie) po zobaczeniu posta. Podpowiedz, że uczniowie mogą zapisać kilka różnych propozycji.

Wskazówka

Spośród zaproponowanych wybierz taki post, który twoim zdaniem najlepiej przemówi do klasy.

REFLEKSJA (15 minut)

Gdy grupy zakończą pracę, poproś, by przedstawicielki zespołów odczytały możliwe, ich zdaniem, emocje i myśli wylosowanych osób.

Podsumuj to ćwiczenie. Pomogą ci w tym następujące pytania:

- Jak sądzicie, dlaczego każda z wylosowanych przez was osób może odebrać ten sam post inaczej? Od czego to zależy?
- Wymieniliście wiele różnych uczuć i emocji. Jakie przeważały? Czy więcej było przyjemnych, czy trudnych? Z czego to może waszym zdaniem wynikać?
- W jaki sposób porównywanie się może wpłynąć na poczucie własnej wartości?
- Czy może przynosić nam korzyści? Jeśli tak, jakie?

TEORIA (5 minut)

Podkreśl, że porównywanie się do innych to naturalny mechanizm, w którym nie ma nic złego. Przywołaj teorię porównań społecznych wspomnianą w komentarzu dla osoby prowadzącej. Wyjaśnij, że porównywanie się z innymi umożliwia nam samopoznanie. Przypomnij, że na to, co czujemy i myślimy o sobie samych w procesie porównywania się, ma wpływ wiele czynników: nasza znajomość siebie, przekonania, wartości (czyli to, co ma dla nas największe znaczenie), a także to, co mówią o nas inni oraz nasza ogólna sytuacja życiowa. Zaakcentuj, że każde z nas inaczej postrzega informacje o innych, które do nas trafiają, i reaguje na nie. **Podpowiedz uczniom i uczniom, że gdy czują trudne emocje, warto się na chwilę zatrzymać i zadać sobie pytanie, dlaczego reagują na konkretną treść w dany sposób.** Jaka potrzeba lub wartość stoi za tymi emocjami i reakcjami? Podaj młodzieży kilka przykładów: jeśli czujemy się niewystarczająco atrakcyjni, gdy widzimy zdjęcie pięknej, modnie ubranej osoby, prawdopodobnie ważną wartością jest dla nas wygląd. Jeśli czytając wpis o czyichś osiągnięciach w sporcie, dochodzimy do wniosku, że same za mało osiągnęliśmy, być może kryje się za tym potrzeba rywalizacji lub bycia najlepszymi. A może jakaś inna?

Na koniec zaakcentuj, że nie powinniśmy budować swojej samooceny na porównaniach. Powiedz uczniom, czym jest poczucie własnej wartości w rozumieniu Jespera Juula. Zachęć osoby w klasie, by praktykowały porównywanie się z samymi sobą – starały się jak najczęściej doceniać własne postępy i sukcesy.

PRAKTYKA (10 minut)

Zachęć uczennice i uczniów do wykonania następującego zadania:

1. Zastanówcie się, w jakich obszarach najłatwiej przychodzi wam porównywanie się z innymi (np. wygląd, nauka, umiejętności, pieniądze, podróże itp.).
2. Przywołajcie w pamięci konkretną sytuację, w której się do kogoś porównywaliście. Przypomnijcie sobie, co wtedy czuliście i co myśleliście o sobie.
3. Zapiszcie na karteczce inną myśl, która również mogłaby się pojawić w tej sytuacji, ale byłaby dużo przyjemniejsza niż pierwotna. Karteczka jest tylko dla was, nie musicie jej nikomu pokazywać.

Gdy uczennice i uczniowie skończą zadanie, zapytaj, czy łatwo było im sformułować pozytywne komunikaty. Dlaczego?

Wskazówka

Jeśli uczniowie powiedzą, że mieli trudność ze sformułowaniem pozytywnych myśli/komunikatów, wyjaśnij im, że to naturalne. Zacytuj zdanie neuropsychologa dr Ricka Hansona: „Ludzki umysł reaguje jak rzep na doświadczenia negatywne i jak teflon na pozytywne”⁴. Zachęć młodzież, żeby ćwiczyła się w pozytywnym myśleniu o sobie i docenianiu siebie.

4. Rick Hanson, *Szczęśliwy mózg. Wykorzystaj odkrycia neuropsychologii, by zmienić swoje życie*, tłum. A. Sawicka-Chrapkiewicz, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2023.

Załącznik 1.

Karo_16_
Lublin, PL

Karo_16_ Guess what?!
Od października zaczynam studia
w Cambridge!

kacper.król
Warsaw, PL

kacper.król #Kreta #holiday
#friendship #freedom

Mati
Sokółka, PL

Mati Ktoś chętny na roadtrip?
#newcar #mycar #whatabeauty

Gabi_in_vogue
Warszawa, PL

Gabi_in_vogue W końcu nadszedł czas
na wakacyjne outfity
#sukienkanalato #stylizacjanalato #OOTD

Załącznik 2.

Historia 1.	Przyjaciółka, która również dostała się na studia w Cambridge	Koleżanka, która interesuje się stylizacją fryzur
	Przyjaciółka, która dostała się na wymarzone studia w Polsce	Rok młodsza koleżanka, która nie myślała jeszcze o wyborze studiów
	Kolega z klasy, który nie dostał się na wymarzone studia	Kuzynka, której nie stać, żeby studiować poza miejscem zamieszkania
	Młodsza siostra	Kolega, który nie planuje iść na studia – chce od razu zacząć pracę
Historia 2.	Kolega z klasy, który miał pojechać z osobami ze zdjęcia na Kretę, ale dzień przed wyjazdem złamał nogę	Młodsza siostra jednej z dziewczyn na zdjęciu
	Kolega, który jeszcze nigdy nie był za granicą, a bardzo by chciał	Koleżanka z klasy, która w wakacje pracuje w sklepie rodziców
	Osoba, która nie ma bliskich relacji z nikim z klasy	Koleżanka, która pojechała z rodzicami na wakacje na Mazury
	Osoba, która interesuje się historią starożytną	Kolega z klasy, który pojechał z drużyną piłki nożnej do Berlina
Historia 3.	Kolega, który też niedawno kupił samochód	Młodszy kolega, który musi jeszcze poczekać, aby zrobić prawo jazdy
	Przyjaciółka, która nie interesuje się motoryzacją	Młodsza siostra
	Koleżanka, która właśnie robi kurs na prawo jazdy	Kolega, który nie chce mieć samochodu i najchętniej porusza się rowerem
	Przyjaciółka, która również chce być influencerką modową	Koleżanka z klasy, która dba o środowisko i szuka ubrań tylko z drugiej ręki
Historia 4.	Kolega, który chciałby zmienić swój styl i szuka inspiracji modowych	Młodsza siostra
	Koleżanka z równoległej klasy, która nie interesuje się modą	Osoba, która chętnie przegląda takie posty, ale sama wstydzi się wrzucać swoje zdjęcia do sieci

Rozumiem siebie w sieci

4. Czego potrzebuję, a co mi szkodzi? O patotreściach w sieci¹

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Patotreści to „treści prezentowane w sieci w postaci transmisji internetowej (stream), fragmentów transmisji (shoty), filmów, zdjęć i innych form przekazu, w których nadawca lub grupa nadawców prezentują zachowania sprzeczne z normami społecznymi, niosące demoralizujący przekaz, obejmujący zachowania takie jak: przemoc fizyczna, psychiczna, seksualna, libacje alkoholowe, poniżanie, zażywanie narkotyków i inne”².

Patotreści mają bardzo różną postać: piosenek, filmów, zdjęć, ale najpopularniejszą są **streamy**, czyli transmisje prowadzone w czasie rzeczywistym. Ponieważ pokazują **patologię społeczną**, są nazywane **patostreamami**. Autorzy i autorki – patostreamerzy i patostreamerki – prowadzą je w sieci na platformach umożliwiających transmisję na żywo. Często nie zapisują treści w postaci filmów, stąd trudność zgłoszenia takiego przekazu czy ścigania prezentowanych zachowań. Jak zatem takie osoby budują swoją popularność? Fragmenty ich streamów nagrywają często inne osoby, które następnie umieszczają je w sieci, w mediach społecznościowych w postaci krótkich filmów, tzw. **shotów**. Streamy i shoty, a także pokazywane w nich zachowania są następnie komentowane przez kolejne osoby tworzące treści w sieci. Patostreamerzy tworzą też często grupy swoich fanów w mediach społecznościowych.

Patostreamy mogą być krótkie lub długie (niektóre trwają godzinami). Poza przekazem z kamery (zazwyczaj jednej – obraz i głos) na ekranie pojawiają się lub są czytane różnego rodzaju komunikaty – o prowadzonych zbiórkach, o osobach, które wpłaciły największe kwoty, o możliwości subskrypcji kanału itd. Częścią streamu bywają: **dymy**, **raidy** i **chat ruletki** (definicje znajdują się w słowniczku).

Bardzo często przed kamerą obok patostreamera goszczą inne osoby. Co do niektórych, ze względu na ich stan (np. niepełnosprawność intelektualna, bycie pod wpływem alkoholu lub środków psychoaktywnych), można mieć duże wątpliwości, czy wyrażili na to zgodę lub czy w ogóle są świadome, że uczestniczą w streamie. Inne występują świadomie.

Patostreamerzy, poza zaspokajaniem własnej potrzeby popularności, zarabiają na transmisjach. Podczas streamów zachęcają do tzw. **donejtów**, czyli wpłacania pieniędzy za pomocą platform do darowizn, często na konkretny cel (np. alkohol). Wpłaty pozwalają też widzom wpływać na zachowanie osób występujących w streamie (np. osoby występujące wypiją zły z różnych butelek do jednego naczynia alkohol, jeśli poziom wpłat osiągnie daną kwotę). Zdarza się, że zbudowana na patotreściach popularność bywa spieniężana przez patostreamera w postaci współpracy ze stacją telewizyjną czy kontraktu na walkę w klatce.

Choć może się wydawać, że patostreamerzy zyskują na patotreściach, w dłuższej perspektywie działalność ta niesie dla nich ryzyko odpowiedzialności karnej i cywilnej. Wiele czynów,

1. Komentarz powstał w oparciu o raport *Patotreści w Internecie. Raport o problemie*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa 2019, <https://fundacja.orange.pl/app/uploads/2022/08/fdds-raport-patotresc-www.pdf> [dostęp: 14 czerwca 2024] oraz publikację Dominiki Bek i Malwiny Popiołek *Patostreaming – charakterystyka i prawne konteksty zjawiska*, „Zarządzanie mediami” 2019, tom 7(4), s. 247–262.

2. *Patotreści w internecie. Raport o problemie*, dz. cyt.

które pokazują na wizji, wypełnia **znamiona wykroczenia** (np. wulgaryzmy w przestrzeni publicznej), a nawet **przestępstwa** (m.in. przestępstwa z nienawiści, pobicia, demoralizacji osób małoletnich, pokazywania pornografii małoletnim, namawiania osoby małoletniej do innej czynności seksualnej, naruszenia nietykalności cielesnej, znieważenia, zniesławienia, publicznego prezentowania treści pornograficznych itd.) czy **naruszenia dóbr osobistych** (z czym wiąże się odpowiedzialność cywilna). Historie polskich patostreamerów pokazują, że prędzej czy później tego rodzaju działalność kończy się dla nich odpowiedzialnością karną. Co ważne, także osoby oglądające patostreamy – gdy zachęcają w komentarzach do podjęcia przez patostreamera zachowania wyczerpującego znamiona przestępstwa lub płacą za takie działania – mogą zostać pociągnięte do odpowiedzialności za podżeganie, publiczne namawianie do przestępstwa czy nawet współsprawstwo.

To, co pokazują patostreamerzy, jest nie tylko karalne, ale też naganne moralnie i szkodliwe. **Dlaczego więc ludzie oglądają patostreamy?** Pytani o to nastolatki i nastolatki w Polsce³ wskazywali ciekawość, nudę, chęć rozrywki oraz potrzebę bycia na czasie. Co ciekawe, zdecydowana większość badanych (88%) stwierdziła, że oglądane treści były dla nich niepokojącym doświadczeniem. Podobna liczba osób postrzega patotreści jako szkodliwe, zachęcające innych do naśladowania patologicznych zachowań (87%) i uważa, że patostreamy powinny być zakazane (82%). Niemal 40% zgodziło się jednak, że zamieszczanie takich nagrań w sieci to dobry sposób na zarabianie i że patotreści pokazują prawdziwe życie.

Zjawisko patostreamingu jest stosunkowo nowe i ciągle badane, podobnie jak jego wpływ na osoby oglądające. Z innych badań⁴ wiemy, że im więcej **mowy nienawiści** w otoczeniu, tym większa dla niej akceptacja i mniejsza potrzeba reagowania na nią. To samo dotyczy innych zachowań patologicznych. Patostreamerzy, podobnie jak youtuberzy, mogą się stawać dla młodych ludzi influencerami – mają wpływ na ich zachowania, sposób bycia, język. Warto zdawać sobie z tego sprawę.

Co robić w przypadku zetknięcia się z patostreamingiem?

- Zgłosić patotreści administratorom serwisu, w którym są wyświetlane. Administrator nie musi zgodzić się z nami, że łamią one regulamin czy obowiązujące prawo, ma jednak prawny obowiązek zareagowania na nasze zgłoszenie – weryfikacji zgłoszonych treści i podjęcia decyzji.
- Zabezpieczyć to, co oglądamy – streaming na żywo po zakończeniu może zniknąć. Pamiętajmy jednak, że nagrane sytuacje mogą wyczerpywać znamiona przestępstwa. Zabezpieczenie ich jako dowodu wymaga od nas podjęcia dalszych kroków, czyli zgłoszenia odpowiednim służbom.
- Zawiadomić służby o niezgodnych z prawem zachowaniach – złożyć zawiadomienie o możliwości popełnienia przestępstwa. Możemy w ten sposób pomóc osobom pokrzywdzonym, często takim, które same nie umieją się bronić.

Na pewno nie warto zachęcać patostreamera do dalszego działania, sponsorować jego działalności ani udostępniać treści, bo możemy zostać uznane za osoby współodpowiedzialne. Sposób działania algorytmów sprawia, że już samo oglądanie patotreści może zwiększać ich zasięgi i popularność. Oglądanie to pewnie za mało, by odpowiadać prawnie, ale moralnie – jak najbardziej.

3. Badanie firmy Puzzle Research na zlecenie Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę przy wsparciu Orange Polska. Zrealizowane w marcu i kwietniu 2019 r. w postaci badania ilościowego (ankieta online, próba N = 400, 13–15 lat, grupa reprezentatywna ze względu na płeć i wielkość miejscowości) oraz jakościowego (cztery wywiady grupowe z nastolatkami). Za: *Patotreści w internecie* [...], dz. cyt.

4. M.in. Centrum Badań nad Uprzedzeniami Uniwersytetu Warszawskiego.

SŁOWNICZEK

chat ruletka	prorowadzenie wideocztatu z innymi, najczęściej przypadkowymi osobami, z którymi streamer łączy się przez wybraną aplikację.
donejty	(z ang. <i>to donate</i> – darowywać) – sposób finansowania patostreamów poprzez wpłacanie pieniędzy za pomocą programów do darowizn.
dymy	najciekawsze fragmenty (pato)streamu, zapisane w postaci shotów. Mogą się stać viralami.
mowa nienawiści	„obejmuje wszelkie formy wypowiedzi, które szerzą, propagują czy usprawiedliwiają nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm oraz inne formy nienawiści bazujące na nietolerancji, m.in.: nietolerancję wyrażającą się w agresywnym nacjonalizmie i etnocentryzmie, dyskryminację i wrogość wobec mniejszości, imigrantów i ludzi o imigranckim pochodzeniu” ⁵ .
patologia, dewiacja społeczna	zachowanie niezgodne z normami lub przyjętymi społecznie wartościami.
patostreaming	forma patotreści, transmisje w czasie rzeczywistym zachowań sprzecznych z normami społecznymi.
patotreści	„treści prezentowane w sieci w postaci transmisji internetowych (streamów), fragmentów transmisji (shotów), filmów, zdjęć i innych form przekazu, w których nadawca lub grupa nadawców prezentują zachowania sprzeczne z normami społecznymi, niosące demoralizujący przekaz obejmujący takie zachowania jak: przemoc fizyczna, psychiczna, seksualna, libacje alkoholowe, poniżanie, zażywanie narkotyków i inne” ⁶ .
raid	(z ang. <i>raid</i> – nalot, najazd) – atak polegający na mobilizowaniu osób oglądających do pisania obraźliwych komentarzy w kanałach innego streamera czy podczas jego transmisji.
shot	krótki film z patostreamu wrzucany do sieci przez osobę oglądającą, tzw. shotera.
stream	transmisja w czasie rzeczywistym, na żywo.
viral	treść, która w krótkim czasie zyskuje ogromną popularność.

5. Rekomendacja R (97) 20 Komitetu Ministrów Rady Europy nt. mowy nienawiści.

6. Patotreści w internecie. Raport o problemie, dz. cyt.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- wiedzą, czym są patotreści i patostreaming;
- rozumieją, że patotreści mogą krzywdzić innych, a część z nich również łamać prawo;
- znają mechanizm finansowania patostreamingu i rozumieją rolę osób oglądających patotreści w tym mechanizmie;
- znają konsekwencje tworzenia patotreści oraz udziału w takich nagraniach;
- wiedzą, jak i komu zgłosić patotreści.

Materiały

- wydrukowane historie streamerki i streamera (załącznik)

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

1. Podziel uczennice i uczniów na małe grupy i każdej daj do przeczytania historię streamera lub streamerki (załącznik). Poproś, by zespoły zapoznały się z tekstami, porozmawiały o nich w oparciu o znajdujące się pod nimi pytania i zapisały swoje odpowiedzi. Dla przykładu: trzy grupy mogą analizować pierwszą historię i trzy drugą.
2. Poproś chętne osoby, żeby odczytały na głos historie, dzięki czemu pozna je cała klasa.
3. Posłuchajcie wspólnie, co grupy napisały w odpowiedziach na pytania.

REFLEKSJA (15 minut)

Porozmawiaj z młodzieżą o przeczytanych historiach. Pomogą ci w tym poniższe pytania:

- Jakie macie odczucia po przeczytaniu historii Anny i Adama?
- Co w tych historiach było dla was najbardziej zastanawiające, niepokojące, ciekawe?
- Czy dostrzegacie jakieś podobieństwa dotyczące motywacji bohaterki i bohatera? Jeśli tak, jakie?
- Czym różniły się ich strategie?
- Dlaczego mieli obserwujących?
- Czy znacie podobne historie?

Uwaga!

Uczniowie mogą opowiedzieć historie o okrutnych, wulgarnych treściach w sieci. Jeśli wydaje ci się to trudne lub ryzykowne, zrezygnuj z tego pytania.

- Czy wiecie, co to jest patostreaming? Czy ktoś z was mógłby wyjaśnić to pojęcie?
- Czy uważacie, że historia Anny jest przykładem patostreamingu? Dlaczego?

TEORIA (5 minut)

Wyjaśnij klasie, że treści, które publikowała Anna, to patotreści. Wykorzystując komentarz dla osoby prowadzącej, zaprezentuj definicje patotreści i patostreamingu. Odwołując się do refleksji, podsumuj, w jaki sposób i komu szkodzi to zjawisko. Opowiedz o konsekwencjach patostreamingu, zarówno psychologicznych, jak i prawnych. **Zaakcentuj, że oglądanie patotreści i płacenie za nie przyczynia się do zwiększenia rozpoznawalności patostreamerów i zachęca kolejne osoby do tworzenia podobnych treści.** Podkreśl, że jedyną grupą, która może coś zyskać na patostreamingu, są patostreamerzy, ale i ten zysk jest wątpliwy ze względu na olbrzymie ryzyko i straty, w tym moralne, które ponoszą. Dodaj, że znacznie lepiej dzielić się w sieci tym, co umiemy.

PRAKTYKA (10 minut)

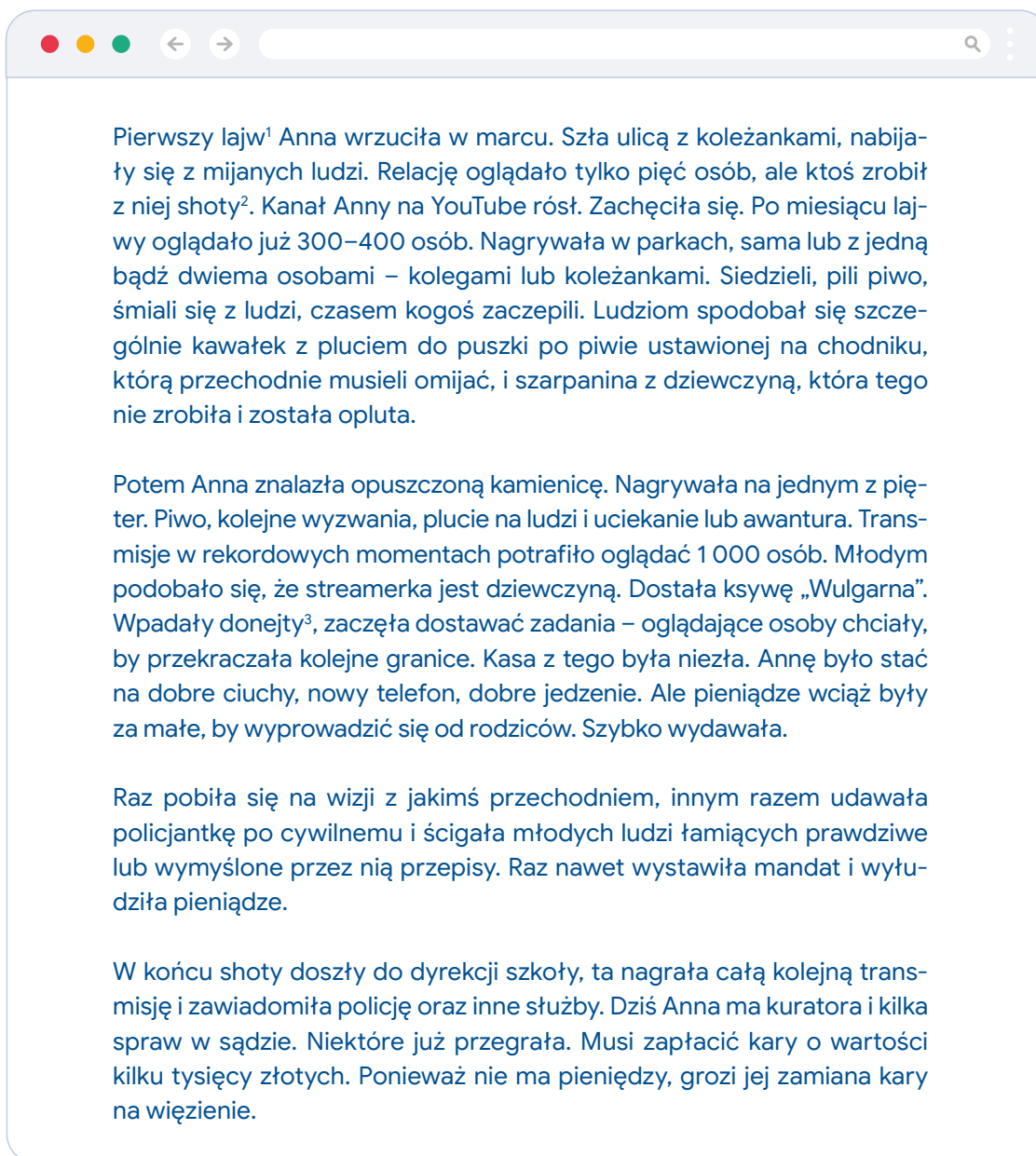
Poproś, by uczennice i uczniowie indywidualnie zastanowili się, co zrobią, gdy następnym razem natrafią w sieci na patotreści. Jak zareagują? Chętne osoby mogą wypowiedzieć się na forum klasy.

ZADANIE DODATKOWE

Jeśli możesz i chcesz poświęcić na ten temat więcej czasu, proponujemy dodatkową aktywność.

Poproś młodzież, by pracowała w tych samych zespołach co poprzednio. Zachęć grupy do przygotowania „poradników” dla streamerów – niech zastanowią się i zapiszą, na co powinni zwrócić uwagę streamerzy, żeby ich treści były atrakcyjne i przyjazne dla wszystkich.

Historia I

Pytania do rozmowy

- Dlaczego Anna zaczęła publikować treści w sieci? Na jakie własne potrzeby odpowiadała?
- Czy i co zyskała, publikując treści (przed interwencją szkoły)?
- Czy czymś ryzykowała? Jeśli tak, czym?
- Dlaczego miała osoby oglądające? Na jakie ich potrzeby odpowiadało oglądanie jej filmów? Co im dawało?
- Co miały z udziału w streamach osoby, które nagrywały treści razem z Anną? Zyskały na tym czy straciły (podczas nagrywania i w przyszłości)?
- Jak mogły się poczuć i zareagować sfilmowane (bez ich zgody) osoby?

1. Lajw – transmisja na żywo.

2. Shot – krótki film z (pato)streamu wrzucany do sieci przez osobę oglądającą, tzw. shotera.

3. Donejt (z ang. to donate – darowywać) – sposób finansowania patostreamerów poprzez wpłacanie pieniędzy za pomocą programów do darowizn.

Historia II

Adam od zawsze interesował się nowymi technologiami. Znał mnóstwo aplikacji, lubił rozmawiać z innymi o tym, jak zrobić coś szybciej za ich pomocą. Wystarczyło powiedzieć, czego potrzebujesz, a Adam znał program lub apkę.

W końcu postanowił założyć kanał na YouTube i zaczął opowiadać online o swojej pasji do technologii. Namówił go kolega. Przez pierwsze tygodnie oglądalność rosła wolno. Nie szło mu, stresował się. Zbierał sporo hejtu, prawie zrezygnował. Pomógł mu brat kolegi. Miał doświadczenie w robieniu lajwów¹, pożyczył dobrą kamerę, doradził, aby filmy miały scenariusz i były krótsze. Adam wpadł na pomysł, że robi online to, co wychodziło mu w gronie kolegów i z czego ludzie byli zadowoleni – oglądający mogli pytać go w komentarzach o aplikacje, a on odpowiadał w kolejnych filmach. Zaczął nawet robić sondy, co ma być w kolejnym odcinku.

Dwa razy miał w odcinku gości. Raz swojego kolegę, który razem z nim testował aplikacje. Drugi raz osobę prowadzącą podobny kanał. To był pierwszy w jego karierze lajw. Oglądających przybywało. W tej chwili najpopularniejszy jest odcinek o Chacie GPT podpowiadający, jak go używać, by ułatwić sobie życie w szkole, ale nie łamać prawa. Obejrzało go już kilka tysięcy ludzi, choć nie spodobał się niektórym nauczycielkom.

Adam zaczął zarabiać na reklamach. Dostał też pierwszą ofertę pracy – lokalny start up² chciał, by przetestował ich apkę.

Hejt? Nadal jest go sporo. Adam jednak sobie z nim radzi. Zwłaszcza, że część komentujących zaczęła go bronić i pisać o nim dobrze. Nigdy nie był popularny, nadal daleko mu do tego, ale zaczął być zauważany w szkole.

Pytania do rozmowy

- Dlaczego Adam zaczął publikować treści w sieci? Na jakie własne potrzeby odpowiadał?
- Czy i co na tym zyskał w chwili publikacji?
- Czy czymś ryzykował? Jeśli tak, czym?
- Czy i co potencjalnie zyskał na przyszłość?
- Dlaczego miał osoby oglądające? Na jakie ich potrzeby odpowiadało oglądanie jego filmów? Co im dawało?
- Co miały z udziału w streamach osoby, które gościł? Zyskały na tym czy straciły (teraz i w przyszłości)?

1. Lajw – transmisja na żywo.

2. Start up – zazwyczaj młoda firma lub projekt, który ma na celu wprowadzenie na rynek innowacyjnego produktu, usługi lub rozwiązania, poszukująca modelu biznesowego, który zapewniłby jej zyskowny rozwój.

5. Zachowaj cyfrowy balans!

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Świat internetu jest zaprojektowany tak, aby stale przyciągać naszą uwagę. Standardowe ustawienia mediów społecznościowych i instalowanych aplikacji są nastawione na maksymalizację czasu, który z nimi spędzamy. Z tego powodu dostajemy powiadomienia o wszystkim. Coraz to nowe treści w mediach społecznościowych, relacje znajomych, filmiki i reklamy serwują nam skoki dopaminy w mózgu, sprawiając, że coraz trudniej jest nam odłączyć się od sieci. Nic więc dziwnego, że w większości przypadków szybko reagujemy na przychodzące powiadomienia, lajki i chętnie **scrollujemy** nowe treści. Psychologowie nazywają ten stan **nie-
możnością odroczenia nagrody**.

Intensywne korzystanie z internetu i narzędzi cyfrowych może się wiązać ze zjawiskiem **FOMO** (ang. *fear of missing out*), czyli z lękiem przed odłączeniem od sieci. Z raportu *FOMO 2022. Polacy a lęk przed odłączeniem*¹ wynika, że nastolatki są najbardziej narażoną na to grupą. Co trzeci młody człowiek mocno odczuwa lęk przed odłączeniem od mediów społecznościowych i informacji, a nie doświadcza go jedynie 6% nastolatków i nastolatek.

Naukowczynie zwracają uwagę, że nadmierne korzystanie z technologii oraz przetwarzanie bodźcami i informacjami – zwłaszcza w przypadku dzieci i młodzieży – mogą mieć negatywny wpływ na funkcjonowanie oraz zdrowie. Przyczyniają się do problemów z koncentracją, bólów głowy, stresu, bezsenności, a nawet do problemów psychicznych. W świetle tego istotne staje się promowanie higieny cyfrowej (bardziej świadomego, celowego korzystania z sieci oraz pielęgnowania zdrowych nawyków) i rozwijanie dobrostanu cyfrowego.

Dobrostan cyfrowy to subiektywne poczucie osoby, że optymalnie korzysta z technologii cyfrowych. To stan komfortu, w którym jest zachowana równowaga pomiędzy korzystaniem z sieci a innymi aktywnościami w codziennym życiu.

Należy pamiętać, że na nasz dobrostan cyfrowy, podobnie jak na ogólne samopoczucie, wpływa wiele czynników, takich jak sytuacja rodzinna i szkolna, relacje ze znajomymi, nastawienie do życia, a nawet pora dnia.

Dobrostan jest kwestią indywidualną – zachowania cyfrowe, które na pewne osoby wpływają korzystnie, u innych mogą wywoływać negatywne skutki. Dla przykładu, podczas gdy jedna osoba, grając w grę komputerową, czuje zadowolenie i satysfakcję z nowych

1. Anna Jupowicz-Ginalska i in., *FOMO 2022. Polacy a lęk przed odłączeniem*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii, Warszawa 2022.

umiejętności, jej rówieśnicy grający w tę samą grę mogą zwrócić uwagę na mroczną grafikę czy niepokojącą muzykę i odczuwać w związku z tym nieprzyjemne emocje.

Droga do osiągnięcia dobrostanu cyfrowego to nie tylko ograniczanie używania narzędzi cyfrowych czy minimalizowanie czasu spędzanego online, ale przede wszystkim rozwijanie świadomości własnych zachowań i nawyków cyfrowych oraz zrozumienie ich wpływu na samopoczucie. Istotne, by młodzi ludzie nauczyli się rozpoznawać swoje potrzeby związane z funkcjonowaniem w świecie cyfrowym, wiedzieli, jak czerpać satysfakcję z korzystania z technologii, oraz potrafili radzić sobie z zagrożeniami, które temu towarzyszą.

SŁOWNICZEK

dobrostan cyfrowy

subiektywne poczucie osoby, że optymalnie korzysta z technologii cyfrowych; stan komfortu, w którym jest zachowana równowaga pomiędzy korzystaniem z sieci a innymi aktywnościami w codziennym życiu.

FOMO

(ang. *fear of missing out*) – obawa, że coś istotnego nam umknie, kiedy nie będziemy online.

niemożność odroczenia nagrody

niezdolność do odłożenia w czasie działań, które postrzegamy jako przyjemne lub atrakcyjne.

scrollowanie

przewijanie przez użytkowniczkę i użytkowników ekranu na urządzeniu elektronicznym.

SCENARIUSZE LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- rozumieją rolę technologii i mediów cyfrowych w swoim życiu oraz ich wpływ na samopoczucie;
- wiedzą, czym jest dobrostan cyfrowy;
- wiedzą, jak dbać o swój dobrostan cyfrowy.

SCENARIUSZ I – DO PRACY W GRUPACH

Uwaga!

Jego realizacja zakłada pracę w pięcio- lub sześćoosobowych grupach. Uczennice i uczniowie będą w nich wspólnie rozmawiać o swoim samopoczuciu i emocjach. Będzie to wymagać otwartości i wzajemnej akceptacji, dlatego warto przemyśleć sposób wyłonienia zespołów. Jeśli wiesz, że w klasie są osoby, którym trudno ze sobą współpracować, przydziel je do innych grup.

Materiały (dla każdej z grup)

- biała kartka (najlepiej w formacie A3)
- karteczki samoprzylepne w jednym kolorze
- długopisy lub mazaki w dwóch kolorach

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

Zadanie dla grup

Na pewno nieraz słyszeliście zarzuty dorosłych, że ciągle tylko siedzicie w internecie i marnujecie tam czas. Czy rzeczywiście tak jest? Sprawdźmy! W zespołach przygotujcie planszę, która pokaże, jak spędza czas przeciętny nastolatek lub nastolatka.

1. Najpierw, w burzy mózgów, wymieńcie i spiszcie wszystkie aktywności offline i online, które zajmują wam codziennie czas, np. odrabianie lekcji, rozmowy w mediach społecznościowych, zakupy, gry, czytanie, słuchanie muzyki itp. **Zanotujcie je na samoprzylepnych karteczkach** (każdą czynność na osobnej) i przyklejcie na otrzymanej kartce.
2. Następnie ustalcie i zapiszcie, ile czasu zajmują wam wypisane aktywności (obliczcie średnią grupową dla każdej). Posegregujcie karteczki, biorąc pod uwagę zapisany na nich czas.
3. Przedyskutujcie i zanotujcie, jakie **korzyści przynoszą wam poszczególne aktywności** (dlaczego je wykonujecie?) i **jak wpływają na wasze samopoczucie**.
4. Zaznaczcie jednym kolorem wszystkie aktywności offline, a drugim online.

REFLEKSJA (15 minut)

Gdy grupy zakończą pracę, porozmawiajcie wspólnie o ich spostrzeżeniach. Pomogą wam w tym poniższe pytania:

- Czy coś was zaskoczyło lub zdziwiło podczas wykonywania tego ćwiczenia? Jeśli tak, co?
- Które aktywności przynoszą wam najwięcej korzyści lub satysfakcji, a które zaburzają waszą codzienną rutynę? Dlaczego?
- Czy podczas analizy dostrzegłyście aktywności (zarówno online, jak i offline), którym chcielibyście poświęcić więcej uwagi lub czasu? Jeśli tak, jakie?
- Czy są takie momenty, gdy czujecie, że potrzebujecie odłączyć się od technologii? Po czym to poznajecie? Jakie towarzyszą wam wtedy emocje? Jakie sygnały daje wam organizm?
- Czy jesteście zadowoleni z proporcji pomiędzy czynnościami offline a online? Uzasadnijcie swoje zdanie.

TEORIA (5 minut)

Wyjaśnij uczennicom i uczniom, czym jest dobrostan cyfrowy. Skorzystaj z informacji zawartych w komentarzu dla osoby prowadzącej. Podkreśl, że na nasz dobrostan wpływa wiele czynników, takich jak sytuacja rodzinna i szkolna, relacje z przyjaciółkami, a nawet pora dnia. Ważne, by uczniowie zrozumieli, że dobrostan jest kwestią indywidualną. Zwyczaje i zachowania cyfrowe, które na pewne osoby wpływają korzystnie, u innych mogą wywoływać negatywne skutki. Zaakcentuj, że droga do osiągnięcia dobrostanu to nie tylko ograniczanie używania narzędzi cyfrowych czy minimalizowanie czasu spędzanego online, ale przede wszystkim rozwijanie świadomości własnych potrzeb i nawyków, zrozumienie ich wpływu na samopoczucie oraz umiejętne wykorzystywanie dostępnych narzędzi. Dlatego tak istotne jest uważne wsłuchiwanie się w siebie.

PRAKTYKA (10 minut)

Uczennice i uczniowie pracują w tych samych zespołach co poprzednio.

Zadanie dla zespołów

1. Ponownie przyjrzyjcie się swoim notatkom na karteczkach i uporządkujcie je. Z jednej strony umieśćcie czynności, które wspierają wasz dobrostan i na które chcielibyście poświęcać więcej czasu, a z drugiej te, które byłoby dobrze ograniczyć. Weźcie pod uwagę wnioski z naszej dyskusji.
2. Na koniec zaproponujcie dwa–trzy pomysły, które możecie wdrożyć w najbliższym czasie, by zwiększyć swój cyfrowy dobrostan.

SCENARIUSZ II – NASTAWIONY NA INDYWIDUALNĄ PRACĘ

Materiały

- wydrukowane karty pracy (załączniki 1 i 2)

DOŚWIADCZENIE (15–20 minut)

Rozdaj uczniom karty pracy (załącznik 1). Poproś, żeby indywidualnie przeanalizowali, które czynności wymagające dostępu do internetu wywołują w nich konkretne uczucia lub stany.

Karta pracy dla uczennic i uczniów

Pomyśl o swoich codziennych aktywnościach, które wymagają dostępu do internetu. Zastanów się, które działania wywołują w tobie takie uczucia lub stany jak:

- Podekscytowanie
- Dekoncentracja
- Poczucie spełnienia
- Presja
- Radość/zadowolenie
- Zdenerwowanie
- Zrelaksowanie
- Ból głowy/oczu
- Poczucie przynależności
- Zmęczenie
- Poczucie bezpieczeństwa
- Poczucie zagrożenia/ lęk
- Smutek/przygnębienie
- Rozbawienie

Wskazówka

Jeśli uznasz to za wartościowe dla twojej klasy, możesz poprosić uczennice i uczniów, by po wypełnieniu tabelki dobrali się w cztero- lub pięcioosobowe grupy i porównali swoje odpowiedzi.

REFLEKSJA (10 minut)

Poproś uczennice i uczniów, by w parach wymienili się spostrzeżeniami z ćwiczenia. Możesz zaprosić chętne osoby, by podzieliły się swoimi refleksjami na forum klasy.

W refleksji klasowej pomogą poniższe pytania:

- Które aktywności lub sytuacje wywołują w nas przyjemne emocje, a które trudne, nieprzyjemne? Czy u każdego jest tak samo?
- Czy potraficie wskazać, które wywołują w nas zarówno przyjemne uczucia, jak i nieprzyjemne stany lub dyskomfort? Od czego to zależy?

TEORIA (5 minut)

Wyjaśnij uczennicom i uczniom, czym jest dobrostan cyfrowy. Skorzystaj z informacji zawartych w komentarzu dla osoby prowadzącej. Podkreśl, że na nasz dobrostan wpływa wiele czynników, takich jak sytuacja rodzinna i szkolna, relacje z przyjaciółmi, a nawet pora dnia. Ważne, by uczennice zrozumiały, że dobrostan jest kwestią indywidualną. Zwyczaje i zachowania cyfrowe, które na pewne osoby wpływają korzystnie, u innych mogą wywoływać negatywne skutki. Zaakcentuj, że droga do osiągnięcia dobrostanu to nie tylko ograniczanie używania narzędzi cyfrowych czy minimalizowanie czasu spędzanego online, ale przede wszystkim rozwijanie świadomości własnych potrzeb i nawyków, zrozumienie ich wpływu na samopoczucie oraz umiejętne wykorzystywanie dostępnych narzędzi. Dlatego tak istotne jest uważne wsłuchiwanie się w siebie.

PRAKTYKA (10 minut)

Zachęć młode osoby, by indywidualnie zbadały swoją codzienną rutynę i zastanowiły się, jak „poprzesuwać” niektóre aktywności, by czuć wewnętrzną równowagę i zadowolenie. Rozdaj każdemu kartę pracy (załącznik 2), która ułatwi realizację zadania.

Załącznik 1.

Zadanie

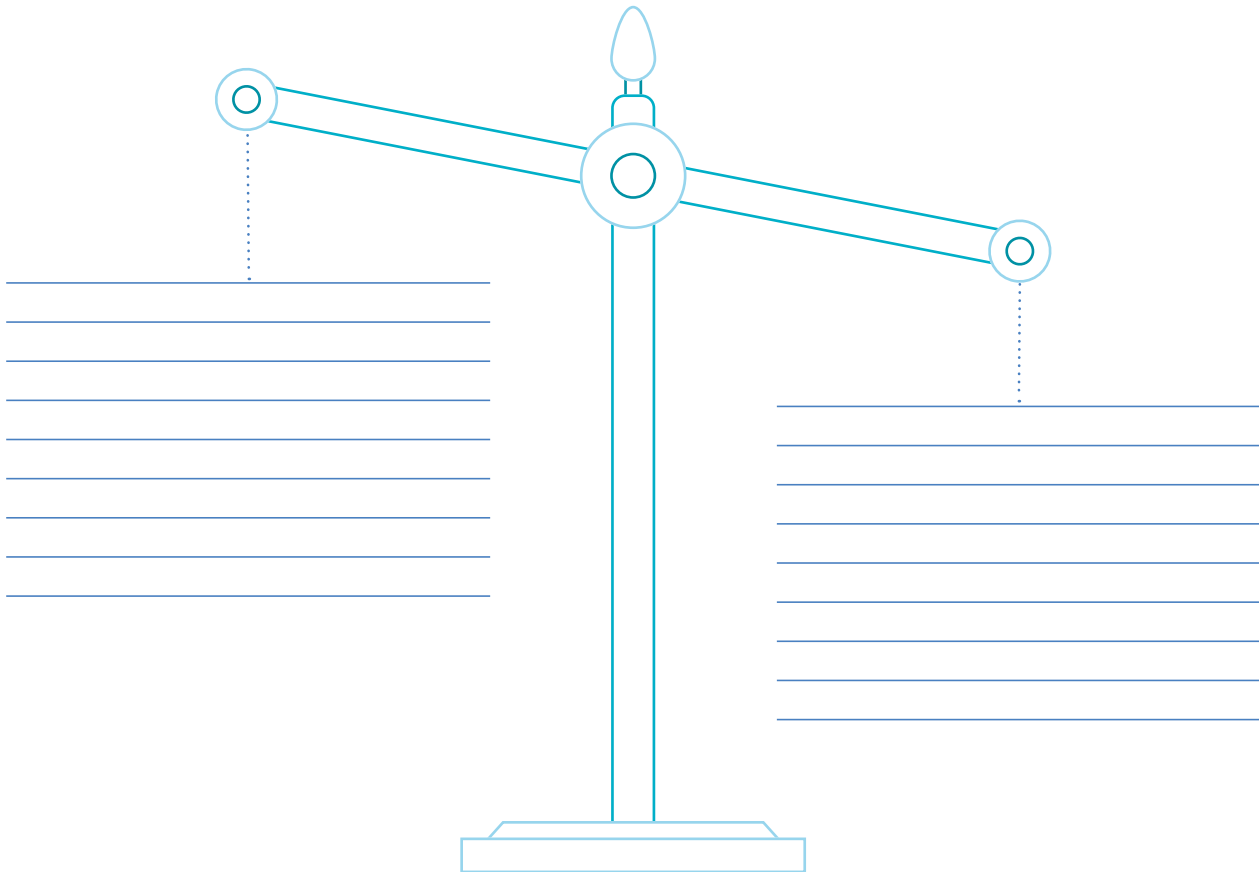
Pomyśl o swoich codziennych aktywnościach, które wymagają dostępu do internetu, i zapisz je. Zastanów się, które działania wywołują w tobie takie uczucia lub stany jak:

Podniecenie:	
Dekonzentracja:	
Poczucie spełnienia:	
Presja:	
Radość/zadowolenie:	
Zdenerwowanie:	
Zrelaksowanie:	
Ból głowy/oczu:	
Poczucie przynależności:	
Zmęczenie:	
Poczucie bezpieczeństwa:	
Poczucie zagrożenia/ lęk:	
Smutek/przygnębienie:	
Rozbawienie:	

Załącznik 2.

Zadanie

Przeanalizuj raz jeszcze wypełnioną przez siebie tabelkę. Czy jesteś zadowolona/zadowolony z tego, w jaki sposób korzystasz z sieci? Zastanów się, co możesz zmienić w swoich nawykach online, żeby mieć jak największe poczucie dobrostanu i doświadczać jak najmniej nieprzyjemnych uczuć. Spójrz na kartę pracy przedstawiającą wagę. Na szali przechylonej w dół zapisz te czynności, które negatywnie wpływają na twój dobrostan, a na przechylonej w górę – te, które go budują.

Zastanów się, co możesz zrobić, żeby waga była bliżej równowagi (czyli dobrostanu). Wypisz dwa lub trzy pomysły, które możesz wdrożyć w najbliższym czasie.

Moduł II

Mądrość sieci? Mądrość w sieci!

Mądrość sieci? Mądrość w sieci!

1. Jak nie utonąć w morzu informacji?

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Ocena **wiarygodności źródła informacji** to umiejętność niezbędna do świadomego poruszania się w internecie. Bez niej skazujemy się na zapamiętywanie informacji niemających potwierdzenia w faktach, a co gorsza, na podejmowanie na ich podstawie niewłaściwych decyzji. W efekcie narażamy się na negatywne konsekwencje dla swojego zdrowia, bezpieczeństwa lub portfela. Stało się to szczególnie widoczne m.in. w czasie pandemii COVID-19. Fałszywe treści rozpowszechniane w sieci tylko w pierwszych miesiącach pandemii przyczyniły się do setek zgonów¹.

Praktyką, która może uchronić użytkownicy internetu przed takimi następstwami, jest przemyślane wyszukiwanie informacji w miejsce biernego odbioru treści pojawiających się np. w mediach społecznościowych. Dzięki temu możemy bezpośrednio dotrzeć do interesujących nas kwestii opisanych w wiarygodnych źródłach. Niezwykle pomocny jest **model Wielkiej Szóstki** (ang. *the Big6*) składający się z listy pytań, które ułatwiają zdobywanie rzetelnych informacji. Zgodnie z jego założeniami wyszukiwanie powinno przebiegać wedle sześciu następujących po sobie kroków:

1. **Zdefiniowanie problemu** (Jakich informacji mi brakuje?)
2. **Wybór odpowiedniej strategii** (W jakich źródłach mogę znaleźć te informacje?)
3. **Dotarcie do źródła** (Czy wybrane źródło jest dostępne i zawiera informacje, których potrzebuję?)
4. **Analiza źródła** (Które informacje są najważniejsze?)
5. **Wykorzystanie informacji** (Jak mogę zaprezentować wyniki poszukiwań?)
6. **Podsumowanie** (W jakim zakresie udało mi się rozwiązać problem? Co mogę w przyszłości zrobić lepiej?)

Jeśli jednak natknijemy się na informację, co do której prawdziwości nie jesteśmy przekonani, a są na tyle ważne, że mogą wpłynąć na nasze decyzje, zdrowie lub bezpieczeństwo, warto sprawdzić, kto jest ich autorką. To dużo efektywniejsze podejście niż weryfikowanie pojedynczych stwierdzeń; jeśli podważymy wiarygodność danej osoby, całej strony internetowej bądź innego medium, z większą ostrożnością będziemy podchodzić do wszystkich publikowanych przez nie treści. Przy takiej weryfikacji należy zadać kilka właściwych pytań. Składają się one na metodę **lateral reading**², z której z powodzeniem korzystają fact-checkerzy³, czyli profesjonalni weryfikatorzy informacji.

1. Alistair Coleman, 'Hundreds dead' because of Covid-19 misinformation, BBC, 12 sierpnia 2020, <https://www.bbc.com/news/world-53755067> [dostęp: 20 czerwca 2024].

2. Expand your view with lateral reading, News Literacy Project, <https://newsliit.org/tips-tools/expand-your-view-with-lateral-reading/> [dostęp: 20 czerwca 2024].

3. Carrie Spector, Stanford scholars observe 'experts' to see how they evaluate the credibility of information online, StanfordReport, 24 października 2017, <https://news.stanford.edu/2017/10/24/fact-checkers-outperform-historians-evaluating-online-information/> [dostęp: 20 czerwca 2024].

Metoda ta sprowadza się do ustalenia wiarygodności internetowego źródła informacji na podstawie innych, rzetelnych źródeł. Zamiast poświęcać czas na dokładne przyglądanie się elementom analizowanej strony (znajdującym się na niej treściom, sekcji „O nas” czy szacie graficznej), które przecież mogą wprowadzać w błąd lub podkolorowywać rzeczywistość, poszukaj informacji o tym źródle poza nim. Postaraj się znaleźć odpowiedzi na następujące pytania:

- Kim jest autorka informacji? Kto jest właścicielem portalu?
- W jaki sposób finansuje swoją działalność?
- Czym jeszcze się zajmuje?
- W jakim celu publikuje daną informację?
- Czy może odnieść korzyść, publikując tylko część dostępnych informacji?

Metoda *lateral reading* przyda się również wtedy, gdy chcemy sprawdzić, czy osoba podająca się za eksperta w danej dziedzinie rzeczywiście nim jest. Za sprawą mediów społecznościowych, ale też w wyniku niestarannego researchu w redakcjach mediów tradycyjnych, fałszywi eksperci mają szansę uwiarygodnić się⁴ w oczach tysięcy osób. W ten sposób nieprawdziwe treści zakorzeniają się w społecznej świadomości. Ustalenie wiarygodności osoby bywa czasochłonne, ale warto włożyć w to wysiłek, szczególnie gdy publikowane przez nią treści dotyczą zdrowia lub innych wrażliwych tematów.

SŁOWNICZEK

lateral reading

metoda ustalania wiarygodności źródła informacji polegająca na zdobyciu wiedzy o nim w innych, niezależnych i rzetelnych źródłach.

wiarygodne źródło informacji

źródło, które w sposób rzetelny przedstawia rzeczywistość i jest tworzone zgodnie ze standardami naukowymi/dziennikarskimi lub prowadzi je instytucja ciesząca się zaufaniem publicznym.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- rozumieją różnice między różnymi typami źródeł informacji;
- potrafią ocenić wiarygodność źródła informacji;
- budują nawyk potwierdzania informacji w drugim, niezależnym źródle.

Materiały

- małe karteczki (6–10 sztuk)
- lista pytań do refleksji (załącznik 1)

4. Marta Glanc, *Fałszywi eksperci są wśród nas. Mogą podać się za kogokolwiek*, Demagog, 12 maja 2023, https://demagog.org.pl/analizy_i_reporty/falszywi-eksperci-sa-wsrod-nas-moga-podac-sie-za-kogokolwiek/ [dostęp: 20.06.2024].

- komputery, tablety lub smartfony z dostępem do internetu
- szablon tabeli (załącznik 2)
- przykłady szkodliwych informacji (znajdziesz je w punkcie „Teoria”)

DOŚWIADCZENIE (20 minut)

Podziel uczennice i uczniów na trzyosobowe zespoły. Wyjaśnij, że ich zadaniem będzie wyszukanie rzetelnych informacji na wskazany temat. Połowa klasy będzie to robić w wybranych przez siebie źródłach, korzystając z listy pytań do refleksji (załącznik 1), a druga połowa – korzystając z medium społecznościowego lub innego źródła informacji popularnego wśród nastolatków, bez listy pytań.

Młodzież ma na wykonanie zadania 10 minut. W tym czasie dwie osoby w każdej z grup są odpowiedzialne za wyszukiwanie informacji (mogą skorzystać ze szkolnego tabletu bądź komputera, a także z własnego telefonu z dostępem do internetu), a jedna za wynotowanie, na jakie informacje i jakie źródła (strony internetowe, konta) natrafiły w trakcie eksperymentu.

Poproś uczniów, aby przez kolejne 5 minut zapisali, które z wynotowanych źródeł informacji uważają za wiarygodne, a które za mniej i dlaczego. W tym celu mogą skorzystać z szablonu tabeli (załącznik 2).

Wskazówki

Możesz poprosić młodzież o wyszukiwanie informacji na dowolny temat, łącząc w ten sposób lekcję o rzetelnych źródłach z realizacją podstawy programowej.

Propozycje tematów dla wybranych przedmiotów:

- **geografia:** Jakie są przyczyny zmiany klimatu?
- **biologia:** Czy żywność GMO jest bezpieczna dla zdrowia?
- **fizyka:** Jak bezpieczne w porównaniu z innymi źródłami energii są elektrownie jądrowe?
- **historia:** Jakie były następstwa I wojny światowej?
- **godzina wychowawcza:** Jak poradzić sobie z depresją?

Aby zagwarantować pracę na różnorodnych przykładach, przed lekcją przygotuj karteczki z nazwami różnych źródeł do wylosowania przez poszczególne zespoły (np. YouTube, TikTok, Wikipedia, Instagram, rozmowa z nauczycielką, podręcznik szkolny). Rozdasz je uczniom wyszukującym informacje bez listy pytań.

REFLEKSJA (10 minut)

Podsumuj z uczennicami i uczniami zadanie. Pomogą ci w tym pytania:

- Na jakie informacje natrafiłście w trakcie wykonywania zadania?
- Z jakich źródeł informacji skorzystałście lub jakie źródła zostały wam podpowiedziane przez algorytm medium społecznościowego?

- W jaki sposób ocenialiście wiarygodność źródła informacji?
- Dlaczego pewne informacje wydały się wam ważne, ciekawe, inspirujące, a inne nie?
- W jaki sposób zazwyczaj wyszukujecie informacje? Jak po tym doświadczeniu możecie usprawnić proces wyszukiwania?

Wskazówka

Pamiętaj, że uczennice i uczniowie mogą przedstawić inną perspektywę na wiarygodność omawianych źródeł informacji, wskazując np. na rzetelność znanych im twórców internetowych. Weź pod uwagę wszystkie głosy. Pozwól młodzieży na dyskusję i wymianę argumentów. Dzięki temu klasa będzie miała szansę lepiej zrozumieć, że o wiarygodności źródła informacji decyduje wiele czynników, nie tylko wykorzystywany kanał komunikacji.

TEORIA (5 minut)

Pokaż młodzieży przykłady informacji, które pochodzą z mało wiarygodnych źródeł i które wyrządziły lub mogłyby wyrządzić szkodę, gdyby zostały uznane za prawdziwe.

Przykładowe informacje z mało wiarygodnych źródeł:

- @slowianskazielarka na TikToku powieła mity o rzekomej szkodliwości bananów zimą (link do analizy na portalu Demagog: https://demagog.org.pl/fake_news/dzieci-nie-powinny-jesc-bananow-zima-to-internetowy-mit/).
- Jerzy Zięba, sam siebie nazywający „niezależnym dziennikarzem, publicystą i autorem książek”, podaje nieprawdziwe informacje na temat leczenia chorób (link do analizy na portalu Demagog: https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/gdzie-kroluje-jerzy-z-ukryte-terapie-w-sieci/).

Na wybranym przykładzie wyjaśnij uczennicom, w jaki sposób ustalić wiarygodność źródła. Skorzystaj w tym celu z metody *lateral reading* opisanej w komentarzu dla osoby prowadzącej. W przypadku bardziej zaawansowanej grupy opowiedz, dlaczego naukowcy, filozofowie, dziennikarki czy politycy spierali się o interpretacje albo fakty w danej dziedzinie, i wyjaśnij, jak dziś nauka rozumie omawiany problem. Możesz przy okazji powiedzieć, jakie zasady naukowej weryfikowalności faktów obowiązują w twojej dyscyplinie. Zrealizujesz w ten sposób zapisy podstawy programowej dotyczące krytycznej analizy źródeł.

PRAKTYKA (10 minut)

W czasie, jaki pozostał do końca lekcji, sprawdź ze swoimi uczniami, czy wśród obserwowanych przez nich kont lub stron w wybranych mediach społecznościowych znajdują się takie, co do których wiarygodności nie macie pewności lub których zawartość z czasem się zmieniła. Być może młodzież uzna, że warto przestać je obserwować i wybrać w ich miejsce inne, wiarygodne źródła informacji. Innym rozwiązaniem jest dodanie nowych, wiarygodnych źródeł, które umożliwią porównanie treści.

Pytania do refleksji:

1. Jakich informacji mi brakuje?
2. W jakich źródłach mogę znaleźć potrzebne informacje?
3. Które źródła będą najbardziej pomocne?
4. Czy wybrane źródło jest dostępne?
5. Czy zawiera informacje, jakich potrzebuję?

Pytania do refleksji:

1. Jakich informacji mi brakuje?
2. W jakich źródłach mogę znaleźć potrzebne informacje?
3. Które źródła będą najbardziej pomocne?
4. Czy wybrane źródło jest dostępne?
5. Czy zawiera informacje, jakich potrzebuję?

Pytania do refleksji:

1. Jakich informacji mi brakuje?
2. W jakich źródłach mogę znaleźć potrzebne informacje?
3. Które źródła będą najbardziej pomocne?
4. Czy wybrane źródło jest dostępne?
5. Czy zawiera informacje, jakich potrzebuję?

Pytania do refleksji:

1. Jakich informacji mi brakuje?
2. W jakich źródłach mogę znaleźć potrzebne informacje?
3. Które źródła będą najbardziej pomocne?
4. Czy wybrane źródło jest dostępne?
5. Czy zawiera informacje, jakich potrzebuję?

Załącznik 2.

Treść informacji	Źródło informacji	Ocena wiarygodności źródła w skali od 1 (niewiarygodne) do 5 (bardzo wiarygodne)	Ocena przydatności informacji bardzo/średnio/ mało ważna, ciekawa, inspirująca

Mądrość sieci? Mądrość w sieci!

2. Nie daj się zamknąć w bańce!

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Zapewne większość osób choćby w niewielkim stopniu zainteresowanych tematem dezinformacji zetknęła się z pojęciem **bańki informacyjnej**. Tym mianem określamy sytuację, w której za sprawą własnych wyborów lub działania internetowych **algorytmów** otrzymujemy wyselekcjonowany zbiór treści, przeważnie zgodnych z naszymi dotychczasowymi przekonaniem lub wyborami. Możemy więc niepostrzeżenie dać się zamknąć w bańce i obserwować tylko wycinek rzeczywistości społecznej, żyjąc w przeświadczeniu, że jest on reprezentatywny dla całego społeczeństwa.

Zjawisko bańki informacyjnej napędzają mechanizmy **personalizacji** i rekomendacji dobierające wyświetlane treści na podstawie wcześniejszych zachowań osób użytkujących. Opierają się na setkach zmiennych, spośród których tylko niewielka część – ze względu na brak transparentności technologicznych gigantów – jest znana. O tym, jakie treści podsunie nam algorytm platformy, decydują m.in.: obserwowane konta, lokalizacja, pozostawione komentarze, polubienia i inne reakcje, a nawet czas wyświetlania konkretnej treści, czyli na jak długo zawiesiliśmy wzrok na danym filmiku lub zdjęciu.

Odcięciu się od innych perspektyw sprzyjają także grupy w **mediach społecznościowych** zrzeszające osoby o podobnych poglądach. Jeśli w danej grupie są akceptowalne wyłącznie informacje, które potwierdzają z góry przyjęte tezy (np. o szkodliwości szczepień), mamy do czynienia z **komorą echa**. Podobnie jak w głębokiej jaskini wypowiedziane słowa odbijają się od jej ścian i w zwielokrotniony sposób wracają do ucha, tak i tutaj wybrane opinie są nieustannie powtarzane i wzmacniane.

Warto przy tym zwrócić uwagę, że grupy nie zawsze muszą się wiązać z rozpowszechnianiem dezinformacji. Niekiedy stają się miejscem wzajemnego wsparcia, bezpieczną przestrzenią dla osób mierzących się z takimi samymi problemami. Dotyczy to zarówno przedstawicieli mniejszości, jak i osób w podobnej sytuacji życiowej, np. decydujących się na przebranie i szukających w związku z tym porad. Dobre intencje, które stoją za założeniem grupy, nie powinny jednak uspić naszej czujności: obecność w jednej przestrzeni osób starających się zaspokoić podobne potrzeby mogą wykorzystywać siewcy dezinformacji zainteresowani sprzedażą pseudonaukowych produktów i usług lub zyskujący w ten sposób kapitał polityczny bądź rozgłos.

SŁOWNICZEK

algorytmy

zestawy reguł i procedur, które platformy społecznościowe wykorzystują do sortowania treści, filtrowania ich i prezentowania użytkownikom w aktualnościach lub wynikach wyszukiwania.

bańka informacyjna	sytuacja, w której za sprawą własnych wyborów lub działania internetowych algorytmów otrzymujemy wyselekcjonowany zbiór treści, przeważnie zgodnych z naszymi dotychczasowymi przekonaniem.
komora echa	(ang. <i>echo chamber</i>) – utwierdzanie się w dotychczasowych przekonaniach w wyniku wielokrotnego otrzymywania tych samych treści w zamkniętym gronie osób i ograniczonego dostępu do odmiennych poglądów, np. w zamkniętych grupach na platformach społecznościowych.
media społecznościowe	platformy internetowe lub aplikacje mobilne, które umożliwiają użytkownikom tworzenie, komentowanie i udostępnianie treści oraz interakcję z innymi osobami, np. w grupach. Do mediów społecznościowych zaliczamy m.in. takie aplikacje jak: Facebook, Instagram, Snapchat, TikTok, BeReal, X, LinkedIn i YouTube.
newsfeed	aktualności, które wyświetlają się w mediach społecznościowych, np. na Facebooku są to treści w środkowej kolumnie.
personalizacja	proces dostosowywania treści prezentowanych użytkownikom w oparciu o ich preferencje, zachowania, historię interakcji oraz inne dane demograficzne lub behawioralne zbierane przez usługi internetowe (np. wyszukiwarki lub platformy społecznościowe). W algorytmach personalizacji wykorzystuje się różnorodne dane, takie jak kliknięcia, polubienia, komentarze oraz dane geolokalizacyjne, aby przewidzieć, jakie treści będą najbardziej atrakcyjne dla danego użytkownika.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- wiedzą, czym jest bańka informacyjna oraz na czym polega mechanizm personalizacji treści w mediach społecznościowych;
- potrafią wskazać zagrożenia oraz korzyści wynikające z personalizacji treści;
- podejmują działania, aby poznać perspektywy odmienne od własnej.

Materiały

- karty z historiami (załącznik 1)
- karteczki z nazwami grup społecznych/ osób (załącznik 2)
- kartki A4 i A3
- tablica, markery
- nożyczki
- pudełko lub kapelusz
- magnesy lub taśma klejąca
- długopisy i mazaki

Wskazówka

Zadania zaproponowane w tym scenariuszu dotyczą zjawisk obecnych w mediach społecznościowych, ale nie wymagają od ciebie i klasy korzystania z konkretnych platform, na wypadek gdybyście nie mieli na nich kont lub nie chcieli dzielić się własnymi doświadczeniami. Jednak jeżeli twoje uczennice mają ochotę przyjrzeć się swoim profilom i wyrażą zgodę na takie ćwiczenie, możesz skorzystać z drugiego wariantu opisanego na końcu scenariusza.

DOŚWIADCZENIE (20 minut)

1. Podziel uczniów na grupy, np. dwu- lub trzyosobowe. Każda grupa losuje jedną z trzech krótkich historii (załącznik 1) oraz nazwę grupy społecznej albo osoby (załącznik 2).

Historie są niedługimi, suchymi relacjami z wydarzeń. Możesz skorzystać z zaproponowanych przykładów lub stworzyć własne, zgodne z ostatnio omawianymi tematami lekcji.

Daj uczniom chwilę na zapoznanie się z treścią wylosowanej historii i poproś, aby spisali ją raz jeszcze (na osobnej kartce), ale z perspektywy wylosowanej grupy społecznej albo osoby. Podkreśl, że każda informacja, jaką napiszą, każda opinia, odczucie lub cytowana wypowiedź – bez względu na to, czy składa się z jednego, czy z kilku zdań – powinna się znaleźć w osobnej linijce.

2. W czasie gdy klasa wykonuje zadanie, rozwieś na ścianie lub zapisz na tablicy trzy profile osób korzystających z internetu przygotowane przed lekcją. Ważne, żeby się mocno od siebie różniły, np.:

- Aleks: 16 lat, uwielbia imprezy i muzykę, nie przechodzi obojętnie obok słodczy
- Elżbieta: 68 lat, prowadzi zdrowy tryb życia, ma kota, jest żądna sensacji
- Tomasz: 45 lat, ojciec nastoletniej córki, jest zapracowanym przedsiębiorcą i opiekunem psa

3. Gdy uczennice i uczniowie skończą spisywać nowe historie, poproś, by pocięli kartki na pojedyncze linijki, a następnie wrzucili je do pudełka, worka lub kapelusza i wymieszali. Poproś, by każda osoba po kolei wyciągnęła jedną kartkę, a następnie przyczepiła ją obok profilu tej osoby (użytkownika lub użytkowniczki sieci), którą dany fragment szczególnie by zainteresował lub poruszył.

REFLEKSJA (10 minut)

Zadaj klasie pytania do refleksji:

- Jakie zmiany wprowadziłyście do pierwotnej historii, dostosowując ją do perspektywy wylosowanej grupy społecznej albo osoby? Dlaczego?
- Czym się kierowaliście, przyporządkowując kartki z informacjami do poszczególnych postaci? Przywołajcie konkretne przykłady.

Wyjaśnij młodzieży, że to, co właśnie zrobiła „na sucho”, to personalizacja. Zapytaj, czy klasa zetknęła się wcześniej z tym pojęciem. Jeśli nie, opowiedz, czym jest personalizacja. Możesz skorzystać z definicji zamieszczonej w słowniczku.

Poproś o zastanowienie się:

- Gdzie w internecie zachodzi podobne zjawisko?
- Jakie korzyści wynikają z mechanizmów personalizacji? A jakie niebezpieczeństwa?

TEORIA (5 minut)

Wyjaśnij uczniom, że o tym, jakie treści zostaną nam wyświetlone na danej platformie społecznościowej, decydują setki, a nawet tysiące zmiennych. To nie tylko wcześniejsze polubienia, pozostawione komentarze czy obserwowane konta, ale również czas, przez jaki wyświetlamy podobne treści. Lepsze poznanie algorytmów mediów społecznościowych nie jest możliwe, ponieważ tworzące je firmy odmawiają upublicznienia szczegółowych informacji na ten temat.

Być może w trakcie dyskusji uczennice wprost nawiążą do zjawiska bańki informacyjnej. Jeśli nie, zapytaj, czy wiedzą, co kryje się pod tym pojęciem i jaki ma to związek z personalizacją treści w mediach społecznościowych. Termin **bańka informacyjna** opisuje zjawisko polegające na tym, że osoba korzystająca z internetu otrzymuje treści dobrane przez algorytmy na podstawie wcześniejszych wyszukiwań, oglądanych treści lub reakcji, co skutkuje ograniczonym dostępem do odmiennych punktów widzenia. W literaturze naukowej można spotkać się również z terminem **bańka filtrująca**.

Innym zjawiskiem występującym w internecie jest **komora echa**. To taka przestrzeń (np. grupa na platformie społecznościowej), w której osoby mają dostęp wyłącznie do informacji zgodnych ze swoim światopoglądem, przez co utwierdzają się we własnych przekonaniach bez szansy na skonfrontowanie ich z inną perspektywą. Komory echa sprzyjają polaryzacji społecznej.

PRAKTYKA (10 minut)

WARIANT I

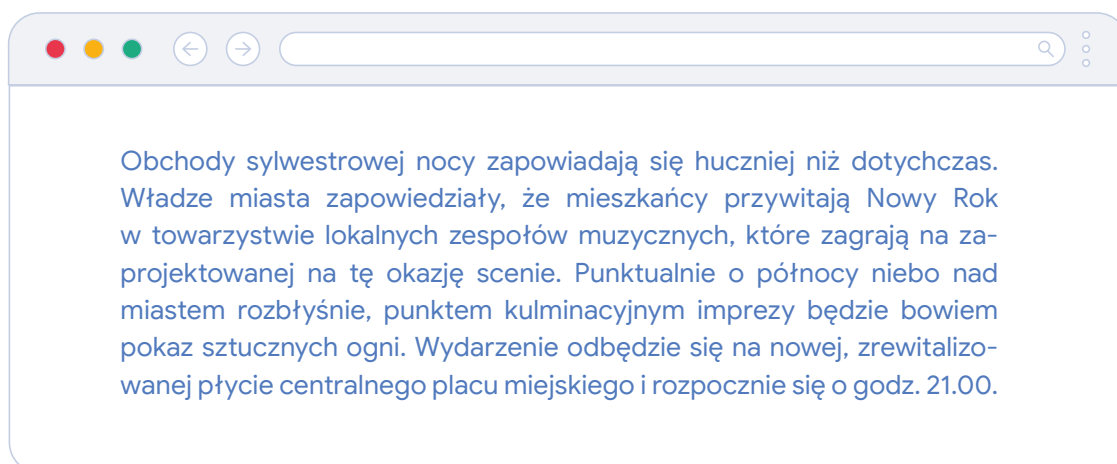
Poproś uczniów, by w tych samych grupach co wcześniej stworzyli proste sketchnotki (notatki wizualne) lub plakaty ilustrujące jedno ze zjawisk omówionych w trakcie lekcji. Możecie je zawiesić w widocznym miejscu (np. na tablicy na korytarzu szkolnym), aby mogły się z nimi zapoznać inne osoby, lub opublikować w mediach społecznościowych szkoły, dzięki czemu dotrzecie do jeszcze szerszego grona.

WARIANT II

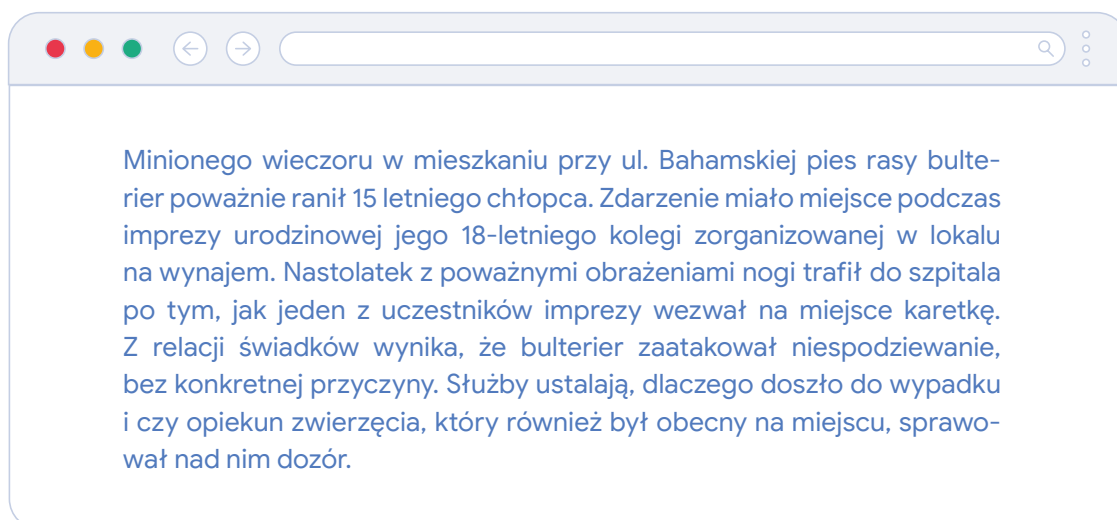
W porozumieniu z samymi uczennicami możesz zachęcić je do przeanalizowania własnych **newsfeedów** (aktualności w mediach społecznościowych). Poproś, żeby każda osoba wynotowała hasłowo treści, które wyświetlają się jej na wybranej platformie (np. na TikToku lub Instagramie), a następnie zastanowiła się i napisała, jakie elementy jej wcześniejszej aktywności w internecie mogły zostać wykorzystane przez algorytm do personalizacji treści. Zaproponuj chętnym osobom, aby podzieliły się na forum wnioskami z doświadczenia.

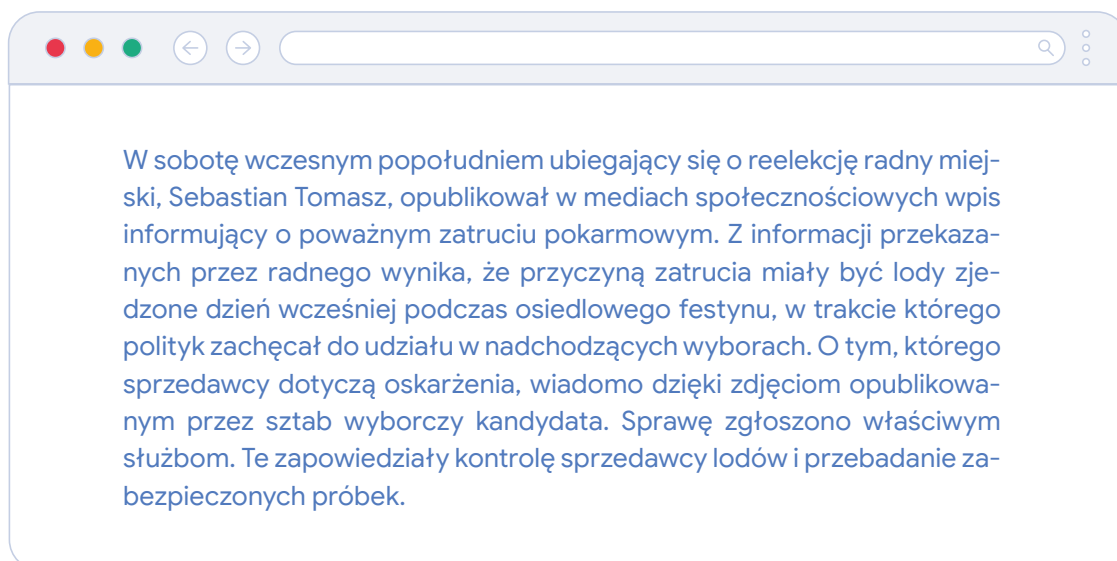
Historia 1

Historia 2

Historia 3

Załącznik 2.

Przykładowe grupy społeczne/ osoby – do pocięcia i wylosowania
(Możesz dodać inne lub zmienić je, według swojego pomysłu).

Psiarze i psiary

Kociary i kociarze

Emeryci i emerytki

Przedsiębiorczynie i przedsiębiorcy

Rzecznik/rzeczniczka pogotowia

Lokalne polityczki i politycy

Ekolodzy i ekolożki

Mieszkanki i mieszkańcy miasta

Mądrość sieci? Mądrość w sieci!

3. Na tropie dezinformacji

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Rolą dziennikarek jest dostarczanie odbiorcom rzetelnych informacji na temat rzeczywistości. Z raportu *Digital News Report 2023*¹ wynika jednak, że tylko 42% Polek i Polaków co do zasady ufa mediom. Jeszcze mniej optymistyczne są dane z badania *Ipsos Global Trustworthiness Index*² dotyczące zaufania do poszczególnych grup zawodowych. Tym razem wyniki pokazują, że poziom zaufania do dziennikarzy w naszym kraju wynosił w 2023 roku zaledwie 22% i był dużo niższy niż poziom zaufania do „zwykłych obywateli” (41%).

Prawdopodobnych przyczyn spadku zaufania do mediów jest wiele: od wszechobecnych reklam i mających przyciągać uwagę, choć niekoniecznie wiarygodnych nagłówków (**clickbaitów**), przez mieszanie faktów i opinii oraz inne formy manipulacji, aż po jawne angażowanie się redakcji w spór polityczny w celu mobilizacji elektoratu którejś ze stron (tzw. media tożsamościowe). Manipulacja w mediach może przybierać różne formy. O **framingu** mówimy wówczas, gdy dziennikarka opisuje tylko niektóre aspekty danej sprawy, co może prowadzić do świadomego bądź nieświadomego narzucania interpretacji opisywanych zdarzeń. Przykładem framingu jest takie kadrowanie obrazu, aby istotna część rejestrowanej sceny pozostała niewidoczna dla widza. Wprowadzanie w błąd może też przybierać prostsze formy i polegać na łączeniu relacji z wydarzenia z publicystyką. W ten sposób opinia autora staje się w oczach odbiorczyni nie interpretacją zdarzeń, a niepodlegającym dyskusji faktem.

Niewielki poziom zaufania do dziennikarzy i mediów, a także nowości technologiczne wpływające na zmianę nawyków związanych z konsumowaniem informacji sprawiają, że coraz częściej poszukujemy wiadomości o świecie w innych miejscach, np. w mediach społecznościowych. Za sprawą algorytmów decydujących o wyświetlanych treściach otrzymujemy informacje, które nie zawsze pochodzą z zaufanych źródeł. Możemy więc przypadkowo natrafić na tak zwane **fake newsy**, czyli celowo wprowadzające w błąd treści stworzone w taki sposób, aby łudząco przypominały wiarygodne informacje medialne i przez to zyskiwały nasze zaufanie. Fake newsy powstają między innymi po to, aby przyciągać uwagę osób użytkujących i generować zysk z publikowanych reklam. Duża liczba wyświetleń danej strony to sygnał dla reklamodawców, że w tym miejscu mogą liczyć na szeroką publiczność.

Obecność fake newsów w mediach społecznościowych i na stronach internetowych nie oznacza jednak, że publikowane tam treści są zawsze gorszej jakości niż te w mediach tradycyjnych. Wręcz przeciwnie: wielu twórców (reporterek, dziennikarzy, popularyzatorek nauki) poprzedza publikację starannym researchem, aby dostarczyć swoim czytelnikom, słuchaczom lub widzkom treści, jakich oczekują i za które – w modelu crowdfundingu – zechcą zapłacić. Problem pojawia się wówczas, gdy wyboru treści nie dokonujemy na podstawie kryterium jakości, a za sprawą rekomendacji algorytmu danej platformy.

1. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2023/poland> [dostęp: 20 czerwca 2024].

2. Ranking zaufania do zawodów: komu ufają Polki i Polacy?, IPSOS, <https://www.ipsos.com/pl-pl/ranking-zaufania-do-zawodow-komu-ufa-ja-polki-i-polacy> [dostęp: 20 czerwca 2024].

Media – w przeciwieństwie do platform społecznościowych – pełnią tradycyjnie funkcję gatekeepera, a więc strażnika decydującego, jakie treści mogą trafić do końcowego odbiorcy. Mają wpisane w swoją strukturę „zawory bezpieczeństwa”, które ograniczają możliwość nagłośnienia nieprawd lub plotek, takie jak:

- korzystanie z informacji pochodzących z wiarygodnych i niezależnych źródeł,
- weryfikowanie wszystkich danych pojawiających się w sprawie,
- przedstawianie faktów w sposób wyważony i możliwie bezstronny,
- uczciwe prezentowanie różnych perspektyw sprawy.

Nazywamy to standardami dziennikarskimi. Możemy się z nimi bliżej zapoznać, sięgając po kodeksy etyki dziennikarskiej tworzone przez pojedyncze redakcje, a także organizacje zrzeszające dziennikarzy. Znajomość standardów pozwala obiektywnie ocenić, czy teksty publikowane w danym medium są godne zaufania i dostarczają wiarygodnych informacji o otaczającej rzeczywistości.

SŁOWNICZEK

clickbait

tytuł, w którym umyślnie pominięto ważne informacje, aby zmusić czytelnika do kliknięcia i zapoznania się z całym materiałem; często nacechowany emocjonalnie lub wprowadzający w błąd.

dezinformacja

fałszywe treści udostępniane z intencją wyrządzenia szkody. Tworzenie tego typu informacji najczęściej jest motywowane chęcią zarobku, rozgłosu lub zwiększenia politycznego wpływu.

fake news

fałszywa informacja udostępniona w sieci lub za pośrednictwem mediów tradycyjnych, imitująca prawdziwą informację dla realizacji konkretnego celu. Fake newsy są wykorzystywane m.in. przez polityczki do dyskredytowania nieprzychylnych im mediów lub oponentów politycznych.

framing

mówimy o nim wówczas, gdy dziennikarz opisuje tylko niektóre aspekty danej sprawy, co może prowadzić do świadomego bądź nieświadomego narzucenia interpretacji opisywanych zdarzeń.

manipulacja informacjami

wprowadzanie w błąd lub przeinaczanie faktów, w szczególności poprzez: pominięcie ważnego kontekstu, wykorzystywanie poprawnych danych do przedstawienia fałszywych wniosków, zestawianie nieporównywalnych danych.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczniowie i uczennice:

- potrafią wskazać przykłady treści dezinformacyjnych i określić motywy stojące za ich upowszechnianiem;
- rozpoznają w treściach internetowych elementy, które mogą wskazywać na dezinformację lub manipulację;
- rozumieją, w jaki sposób dziennikarki dbają o rzetelność swoich materiałów, i prezentują postawę zaufania do zgodnego ze standardami dziennikarstwa.

Materiał

- teksty niespełniające standardów dziennikarskich (załącznik)

DOŚWIADCZENIE (25 minut)

1. Poproś uczniów, aby zapoznali się z wybranym przez ciebie tekstem, który nie spełnia standardów dziennikarskich, np. jest napisany w sposób stronniczy lub nie uwzględnia perspektywy jednej ze stron konfliktu. Możesz skorzystać z przykładowych tekstów (załącznik) albo wybrać inne, np. odpowiadające tematom, które poruszałeś/poruszałaś w klasie podczas ostatnich lekcji. Zachęć uczniów do podkreślenia fragmentów, które świadczą o nieprzestrzeganiu przez autorkę lub autora tekstu zasady bezstronności.
2. Następnie podziel klasę na zespoły. Zadaniem każdej z grup jest modyfikacja zaznaczonych fragmentów tekstu w taki sposób, aby artykuł zyskał walor bezstronności i rzetelności. Zespoły mają 10 minut na wprowadzenie zmian do tekstu. Mogą wykreślać jego fragmenty i dopisywać własne.

Wskazówka

Dzielenie uczniów na grupy może być okazją do powtórzenia wiedzy z poprzednich lekcji. Jeśli zrealizowałeś/zrealizowałaś zawarty w tym poradniku scenariusz dotyczący weryfikowania informacji, spróbuj dobrać zespoły w drodze losowania: każda osoba dostaje jedną karteczkę z nazwą zjawiska (np. dezinformacja, teoria spiskowa, bańka informacyjna, komora echa) i łączy się z innymi osobami, które wylosowały to samo pojęcie. Następnie przedstawicielki grup odczytują nazwę zjawiska i krótko przypominają na forum, na czym ono polega.

3. Czas na podzielenie się wynikami. Poproś, by grupy wybrały swoich przedstawicieli, którzy zaprezentują na forum efekty pracy zespołów. Przedstawiciele opisują kolejno po jednej zmianie wprowadzonej do tekstu, nie powtarzając propozycji przedstawionych wcześniej przez inne grupy. Możesz zapisywać pomysły hasłowo na tablicy.

REFLEKSJA (10 minut)

Zadaj klasie pytania do refleksji:

- Jakie emocje wzbudził w was tekst?
- Które fragmenty artykułu wskazują na stronniczość autorki lub autora?
Na czym polega manipulacja?
- Jakie motywacje towarzyszyły osobie decydującej się na manipulację tekstem?
Czy według was było to działanie zamierzone? Dlaczego? Jakie jeszcze cele mogą przyświecać osobom decydującym się na działania dezinformacyjne?
- W jaki sposób zmodyfikowalibyście oryginalny tekst, aby zyskał walor bezstronności i rzetelności?

TEORIA (5 minut)

Wyjaśnij młodzieży, że dostarczanie rzetelnych i bezstronnych informacji to podstawa zawodu dziennikarza. Standardy w tej branży są regulowane przez kodeksy etyki dziennikarskiej, które zawierają m.in. następujące zasady:

- korzystanie z informacji pochodzących z wiarygodnych i niezależnych źródeł,
- weryfikowanie wszystkich danych pojawiających się w sprawie,
- przedstawianie faktów w sposób wyważony i możliwie bezstronny,
- uczciwe prezentowanie różnych perspektyw sprawy.

PRAKTYKA (10 minut)

Poproś uczennice, by przyjrzały się zmianom, które wprowadziły do oryginalnego tekstu. Zachęć, żeby na tej podstawie stworzyły prosty kodeks etyki dziennikarskiej zawierający zasady, jakimi powinni się kierować w swojej pracy przedstawiciele tego zawodu. Młodzież może wykorzystać tę listę, kiedy w przyszłości będzie chciała ocenić rzetelność artykułu prasowego lub innego materiału dziennikarskiego. Może też dodatkowo porównać swój kodeks z istniejącymi kodeksami etyki dziennikarskiej – międzynarodowymi lub obowiązującymi w naszym państwie.

Ratujmy uczniów przed smartfonami!

Zakaz używania smartfonów w murach szkoły to krok w stronę lepszej edukacji i zdrowszego środowiska dla naszych dzieci. Ograniczając dostęp do tych urządzeń, stwarzamy uczniom warunki do pełnego skupienia się na nauce. Nauczyciele mogą wreszcie prowadzić lekcje bez konieczności konkurowania z ekranami. Co więcej, takie rozwiązanie sprzyja budowaniu dobrych relacji między uczniami, co długofalowo może pozytywnie wpłynąć na umiejętność współpracy. To także kwestia równości – eliminując różnice w dostępie do zaawansowanej technologii, dajemy wszystkim uczniom równe szanse na rozwój.

Warto też zwrócić uwagę, że regularne korzystanie z mediów społecznościowych w młodym wieku może

negatywnie wpływać na zdrowie psychiczne i prowadzić do uzależnień bądź stresu związanego z nadmiarem informacji. Potwierdzają to dane przywoływane w publikacji Global Education Monitoring Report opracowanej przez UNESCO. Zakazanie używania smartfonów w szkołach to jedyny skuteczny sposób przeciwdziałania tym zagrożeniom. Niech przykładem dla Polski będzie Szwecja, której władze w 2024 roku wycofały ekrany z przedszkoli oraz młodszych klas szkół podstawowych.

Artykuł dla nauczycielki pomocny w weryfikacji:

Izabela Tomaszewska, *Smartfony w szkołach – jak technologia wpływa na edukację?*, Demagog, 4.08.2023, https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/smartfony-w-szkolach-jak-technologia-wplywa-na-edukacje/ [dostęp: 20 czerwca 2024].

Klimatyczni fanatycy i ekoterrorysty nadchodzą. Chroń swoje dziecko!

Histeria klimatyczna staje się nową ideologią we współczesnym świecie. Uważajmy, bo szczególnie podatne na nią są dzieci i młodzież. Ich umysły łatwo wystraszyć apokaliptycznymi prorocztwami, a stąd już tylko jeden krok do sekty, która gotowa jest posunąć się do zbrodni. Pierwsze niepokojące sygnały już mamy. Młodzi ekoterrorysty blokują drogi, przypinają się do drzew, niszczą sklepy mięsne, oblewają farbą słynne dzieła sztuki, byle tylko zwrócić na siebie uwagę. Strajki klimatyczne organizują zwykle w piątki, dorabiając ideologię do zwykłych wagarów.

Tymczasem bezmyślna wiara w zieloną transformację zdemoluje przemysł i doprowadzi do bankructwa kraje, które się na nią zdecydowały. Całe regiony dotknie strukturalne bezrobocie (np. w wyniku nagłej likwidacji kopalń), a mieszkańcy zostaną zmuszeni do ekologicznych inwestycji przekraczających ich możliwości finansowe. Szczególnie boleśnie dotknie to ubogie kraje Azji i Afryki, których rozwój kolejny raz blokują neokolonialne po-

tęgi europejskie, ponownie narzucając im niekorzystne rozwiązania.

Tymczasem poziom emisji gazów cieplarnianych, które od zawsze były w atmosferze, i tak nie spada, nawet w UE. To jednak zupełnie nie martwi naszych młodych rewolucjonistów, których życiowe doświadczenie jest równie mizerne, jak poziom inteligencji. Oni przecież wiedzą lepiej, czym powinniśmy ogrzewać nasze domy, jakimi samochodami mamy jeździć, a nawet jakimi sztuczkami jeść schabowego. Ciekawe, czy potępią również islandzki wulkan, którego eksplozja wyemitowała więcej CO₂ niż ludzkość przez 100 lat?

Artykuł dla nauczycielki pomocny w weryfikacji:

Zmiana klimatu w Europie: fakty i liczby, Parlament Europejski, 24 lipca 2018, <https://www.europarl.europa.eu/topics/pl/article/20180703STO07123/zmiana-klimatu-w-europie-fakty-i-liczby> [dostęp: 20 czerwca 2024].

Wulkan emituje więcej CO₂ niż ludzie przez 100 lat? To nieprawda, Demagog, 19 kwietnia 2024, https://demagog.org.pl/fake_news/wulkan-emituje-wiecej-co2-niz-ludzie-przez-100-lat-to-nieprawda/ [dostęp: 20 czerwca 2024].

Paulina Tokarzewska, *Dezinformacja o klimacie. Czy jesteśmy podatni i jak reagujemy?*, Demagog, 17 stycznia 2024, https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/dezinformacja-o-klimacie-czy-jestesmy-podatni-i-jak-reagujemy [dostęp: 20 czerwca 2024].

Mądrość sieci? Mądrość w sieci!

4. Krytyczne myślenie w akcji – uniknij manipulacji!

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Według danych z drugiej edycji raportu *Dezinformacja oczami Polaków*¹ z 2024 roku tylko co piąty Polak (ale jeden na trzech wśród młodych dorosłych) zetknął się z organizacjami **fact-checkingowymi**. To podmioty, które zajmują się weryfikowaniem informacji (w tym publicznie dostępnych wypowiedzi polityków oraz innych wpływowych osób), a także treści w mediach społecznościowych: od prostych tekstowych wpisów po obrazy i wideo. Sprawdzeniu podlegają jedynie te informacje, które można zweryfikować, docierając do danych, statystyk, merytorycznych analiz lub dokumentów źródłowych.

Portale fact-checkingowe są tworzone przez organizacje pozarządowe (w Polsce to m.in. portale demagog.org.pl, fakenews.pl i pravda.org.pl), instytucje naukowe, a także grupy medialne (np. należący do TVN Konkretny24). Nad przestrzeganiem standardów jakości w fact-checkingu czuwają międzynarodowe organizacje zrzeszające weryfikatorów informacji, takie jak International Fact-Checking Network (IFCN) czy European Fact-Checking Standards Network (EFCNSN). Wydawane przez te podmioty certyfikaty potwierdzają bezstronność, rzetelność i transparentność organizacji, które je otrzymały. Ciekawym przypadkiem jest też tworzona przez społeczność internautów Wikipedia, która opracowała własne zasady weryfikowalności treści².

Analizy pracujące w organizacjach fact-checkingowych oceniają wypowiedzi na podstawie precyzyjnie opisanej metodologii. W swoich analizach krok po kroku wyjaśniają proces weryfikacji, aby każda zainteresowana osoba mogła go samodzielnie powtórzyć i potwierdzić, czy nie doszło po drodze do pomyłki lub nadużycia.

Weryfikacja rozpoczyna się od wyboru tych fragmentów wypowiedzi, które są możliwe do sprawdzenia. Nie podlegają jej opinie, a więc subiektywne interpretacje zdarzeń bądź czyjeś przekonania na dany temat. Ważną umiejętnością jest odróżnianie opinii od faktów (zawierających np. odwołania do danych lub wydarzeń z przeszłości).

Następnie analityk lub analityczka sięga do publicznie dostępnych źródeł umożliwiających ocenę prawdziwości treści. Na podstawie metodologii przyznaje wypowiedzi jedną z dostępnych ocen (na portalu demagog.org.pl są to: prawda, częściowa prawda, fałsz, manipulacja i nieweryfikowalne – w przypadku stwierdzeń, których sprawdzenie nie jest możliwe w żadnym dostępnym źródle). O **manipulacji** mówimy wówczas, gdy mamy do czynienia z wprowadzaniem w błąd lub przeinaczaniem faktów, w szczególności poprzez pomijanie ważnego **kontekstu**, wykorzystywanie poprawnych danych do przedstawienia fałszywych wniosków lub zestawianie nieporównywalnych danych³.

1. Piotr Mieczkowski, Małgorzata Kilian-Grzegorzczak, Paulina Figurska [red.], *Dezinformacja oczami Polaków*. Edycja 2024, Fundacja Digital-Poland, do pobrania ze strony <https://digitalpoland.org/publikacje> [dostęp: 16 kwietnia 2024].

2. Znajdziesz je na stronie <https://pl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Weryfikowalno%C5%9B%C4%87> [dostęp: 16 kwietnia 2024].

3. Za: metodologia portalu demagog.org.pl, <https://demagog.org.pl/metodologia/> [dostęp: 20 czerwca 2024].

SŁOWNICZEK

fact-checking	kilkuetapowa metoda weryfikacji informacji. Polega na sprawdzeniu, czy wszystkie stwierdzenia zawarte w artykule, poście lub innej wypowiedzi są zgodne z prawdą.
kontekst	zespół odniesień (faktów, okoliczności) niezbędnych do właściwego zrozumienia danej informacji.
manipulacja informacjami	wprowadzanie w błąd lub przeinaczanie faktów, w szczególności poprzez: pomijanie ważnego kontekstu, wykorzystywanie poprawnych danych do przedstawienia fałszywych wniosków lub zestawianie nieporównywalnych danych ⁴ .
mediaskan	czynność polegająca na analizie przekazów medialnych w celu wyodrębnienia treści nadających się do weryfikacji (np. zawierających odwołania do danych statystycznych, aktów prawnych, wydarzeń z przeszłości).
źródło pierwotne	źródło, w którym dana informacja pojawia się po raz pierwszy, np. akt prawny, dane urzędu statystycznego lub artykuł opisujący badanie naukowe.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- potrafią odróżnić informacje o faktach od opinii;
- umieją znaleźć pierwotne źródło informacji;
- wiedzą, jak – na podstawie zebranych danych – ocenić, czy informacja jest prawdziwa, czy zmanipulowana;
- znają wybrane portale fact-checkingowe i potrafią wyjaśnić ich rolę.

Materiały

- wydrukowana karta pracy (załącznik 1) – po jednej dla każdej grupy
- wydrukowane pozostałe załączniki (możesz je też wyświetlić na ekranie)
- komputer z dostępem do internetu
- rzutnik, ekran
- komputery, tablety, smartfony z dostępem do internetu

4. Tamże

DOŚWIADCZENIE (20 minut)

1. Zapytaj uczennice, czy wiedzą, czym są organizacje fact-checkingowe. Wyjaśnij, że weryfikują one wypowiedzi osób publicznych, m.in. polityków (czy dane, na jakie się powołują, są zgodne z prawdą), obietnice wyborcze, a także treści zyskujące popularność w mediach społecznościowych, w tym zdjęcia i wideo.
2. Podziel klasę na czteroosobowe zespoły. Wyjaśnij, że każdy z nich będzie niezależną redakcją fact-checkingową. Grupy będą ze sobą rywalizować: zwycięży ta, która jako pierwsza poprawnie wykona wszystkie zadania. W fact-checkingu niezwykle ważny jest bowiem czas reakcji: im szybciej fałszywa informacja zostanie obalona, tym mniejsze ryzyko, że dotrze do szerokiego grona odbiorców.
3. Rozdaj grupom fikcyjną wypowiedź polityka (karta pracy – załącznik 1). Wyjaśnij, że ich pierwsze zadanie będzie polegało na wytypowaniu i podkreśleniu tych elementów wypowiedzi, które mogą być poddane weryfikacji (dane liczbowe, statystyki, wydarzenia z przeszłości). Organizacje fact-checkingowe nazywają ten krok **mediaskanem**.

Treść fikcyjnej wypowiedzi

„Europa nie zapewnia młodym ludziom szans, na jakie zasługuje każde pokolenie. Skupiona na bieżących problemach zapomina, że o jej przyszłości będą decydowali dzisiejsi dwudziestolatkowie. A ci mają coraz większy problem ze znalezieniem pracy, a więc z zapewnieniem sobie godnego życia. W tej chwili, w grudniu 2023 roku, poziom bezrobocia wśród osób poniżej 25 roku życia wynosi blisko 15%, co oznacza, że bez pracy pozostaje 2,86 miliona młodych ludzi”.

Fragmenty zaznaczone na zielono zawierają informacje o faktach i jako takie mogą zostać poddane weryfikacji. Fragmenty zaznaczone na żółto to opinie, które nie podlegają weryfikacji, ponieważ można je podzielać albo nie, ale nie sposób ocenić ich zgodności z prawdą.

4. Jeśli dana grupa skończy pierwszy etap, powinna przejść do kolejnego. Tym razem zadanie polega na wyszukaniu w internecie **pierwotnego źródła informacji przedstawiającego aktualne dane** i pozwalającego ocenić, czy treści, na jakie powołuje się polityk w swojej wypowiedzi, są zgodne z prawdą.

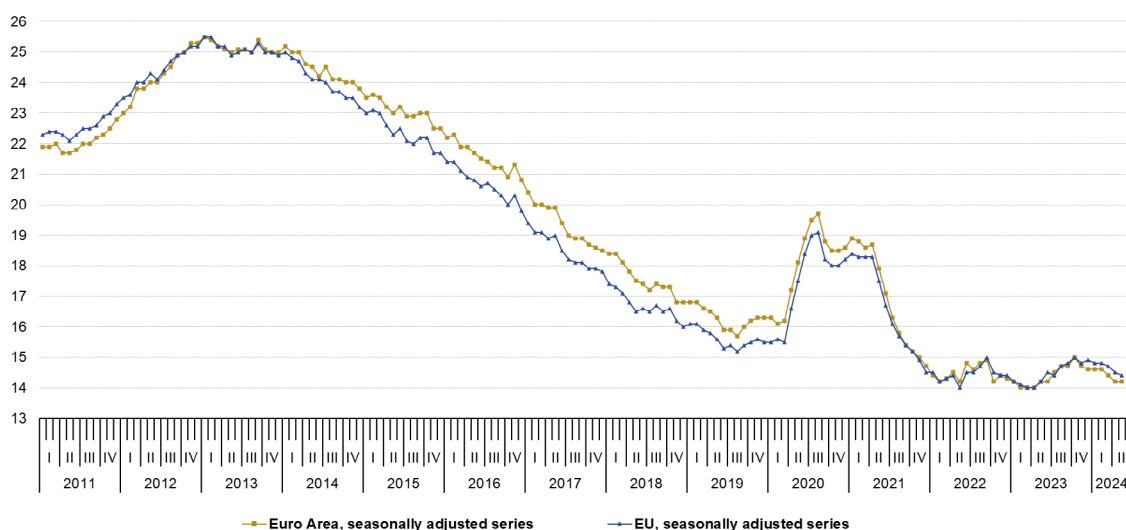

Wskazówka

To właściwy moment na zadanie pytania, jakie instytucje publiczne, organizacje pozarządowe, organizacje międzynarodowe lub instytuty badawcze gromadzą i przetwarzają dane związane z tematem, którego dotyczy analizowana wypowiedź. W przypadku danych statystycznych warto zajrzeć na strony urzędów statystycznych, np. Głównego Urzędu Statystycznego (GUS-u) lub Europejskiego Urzędu Statystycznego (Eurostatu). Znalezienie artykułów i raportów z badań naukowych ułatwiają z kolei takie wyszukiwarki jak Google Scholar czy Scopus.

Informacje z fikcyjnej wypowiedzi w tym zadaniu można zweryfikować na podstawie danych Eurostatu⁵:

Youth unemployment rates, EU and EA, seasonally adjusted, January 2011 - May 2024

Source: Eurostat (online data code: une_rt_m)

eurostat

5. W trzecim etapie uczennice i uczniowie ocenią informacje zawarte w wypowiedzi polityka. Ich zadaniem będzie podjęcie decyzji, czy są one prawdziwe, fałszywe, czy zmanipulowane. Oceny dokonają na podstawie metodologii Stowarzyszenia Demagog (załącznik 2) lub innej organizacji fact-checkingowej. Listę organizacji należących do Międzynarodowej Sieci Fact-Checkingu stojącej na straży standardów znajdziesz na stronie: <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/signatories>.

5. Unemployment statistics, Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics#Youth_unemployment [dostęp: 20 czerwca 2024].

Odpowiedź

Zgodnie z danymi Eurostatu informacja o bezrobociu osób poniżej 25 roku życia na poziomie blisko 15% (dokładnie 14,7%) jest prawdziwa.

Nieprawdą jest natomiast, że młodzi Europejczycy mają coraz większy problem ze znalezieniem pracy. Biorąc pod uwagę kontekst ostatniej dekady (lata 2013–2023), można stwierdzić, że jest wręcz przeciwnie. Eurostat wskazuje, że w 2012 roku poziom bezrobocia w tej grupie wiekowej przekroczył 25% i od tej pory sukcesywnie spada. Wyjątek stanowi okres pandemii koronawirusa, kiedy poziom bezrobocia wzrósł z ok. 15,5% do ok. 19%.

REFLEKSJA (8 minut)

Omów z klasą wykonane zadania. Pomogą ci w tym pytania do refleksji:

- Który etap przysporzył wam najwięcej trudności? Jak myślicie, dlaczego?
- Jak wpłynęła na was praca pod presją czasu? Czy mobilizowała do działania, czy jednak przyczyniła się do większej liczby błędów?
- Które fragmenty wypowiedzi polityka nie mogą być zweryfikowane, bo nie dotyczą danych liczbowych lub wydarzeń z przeszłości, ale mogą wpływać na odbiorczynie tej wypowiedzi? Czym są te fragmenty, jeśli nie faktami?
- Jak oceniacie rolę organizacji fact-checkingowych? Jaki mają wpływ na jakość debaty publicznej?
- Czy taką pracę jak organizacje fact-checkingowe mogą wykonywać obywatelki, internauci? Dlaczego?

TEORIA (5 minut)

Korzystając z komentarza dla osoby prowadzącej, podsumuj, na czym polega praca fact-checkerów. Warto, by wybrzmiało, że:

- Fact-checking pozwala ocenić, które elementy wypowiedzi osób publicznych są zgodne z prawdą, a które nie. Dzięki temu polityczki bardziej ważą słowa.
- Jednocześnie fact-checking nie obejmuje fragmentów nieweryfikowalnych, odnoszących się do sfery opinii bądź obietnic. A często to one zawierają manipulacje, które mają wpływ na odbiorców i kształtują opinię publiczną.
- Każdy i każda z nas może przeprowadzić śledztwo fact-checkingowe. Ważne, by rozwijać swoje kompetencje w tym zakresie. Weryfikowanie treści jest czasochłonne, ale warto to robić.

PRAKTYKA (12 minut)

Wskazówki

W tym ćwiczeniu będziesz korzystać z rzeczywistych wypowiedzi wybranych polityków i polityczki. Aby zwrócić uwagę młodzieży na problem nieprawdziwych informacji, a przy tym nie rozpoczynać dyskusji na temat prawdopodobności konkretnych osób, możesz zrezygnować z podania nazwiska autorki bądź autora wypowiedzi. Jeśli chcesz dodatkowo utrudnić uczniom identyfikację osoby, sparafrazuj cytowaną wypowiedź. Pamiętaj jednak, aby nie zmienić jej sensu.

Jeśli chcesz, aby wypowiedź dotyczyła zagadnień omawianych z klasą w czasie twoich poprzednich lekcji, stwórz własną! Pamiętaj, aby zawierała informacje, które uczennice będą w stanie zweryfikować na podstawie ogólnodostępnych danych.

WARIANT I

1. Wyjaśnij uczennicom i uczniom, że teraz będą mogli sprawdzić swoje umiejętności w praktyce! Poproś, by wybrali jeden spośród zaproponowanych tematów – taki, który ich najbardziej interesuje, np.:

- związki partnerskie w Unii Europejskiej,
- powszechny pobór do wojska,
- zmiana klimatu.

Możesz też zaproponować inne zagadnienia.

2. Pokaż rzeczywistą wypowiedź osoby publicznej dotyczącą tematu wybranego przez uczniów. Możesz skorzystać ze wskazówek i ją zanonimizować. Zadaniem klasy jest znalezienie **pierwotnego źródła informacji, które zawiera aktualne dane** i umożliwiania weryfikację tezy zawartej w wypowiedzi. Przykładowe źródła informacji znajdziesz w tabeli poniżej.

WYPOWIEDŹ	PIERWOTNE ŹRÓDŁO INFORMACJI (z aktualnymi danymi)	OCENA
„W tej Europie [...] tylko jest 5 krajów, które nie uznają formalizacji związków osób homoseksualnych. To jest właśnie Polska, Bułgaria, Rumunia, Słowacja i Litwa”. (Joanna Scheuring-Wielgus, posłanka, 07.01.2024)	https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_pl.htm	Prawda Uzasadnienie: https://demagog.org.pl/wypowiedzi/zwiazki-partnerskie-w-europie-te-panstwa-ich-nie-wprowadzily/

WYPOWIEDŹ	PIERWOTNE ŹRÓDŁO INFORMACJI (z aktualnymi danymi)	OCENA
<p>„Nie, nie powinien [wrócić powszechny pobór do wojska]. W żadnym kraju normalnym, nawet w Rosji, nie ma powszechnego poboru. To jest kwestia nowoczesności systemu obronnego, aby służyli w nim jednak specjaliści, a nie – niewolnicy z poboru”. (Bronisław Komorowski, były Prezydent RP, 15.12.2023)</p>	<p>https://www.statista.com/chart/3907/the-state-of-military-conscription-around-the-world/</p>	<p>Fałsz</p> <p>Uzasadnienie: https://demagog.org.pl/wypowiedzi/powszechny-pobor-do-wojska-w-ktorych-panstwach-nadal-istnieje/</p>
<p>„Według wyliczeń zmiany klimatyczne przez ostatnie cztery dekady spowodowały straty dla polskiej gospodarki na poziomie 70 mld zł”. (Adam Gomoła, poseł, 07.12.2023)</p>	<p>https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/economic-losses-from-climate-related oraz https://piu.org.pl/wp-content/uploads/2023/07/PIU-raport-klimatyczny-2023-27-lipca_premiera.pdf</p>	<p>Prawda</p> <p>Uzasadnienie: https://demagog.org.pl/wypowiedzi/ile-nas-kosztuja-zmiany-klimatyczne-sa-wyliczenia/</p>

WARIANT II

Poproś uczennice, aby w podobny sposób przeanalizowały rzeczywistą wypowiedź, która zawiera manipulację, a więc wprowadza w błąd lub przeinacza fakty poprzez pominięcie ważnego kontekstu, wykorzystanie poprawnych danych do przedstawienia fałszywych wniosków lub wybiórcze wykorzystanie danych pasujących do tezy. Zadaniem klasy jest ustalenie, na czym polega manipulacja. Możesz skorzystać z poniższego przykładu:

WYPOWIEDŹ	PIERWOTNE ŹRÓDŁO INFORMACJI (z aktualnymi danymi)	OCENA
<p>„Polska z wynikiem 55,9% zajmuje, tak jak w poprzednim roku, ostatnie miejsce!! Oznacza to, że tylko niecałe 56% polskich kąpielisk ma doskonałą wodę, przy średniej unijnej wynoszącej 85,5%”. (Adam Cyrański, poseł, 01.07.2023)</p>	<p>https://www.eea.europa.eu/publications/european-bathing-water-quality-in-2022/</p>	<p>Manipulacja</p> <p>Uzasadnienie: https://demagog.org.pl/wypowiedzi/polskie-kapielska-maja-najgorsza-jakosc-w-ue-co-o-nich-wiemy/</p>

Karta pracy

Wcielcie się w fact-checkerki oraz fact-checkerów i zweryfikujcie poniższą wypowiedź, korzystając z załączonej instrukcji.

„Europa nie zapewnia młodym ludziom szans, na jakie zasługuje każde pokolenie. Skupiona na bieżących problemach zapomina, że o jej przyszłości będą decydowali dzisiejsi dwudziestolatkowie. A ci mają coraz większy problem ze znalezieniem pracy, a więc z zapewnieniem sobie godnego życia. W tej chwili, w grudniu 2023 roku, poziom bezrobocia wśród osób poniżej 25 roku życia wynosi blisko 15%, co oznacza, że bez pracy pozostaje 2,86 miliona młodych ludzi”.

Instrukcja

Pierwszy etap

polega na wytypowaniu (podkreśleniu, wypisaniu) tych elementów wypowiedzi polityka, które mogą być poddane weryfikacji (dane liczbowe, statystyki, wydarzenia z przeszłości). Organizacje fact-checkingowe nazywają ten krok mediaskanem.

Drugi etap

to wyszukanie pierwotnego źródła informacji, które zawiera aktualne dane i pozwala ocenić, czy treści, na które powołuje się polityk w swojej wypowiedzi, są zgodne z prawdą. Dobrze jest skopiować link i właściwą informację.

Zadajcie sobie pytanie, jakie instytucje publiczne, organizacje pozarządowe, organizacje międzynarodowe lub instytuty badawcze gromadzą i przetwarzają dane związane z tematem, którego dotyczy analizowana wypowiedź. W przypadku danych statystycznych warto zajrzeć na strony urzędów statystycznych, np. Głównego Urzędu Statystycznego (GUS-u) lub Europejskiego Urzędu Statystycznego (Eurostatu). Znajdzenie artykułów i raportów z badań naukowych ułatwiają z kolei takie wyszukiwarki jak Google Scholar czy Scopus.

Trzeci etap

W trzecim etapie oceńcie informacje zawarte w wypowiedzi polityka. Zdecydujcie, czy są one prawdziwe, fałszywe, czy zmanipulowane. Skorzystajcie z metodologii Stowarzyszenia Demagog lub innej organizacji fact-checkingowej.

METODOLOGIA*

PRAWDA

Wypowiedź uznajemy za prawdziwą, jeśli:

- istnieją dwa wiarygodne i niezależne źródła (lub jedno, jeśli jest jedynym adekwatnym z punktu widzenia kontekstu wypowiedzi) potwierdzające zawartą w wypowiedzi informację;
- zawiera najbardziej aktualne dane istniejące w chwili wypowiedzi;
- dane użyte są zgodnie ze swoim pierwotnym kontekstem.

CZĘŚCIOWA PRAWDA

Wypowiedź uznajemy za częściowo prawdziwą, jeśli:

- zawiera połączenie informacji prawdziwych z fałszywymi; obecność nieprawdzywej informacji nie powoduje jednak, że teza zawarta w weryfikowanym stwierdzeniu zostaje wypaczona bądź przeinaczona;
- rzeczywiste dane w jeszcze większym stopniu przemawiają na korzyść tezy autora.

FAŁSZ

Wypowiedź uznajemy za fałszywą, jeśli:

- nie jest zgodna z żadną publicznie dostępną informacją opartą na reprezentatywnym i wiarygodnym źródle;
- jej autor przedstawia nieaktualne informacje, którym przeczą nowsze dane;
- zawiera szczątkowo poprawne dane, ale pomija kluczowe informacje i tym samym fałszywie oddaje stan faktyczny.

MANIPULACJA

Wypowiedź uznajemy za manipulację, gdy zawiera ona informacje wprowadzające w błąd lub naginające/przeinaczające fakty, w szczególności poprzez:

- pominięcie ważnego kontekstu;
- wykorzystywanie poprawnych danych do przedstawienia fałszywych wniosków;
- wybiórcze wykorzystanie danych pasujących do tezy (*cherry picking*);
- używanie danych nieporównywalnych w celu uzyskania efektu podobieństwa lub kontrastu; [...]
- pozamerytoryczne sposoby argumentowania.

NIEWERYFIKOWALNE

Wypowiedź uznajemy za nieweryfikowalną, gdy:

- jest niemożliwa do weryfikacji w żadnym dostępnym źródle;
- odnosi się do źródeł przestarzałych, na podstawie których nie można stawiać osądów dotyczących teraźniejszości;
- dotyczy danych szacunkowych, obarczonych dużą dozą niepewności;
- zawiera stwierdzenia nieprecyzyjne lub zbyt ogólne. [...]

* Kategorie ocen z portalu demagog.org.pl, <https://demagog.org.pl/metodologia/> [dostęp: 20 czerwca 2024].

Załącznik 3.

Wypowiedzi polityków i polityczki

WARIANT I

„W tej Europie [...] tylko jest 5 krajów, które nie uznają formalizacji związków osób homoseksualnych. To jest właśnie Polska, Bułgaria, Rumunia, Słowacja i Litwa”.

Joanna Scheuring-Wielgus, posłanka, 07.01.2024

„Nie, nie powinien [wrócić powszechny pobór do wojska]. W żadnym kraju normalnym, nawet w Rosji, nie ma powszechnego poboru. To jest kwestia nowoczesności systemu obronnego, aby służyli w nim jednak specjaliści, a nie – niewolnicy z poboru”.

Bronisław Komorowski, były Prezydent RP, 15.12.2023

„Według wyliczeń zmiany klimatyczne przez ostatnie cztery dekady spowodowały straty dla polskiej gospodarki na poziomie 70 mld zł”.

Adam Gomoła, poseł, 07.12.2023

WARIANT II

„Polska z wynikiem 55,9% zajmuje, tak jak w poprzednim roku, ostatnie miejsce!! Oznacza to, że tylko niecałe 56% polskich kąpielisk ma doskonałą wodę, przy średniej unijnej wynoszącej 85,5%”.

Adam Cyrański, poseł, 01.07.2023

5. Pułapki myślenia a proces radykalizacji

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Radykalizacja to złożony proces, w którym jednostka lub grupa przyjmują skrajne przekonania. Wiąże się z odrzuceniem wartości demokratycznych i rosnącą gotowością do użycia przemocy. Proces radykalizacji wygląda podobnie, niezależnie od tego, czy przyglądamy się ekstremizmowi lewicowemu, prawicowemu, czy religijnemu (opartemu na politycznej interpretacji religii). Wybór drogi może być zależny od środowiska, w jakim wychowuje się konkretna osoba. Radykalizacja może mieć różne formy, a jej końcowym etapem może być akt przemocy, a nawet działanie terrorystyczne.

Co ważne, na każdym z etapów radykalizacji można zareagować. Proces deradykalizacji jest jednak trudny, dlatego bardzo istotne są wszelkie działania prewencyjne.

Do radykalizacji prowadzi wiele dróg: polaryzacja, wykluczenie społeczne, przyjęcie teorii spiskowych jako światopoglądu, piętnowanie odmienności, akceptacja mowy nienawiści oraz przyzwolenie na przestępstwa motywowane nienawiścią. Jedną z najpopularniejszych w ostatnich latach drogą jest **radykalizacja za pośrednictwem internetu**. Mało krytyczne korzystanie z zamieszczanych w nim treści może wzmacniać tzw. **błędy myślowe**, które odgrywają dużą rolę w procesie radykalizacji i popularyzacji narracji ekstremistycznej.

Podatność na radykalizację nie ma nic wspólnego z ilorazem inteligencji, za to dużo z naturalnymi mechanizmami psychologicznymi, które utrudniają racjonalną i krytyczną ocenę sytuacji i mogą wspierać uruchomienie lub rozwój tego procesu.

W ramach tej lekcji zachęcamy do doświadczenia dwóch takich mechanizmów – swoistych pułapek myślenia:

- **myślenia automatycznego**, czyli szybkiego, niewymagającego wysiłku sposobu przetwarzania informacji, w którym nie zachodzą aktywne procesy myślowe i w którym polegamy na intuicji, skojarzeniach i procesach automatycznych (takich jak np. stereotypy);
- **efektu wyższości obrazu nad tekstem/słowem**, czyli zjawiska, w którym mózg jest bardziej podatny na przyswajanie informacji przedstawionych w sposób graficzny (oparty na symbolach) niż w tekście pisanym¹.

Przeciwieństwem myślenia automatycznego jest **myślenie kontrolowane** – wymagające wysiłku, zaangażowania i uważności, opierające się na refleksji i racjonalnym wnioskowaniu. **Im więcej myślenia automatycznego, w tym większą liczbę pułapek poznawczych wpadamy.**

1. Takich zniekształceń poznawczych jest więcej. Jeśli chcesz je poznać, zajrzyj do materiału: Catherine Bouko, Aleny Krempaskiej i Anny Kucińskiej Stop radykalizacji. Jak uodpornić młodych ludzi na treści ekstremistyczne w sieci? Krytyczne myślenie i świadomość roli błędów poznawczych w procesie radykalizacji, Precobias, 2021, <https://www.precobias.eu/toolkit/teachers/PRECObIAS-Toolkit-for-teachers-PL.pdf> [dostęp: 24 czerwca 2024].

Budowanie świadomości ich występowania oraz rozumienie mechanizmu działania myślenia automatycznego czy efektu wyższości obrazu nad słowem to podstawowe działania prewencyjne, które służą ochronie przed dezinformacją i radykalizacją.

Cechy myślenia automatycznego i kontrolowanego

MYŚLENIE AUTOMATYCZNE	MYŚLENIE KONTROLOWANE
Nie wymaga wysiłku	Wymaga wysiłku
Nie wymaga skupienia uwagi	Wymaga skupienia i koncentracji
Szybkie	Wolne (wymaga czasu)
Oparte na intuicji, skojarzeniach, procesach automatycznych	Oparte na rozumowaniu

Według badań z 2018 roku 77% nastolatków skonfrontowało się w sieci z nawoływaniem do przemocy. Europol usunął w listopadzie 2019 roku 26 000 wpisów internetowych nawiązujących do Państwa Islamskiego. Należy jednak brać pod uwagę, że ekstremiści często nie działają pod własnym szyldem, więc nie zawsze da się to wychwycić i zareagować.

Młodzież nie powinna mieć kontaktu z ekstremistycznymi symbolami, dlatego na lekcjach nie należy ich pokazywać ani omawiać, chyba że temat pojawi się spontanicznie ze strony uczniów lub mamy pewność, że niedawno się z nimi zetknęli. Ważne jest, aby podczas rozmowy o trudnych kwestiach zadbać o odpowiednią atmosferę. Osoby nie powinny czuć się z góry osądzone, jeśli mają pewne przekonania, ale jednocześnie nie wolno im promować radykalnych postaw. **Kluczem do ochrony młodzieży przed radykalizacją są przyjazne relacje w grupie, poczucie przynależności, wzajemny szacunek, otwartość na trudne rozmowy i umiejętność słuchania.**

SŁOWNICZEK

błąd myślowy

zniekształcenie rozumowania polegające na pominięciu analizy informacji; prowadzi do wyciągnięcia wniosków innych niż te, do których osoba mogłaby dojść, gdyby rozważyła kontekst oraz pozostałe aspekty danej treści.

efekt wyższości obrazu nad tekstem

zjawisko, w którym mózg lepiej przyswaja informacje przedstawione w formie graficznej (oparte na symbolach) niż teksty pisane.

myślenie automatyczne

sposób przetwarzania informacji, w którym nie zachodzą aktywne procesy myślowe i w którym polegamy na intuicji, skojarzeniach i procesach automatycznych (takich jak np. stereotypy).

radykalizacja

złożony proces, w którym jednostka lub grupa przyjmują skrajne przekonania. Wiąże się z odrzuceniem wartości demokratycznych i rosnącą gotowością do użycia przemocy.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- rozumieją mechanizmy błędów myślowych oraz ich konsekwencje;
- wiedzą, jak działa myślenie automatyczne oraz efekt wyższości obrazu nad tekstem;
- rozwijają umiejętność krytycznego myślenia i analizy przekazu.

Materiały

- kartka z obrazkiem (załącznik)
- rzutnik, ekran

DOŚWIADCZENIE (10 minut)

Powiedz grupie, że podczas zajęć przejdziecie wspólnie przez kilka aktywności.

1. Pokaż młodzieży poniższy obrazek i zapytaj, która linia jest dłuższa. To pytanie podchwytliwe, ponieważ są one takie same. Patrząc na nie, doznajemy jednak złudzenia optycznego, które skłania większość z nas do uznania, że pierwsza jest dłuższa.

Policzcie, ile osób wskazało górną linię. Następnie poproś kogoś o zmierzenie, czy rzeczywiście jest ona dłuższa.

Wskazówka

Uczniowie i uczennice mogą znać tę iluzję, bo jest dość popularna. Możliwe, że wszystkie osoby powiedzą, że linie są równe. Nie martw się tym, ale zrezygnuj z mierzenia. Potwierdź odpowiedź klasy. Ale jeśli choć jedna osoba kwestionuje to rozwiązanie, przeprowadź doświadczenie w całości.

2. Poinformuj uczennice i uczniów, że za chwilę zadasz im kilka pytań. Poproś, żeby odpowiadali bez zgłaszania się, tak szybko, jak to możliwe:

- Jakiego koloru jest niedźwiedź polarny? (Odpowiedź: białego).
- Jakiego koloru jest bita śmietana? (Odpowiedź: białego).
- Jakiego koloru jest śnieg? (Odpowiedź: białego).
- Co piją krowy? (Odpowiedź: wodę, ale niektórzy uczniowie lub niektóre uczennice prawdopodobnie odpowiedzą „mleko”).

3. Następnie zapytaj klasę, jakiego mema (albo reklamę internetową) ostatnio widzieli i zapamiętali. Zapisuj to, co mówią osoby, na tablicy.

Wskazówka

Uczniowie z pewnością zwrócili większą uwagę na obrazki niż na tekst. Swoją opowieść o memie lub reklamie prawdopodobnie zaczną od opisu obrazka. Hasło jest zapamiętywane i przytaczane wówczas, gdy jest wystarczająco chwytliwe lub zabawne.

REFLEKSJA (10 minut)

Zapytaj grupę:

- Jakie były dla was te aktywności? (Np.: ciekawe, śmieszne, nudne, interesujące, szybkie, dziwne, bez sensu...).
- Co pokazała wam aktywność z liniami? (Np.: iluzja, zadziałał automat).
- Jak myślicie, dlaczego na pytanie o to, co pije krowa, część/większość osób powiedziała „mleko”?
- Czy zwróciliście uwagę, że zaczynając opowieść o memie (reklamie), opowiadaliście najpierw o obrazku? Dlaczego tak było? Co najpierw przykuwa naszą uwagę?
- Czy są hasła, które zapamiętujemy łatwiej niż obrazki? Jakie muszą być? (Np.: bardzo chwytliwe lub śmieszne).

TEORIA (10 minut)

Po wysłuchaniu odpowiedzi uczennic i uczniów zapisz na tablicy sformułowanie „**myślenie automatyczne**”. Powiedz, że dwa pierwsze ćwiczenia uruchamiają właśnie ten proces.

Możesz zapytać grupę:

- Ile czasu zajęło wam zastanawianie się nad odpowiedziami?
- Jak bardzo koncentrowaliście się, żeby znaleźć odpowiedzi, w skali od 1 do 5 (gdzie 1 to najniższy poziom koncentracji, a 5 – najwyższy)?
- Co może oznaczać wyrażenie „myślenie automatyczne”?

Powiedz klasie, czym jest myślenie automatyczne, albo – jeśli masz więcej czasu na realizację tego tematu – przeprowadź burzę mózgów, aby wspólnie wypracować definicję.

Myślenie automatyczne to szybki, niewymagający wysiłku sposób przetwarzania informacji, w którym nie zachodzą aktywne procesy myślowe. W myśleniu automatycznym polegamy na intuicji, skojarzeniach i procesach automatycznych (takich jak np. stereotypy).

Wyjaśnij, że myślenie automatyczne to naturalny mechanizm, który chroni ludzki mózg przed nadmierną eksploatacją. Jednocześnie jest ono wykorzystywane przez techniki reklamowe, kampanie polityczne, a także przez ekstremistów, którym zależy na szerzeniu uprzedzeń i nienawiści wobec różnych grup oraz na ich dyskryminacji.

Powiedz, że kolejnym podobnym mechanizmem, który wzmacnia myślenie automatyczne, jest **efekt wyższości obrazu nad tekstem**, czego klasa doświadczyła w ostatniej aktywności.

Im więcej myślenia automatycznego, w tym więcej pułapek poznawczych wpadamy. Dlatego ten mechanizm tak chętnie wykorzystują osoby, którym zależy na radykalizacji młodych ludzi, a internet jest przestrzenią, w której najłatwiej możemy natrafić na przekazy radykalizujące.

Zapytaj, czy osoby w grupie wiedzą, czym jest radykalizacja. Jeśli nie, wyjaśnij im to pojęcie, korzystając z komentarza dla osoby prowadzącej: **radykalizacja** to złożony proces, w którym jednostka lub grupa przyjmują skrajne, nastawione na przemoc przekonania. Wiąże się z odrzuceniem wartości demokratycznych i rosnącą gotowością do użycia przemocy.

Warto w tym miejscu zapytać na forum, czy ktoś zostaje terrorystą pod wpływem jednego obrazka lub mema. Jest to bardzo ważne pytanie, które być może zada uczennica lub uczeń, a które może wywołać gorącą dyskusję. Jeśli masz na nią czas, a nie padnie ze strony klasy, ty je zadaj. Jeśli zapyta osoba z grupy, nie ignoruj tego, ale zadbaj o ramy czasowe rozmowy. Możesz też potraktować to pytanie jak część praktyczną lekcji.

PRAKTYKA (10 minut)

Narysuj lub wyświetl na tablicy tabelę, w której razem wpiszece cechy myślenia automatycznego i kontrolowanego. Wyłumacz, że myślenie kontrolowane jest przeciwieństwem myślenia automatycznego.

MYŚLENIE AUTOMATYCZNE	MYŚLENIE KONTROLOWANE
Nie wymaga wysiłku	
Nie wymaga skupienia uwagi	
Szybkie	
Oparte na intuicji, skojarzeniach, procesach automatycznych	

Porozmawiajcie:

- Czy myślenie kontrolowane jest dla uczniów i uczennic łatwe, czy trudne? Dlaczego?
- Jak osoby w klasie mogą ćwiczyć myślenie kontrolowane?

Spisz pomysły grupy. Poproś, by każda osoba wybrała z listy jeden sposób, który uważa za możliwy do wdrożenia już teraz w swoim życiu, praktykach internetowych czy codziennym funkcjonowaniu. Poproś, by uczennice skoncentrowały się na takim wdrożeniu przez najbliższy tydzień. Zadbaj, by lista sposobów była widoczna w waszej klasie. Może za jakiś czas do niej wróćcie i sprawdźcie, czy wybrane sposoby działają? A może uczniowie wdrożą kolejny sposób wzmacniania myślenia kontrolowanego podczas aktywności w sieci?

ALTERNATYWNIE

Zapytaj uczennice i uczniów, czy dostrzegają mechanizm działania myślenia automatycznego i efektu wyższości obrazu nad tekstem, gdy poruszają się na co dzień w sieci. Poproś o podanie kilku przykładów z ich doświadczeń internetowych.

Zwróć uwagę osób w klasie, że teraz, po lekcji, umieją skuteczniej rozpoznawać te mechanizmy, dzięki czemu są już trochę lepiej chronione w sieci przed dezinformacją i procesami radykalizacyjnymi. Zachęć do ćwiczenia myślenia kontrolowanego, mimo że bywa to niełatwe.

Mądrość sieci? Mądrość w sieci!

6. Algorytmy w służbie marketingu

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Korzystając z internetu, cały czas zostawiamy cyfrowe ślady: udostępniamy informacje o sobie, nawet jeśli tego nie widzimy. Bardzo często nie zdajemy sobie sprawy, jakie informacje zostały zebrane i przez jaki serwis. A takie dane gromadzi większość stron, serwisów czy aplikacji, z których korzystamy.

Rzadko zdarzają się wyjątki – należy do nich Wikipedia, jeden z najpopularniejszych serwisów internetowych, który działa nie dla zysku, nie wyświetla reklam i nie zbiera informacji o osobach użytkujących.

Dane o nas są poddawane analizie przez systemy oparte na algorytmach, które potrafią przetwarzać wielkie zbiory informacji i na tej podstawie automatycznie podejmować decyzje. Najczęściej celem jest **profilowanie użytkowników i użytkowniczek** – dostosowywanie usług do naszych indywidualnych potrzeb.

Dzięki algorytmom serwisy społecznościowe profilują wiadomości, które wyświetlają w spersonalizowanych **feedach** (strumieniach informacji). To dlatego użytkownicy często widzą inne treści, nawet jeśli śledzą te same lub podobne profile. Nie bez powodu główny kanał użytkownika TikTok nosi nazwę For You Page. Są to treści wybrane specjalnie dla nas, w oparciu o sposób, w jaki wchodziłyśmy w interakcję z aplikacją w niedawnej przeszłości. X (dawniej Twitter) również przyjął tę terminologię, oferując oś czasu For You lub Following.

Czasem profilowanie jest dla nas przydatne – pozwala wyszukiwarkom pokazywać bardziej adekwatne wyniki dzięki informacjom o tym, czego wcześniej szukaliśmy, a w mediach społecznościowych może podsuwać wpisy, które są dla nas najciekawsze lub najbardziej użyteczne. Jednak dużo częściej skutki takich działań są kłopotliwe albo wręcz szkodliwe dla osób użytkujących. Dane są też wykorzystywane do celów, które służą wyłącznie firmom działającym w internecie. Przykładowo, **profilowanie bardzo często jest używane do pokazywania treści, które przykują naszą uwagę i przez które będziemy jak najdłużej korzystać z danej aplikacji**. Zyskuje na tym firma wyświetlająca nam w tym czasie reklamy, nawet jeśli nie jest to zgodne z higieną cyfrową.

Internet to nie tylko sieć połączonych stron i serwisów. To także **ogromna, niewidzialna sieć marketingowa**, w której krążą dane o użytkownikach. **Jednym z podstawowych zastosowań danych osobowych jest profilowanie reklam**. Ale informacje te mogą też służyć na przykład sprawdzeniu naszej wiarygodności przez banki czy firmy ubezpieczeniowe.

Dane zebrane w jednej aplikacji są często udostępniane setkom różnych firm. Popularne **ciasteczka** (ang. cookies), specjalne pliki zapisywane w naszych komputerach, pozwalają innym serwisom rozpoznawać użytkownika. Nawet jeśli nie podamy swojego imienia i nazwiska, z pomocą ciasteczek możemy być śledzeni pomiędzy różnymi serwisami i stronami.

Dane o użytkownikach nabierają nowego znaczenia wraz z rozwojem systemów sztucznej inteligencji. Systemy te potrzebują bowiem coraz większych ilości informacji, za pomocą których są uczone: dzięki narzędziom statystycznym są analizowane wzorce zachowań i rozmów, które narzędzia AI wykorzystują później do generowania treści lub wyciągania wniosków. Dane o użytkownikach, które w ostatniej dekadzie doprowadziły do szybkiej rozbudowy największych serwisów internetowych, teraz służą rozwojowi nowej generacji usług AI.

Jako indywidualni użytkownicy i użytkowniczki możemy tylko w niewielkim stopniu wpływać na to, jak informacje o nas są zbierane i wykorzystywane. **Kluczowe jest przestrzeganie zasad higieny cyfrowej, zdobywanie wiedzy o sposobach wykorzystywania w internecie naszych danych i jak najbardziej świadome udostępnianie ich.** Ostatecznie jednak wiele zależy od przepisów. Unia Europejska stara się coraz bardziej wpływać na firmy działające w internecie, by te respektowały prawa użytkowników. Wprowadzone w 2018 rozporządzenie RODO wymaga uzyskiwania zgody na używanie danych osobowych. W 2023 roku kolejne prawo, Akt o usługach cyfrowych (DSA), wprowadziło nowe narzędzia do kontrolowania platform internetowych, a w szczególności tego, jak wykorzystują algorytmy do profilowania użytkowników.

Ad blockery – użytkownicy biorą sprawy w swoje ręce

Polska znajduje się w czołówce krajów, których mieszkańcy korzystają z **ad blockerów** – oprogramowania pozwalającego usuwać reklamy z treści wyświetlanych w przeglądarkach. Sięga po nie co najmniej 35% Polaków używających internetu.

Ad blockery to rzadki przykład narzędzia, które daje użytkownicze większą kontrolę nad tym, jak korzysta z internetu. Zwolennicy ad blockerów wśród ich zalet, oprócz samego usunięcia reklam, wymieniają większe bezpieczeństwo, szybsze działanie przeglądarki i zmniejszenie ruchu w sieci. Krytycy wskazują na to, że reklamy są niezbędne dla finansowania dostępnych darmowo serwisów.

SŁOWNICZEK

ad blocker	oprogramowanie, które pozwala usuwać reklamy z treści wyświetlanych w przeglądarkach.
algorytm	skończony ciąg instrukcji, który na podstawie danych wejściowych generuje dane wyjściowe. W internecie algorytmy odpowiadają m.in. za mechanizmy profilowania użytkowników i tworzenie zaawansowanych rekomendacji, które są wykorzystywane np. w sektorze marketingu i handlu internetowego. Algorytmy pozwalają m.in. tworzyć profile klientów, które oddają ich preferencje, przyzwyczajenia i zachowania w sieci. Co ciekawe, nawet jeśli zabraknie jakichś informacji na temat preferencji danej użytkowniczki, umieszcza się tam wartości automatycznie wyliczone przez algorytm na zasadzie prawdopodobieństwa.

ciasteczka	(ang. <i>cookies</i>) specjalne pliki zapisywane w naszych komputerach. Pozwalają serwisom rozpoznawać użytkownika. Dzięki ciasteczkom serwisy marketingowe zbierają informacje o użytkownikach z różnych aplikacji i miejsc w sieci.
dane	informacje przetwarzane przez komputer, np. liczby, fakty itp.
feed	w mediach społecznościowych to strona główna lub główny widok aplikacji – miejsce, w którym wyświetlają się wpisy. Kiedyś serwisy prezentowały wszystkie treści w kolejności chronologicznej, dzisiaj pokazują wybór wpisów dokonany przez algorytmy filtrujące.
profilowanie	dostosowywanie usług do naszych indywidualnych potrzeb.
ślad cyfrowy	dane, które niezamierzenie i zamierzenie zostawiamy w sieci, np. adres IP (który ujawnia również naszą lokalizację), dane urządzenia (model, wersja itd.), odwiedzane przez nas strony (historia przeglądania), zachowania na nich (ile razy je odwiedziliśmy, na jakich spędziliśmy najwięcej czasu, w co klikaliśmy), używana przeglądarka oraz jej wersja (nazywane również <i>browser fingerprint</i>), nasze wyszukiwania, zakupy, wypełniane formularze, informacje o osobach, których profile polubiamy, itp.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- wiedzą, w jaki sposób projektantki stron www, serwisów społecznościowych i aplikacji gromadzą dane o użytkownikach;
- mają świadomość, w jakim celu są wykorzystywane te informacje;
- rozumieją rolę algorytmów w dostarczaniu użytkownikom treści w serwisach społecznościowych i aplikacjach;
- mają świadomość, że mogą zarządzać ustawieniami aplikacji i usług online, z których korzystają;
- potrafią krytycznie czytać warunki korzystania z usług online i wiedzą, kiedy nie powinni ich akceptować;
- wiedzą, jak bronić się przed profilowaniem reklam w internecie.

Materiały

- telefony z dostępem do internetu
- komputer z dostępem do internetu, rzutnik
- wydrukowane karty pracy (załącznik)

Uwaga!

Scenariusz zakłada, że młodzież będzie korzystać z telefonów komórkowych i analizować swoje konta w mediach społecznościowych oraz ustawienia aplikacji. Jeśli w twojej klasie są osoby, które nie mają kont w mediach społecznościowych, zrezygnuj z realizacji tej lekcji.

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

1. Poproś uczennice i uczniów, by zastanowili się, **co myśli o nich serwis społecznościowy**, z którego najczęściej korzystają. W jaki sposób ich postrzega? Co o nich wie? Zachęć, by zanotowali hasłowo swoje przemyślenia na karcie pracy.
2. Następnie poproś uczestników zajęć, żeby każdy z nich wszedł na wybrany serwis społecznościowy i uważnie **przeanalizował swój feed**. Niech zapisze na karcie pracy, **jaki konkretnie treści mu się wyświetlają**: jakie wpisy (na jaki temat i od kogo?), jakie reklamy?

Uwaga!

Wyjaśnij uczestniczkom i uczestnikom zajęć, że karty pracy są tylko dla nich i jeśli nie zechcą, nie będą musieli ich nikomu pokazywać.

3. Zachęć uczennice, by biorąc pod uwagę treści pojawiające się w feedzie, zastanowiły się i zapisały, jaki – z perspektywy algorytmu – jest ich **profil**. **Co wie o nich** – o ich preferencjach i zainteresowaniach – **algorytm danego medium społecznościowego**? Jako kogo je postrzega?
4. Na koniec zapytaj, czy to, co teraz zapisały, zgadza się z przemyśleniami z początku lekcji.

Wskazówka

Jeśli twoja klasa jest zgrana, jej członkowie lubią się i mają do siebie zaufanie, możesz poprosić młodzież, by w parach lub trójkach wymieniała się wynikami indywidualnej pracy. Zachęć do przedyskutowania, czy poszczególnym osobom w serwisach społecznościowych wyświetla się to samo, czy coś innego.

REFLEKSJA (10 minut)

Porozmawiaj z młodzieżą o wykonanym zadaniu. Pomogą ci w tym pytania:

- Jak dobrze znają was algorytmy serwisu społecznościowego? Jakiego typu informacje o was mają?
- Co sądzicie o swoich profilach, które stworzyliście po przeanalizowaniu feedów w serwisach społecznościowych? Czy sami widzicie siebie w podobny sposób, jak postrzega was algorytm?
- Jak się czujecie z tym, że algorytmy tak dużo o was wiedzą, że zdają się wam czytać w myślach?

- Jak sądzą, skąd algorytm was zna? W jaki sposób twórcy serwisów i aplikacji zdobywają o nas wiedzę?
- Czy nasze dane zawsze udostępniamy im świadomie? Uzasadnijcie swoje zdanie.

TEORIA (15 minut)

Korzystając z komentarza dla osoby prowadzącej, przypomnij uczniom definicję **algorytmów** i opowiedz o ich roli w profilowaniu treści, m.in. w serwisach społecznościowych.

Wyjaśnij klasie, że **większość z platform i aplikacji zbiera najróżniejsze dane o użytkownikach**, w tym: historię przeglądania, zapytań, wyszukiwań, dane demograficzne, dane o kontaktach, zakupach, zainteresowaniach, a nawet lokalizacji, kalendarzu, zdrowiu, wyznaniu czy preferencjach seksualnych. Być może twoją klasę zaciekawi fakt, że **darmowe aplikacje pobierają siedem razy więcej danych niż płatne**¹. Niektóre platformy same korzystają z zebranych informacji, ale duża część sprzedaje je dalej, czyniąc z tego źródło dochodu. Wiele platform i serwisów ma też dostęp do danych o naszym zachowaniu w innych aplikacjach.

Zaznacz, że informacje często są wykorzystywane do celów, które służą wyłącznie firmom działającym w internecie. Wyjaśnij, że internet to także ogromna, niewidzialna **sieć marketingowa**, w której krążą dane o użytkownikach. Zaprezentuj uczniom ciekawostki dotyczące zysków serwisów społecznościowych z reklam. Dane i wykresy znajdziesz na stronie: <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-advertising/social-media-advertising/world-wide#ad-spending>.

Powiedz, że nie da się już uniknąć tego, że platformy i aplikacje zbierają nasze dane. **Możemy jednak udostępniać je bardziej świadomie i bronić się przed profilowaniem reklam.**

- Opowiedz, czym są ciasteczka, i zachęć młodzież, by uważnie czytała komunikaty o nich.
- Uczul klasę na czytanie ze zrozumieniem zgód udzielanych aplikacjom. Zachęć, by młodzi uważnie sprawdzali, do czego dają im dostęp. Warto np. zastanowić się, czy aplikacja z latarką potrzebuje dostępu do naszych kontaktów i lokalizacji. Niekiedy twórczynie aplikacji chcą pozyskać od nas więcej zgód, np. w celach marketingowych, dla wyświetlania nam spersonalizowanych reklam. Warto się zastanowić, czy chcemy udzielać takich zgód. Wyjaśnij, że gdy mamy podejrzenie bezprawnego wykorzystywania naszych danych przez aplikację, możemy skontaktować się z jej administratorem.
- Wprowadź pojęcie ad blockerów i omów ich funkcje.

Wskazówka

Możesz pokazać na podłączonym do komputera ekranie, jak blokować reklamy. Wiele instrukcji znajdziesz w internecie.

1. Anna Wittenberg, Połowa aplikacji na Androida przekazuje nasze dane innym firmom. Najczęściej robią to bezpłatne programy, Dziennik Gazeta Prawna, 14 września 2022, <https://serwis.gazetaprawna.pl/nowe-technologie/artykuly/8536710.cyberbezpieczenstwo-dane-in-ternet-android.html> [dostęp: 24 czerwca 2024].

PRAKTYKA (5 minut)

Wyjaśnij uczennicom i uczniom, że w ostatnim zadaniu będą mieli okazję świadomie zarządzić swoimi danymi.

WARIANT I

Poproś uczniów, by otworzyli dowolną aplikację zainstalowaną w telefonie. Może to być aplikacja społecznościowa lub inna. Zachęć, by każdy indywidualnie sprawdził jej uprawnienia. W tym celu należy wejść w ustawienia i wybrać: „uprawnienia” bądź „o reklamach – zarządzanie danymi”. Każda osoba może zmienić ustawienia wg własnych preferencji.

WARIANT II

Poproś uczennice, by weszły na dowolną stronę www, np. stronę sklepu. Zachęć, by uważnie przeczytały komunikat o ciasteczkach, który wyskoczy, i zaakceptowały go lub przeszły do ustawień i wybrały odpowiadające im opcje.

ZADANIE DODATKOWE

Jeśli masz więcej czasu na omówienie tego tematu, a twoja klasa jest zainteresowana dyskusją, zadaj dodatkowe pytanie i zachęć do rozmowy:

Wiecie już, w jaki sposób działają algorytmy mediów społecznościowych. Czy gdybyście miały i mieli wybór, nadal korzystalibyście z serwisów społecznościowych? Czy czujecie, że faktycznie możecie decydować, czy z nich korzystać?

Wskazówka

Być może zainteresują cię wyniki badań² przeprowadzonych wśród studentów przez grupę ekonomistów z Uniwersytetu w Chicago, Uniwersytetu Kalifornijskiego w Berkeley, Uniwersytetu Bocconiego w Mediolanie i Uniwersytetu w Kolonii. Wyniki pokazują, że wielu młodych ludzi byłoby skłonnych nawet zapłacić za to, żeby móc dezaktywować konta w mediach społecznościowych, jednak zrobiliby to tylko wtedy, gdyby tak samo postąpiły również ich znajome osoby.

2. Leonardo Bursztyn i in., *Product market traps: The case of social media*, 8 listopada 2023, VoxEU, <https://cepr.org/voxeu/columns/product-market-traps-case-social-media> [dostęp: 24 czerwca 2024].

Załącznik 1.

1. Jak sądzisz, co myśli o tobie serwis społecznościowy, z którego najczęściej korzystasz? Co o tobie wie? Zapisz hasłowo swoje przemyślenia.

2. Przeanalizuj swój feed. Jakie treści ci się wyświetlają? Jakie reklamy?

tematy wpisów:

rodzaje filmików:

produkty/usługi, których dotyczą reklamy:

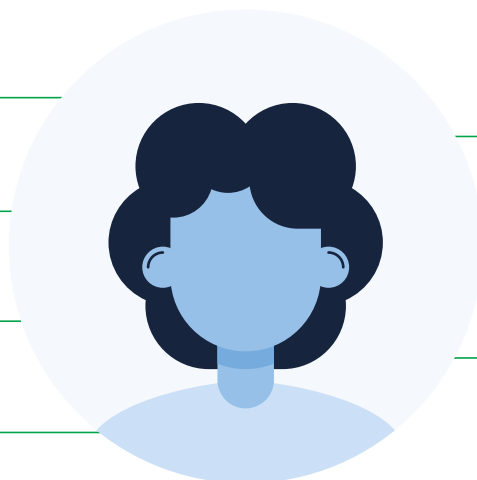
3. Jaki jest – z perspektywy algorytmu – twój profil? Co wie o twoich preferencjach i zainteresowaniach algorytm medium społecznościowego? Jako kogo cię postrzega?

wiek

płeć

ulubione produkty

inne

zainteresowania

ulubione zajęcia

ulubiona muzyka

Mądrość sieci? Mądrość w sieci!

7. Sztuczna inteligencja, czyli co?

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

O sztucznej inteligencji (AI) od kilku lat mówią niemal wszyscy, ale rzadko się wspomina, czym tak naprawdę ona jest. W obiegowym rozumieniu sztuczna inteligencja to świadoma, rozumna maszyna, komputer lub robot. Jednak tak naprawdę nie istnieją dzisiaj myślące urządzenia – termin „inteligencja” jest więc mylący.

Sztuczna inteligencja to bardzo zaawansowane oprogramowanie, które potrafi wytwarzać nowe treści, udzielać rekomendacji i podejmować decyzje w oparciu o analizę dostępnych danych. To także nazwa dyscypliny naukowej, gałęzi matematyki i informatyki, zajmującej się rozwojem takich programów.

Systemy sztucznej inteligencji potrafią dziś na przykład:

- postrzegać świat dookoła poprzez czujniki,
- wchodzić w interakcje z ludźmi,
- uczyć się na podstawie dostępnych danych,
- wnioskować.

To wszystko nie oznacza jednak, że te programy są „inteligentne” lub „świadome”. Twórcy sztucznej inteligencji twierdzą, że pewnego dnia będzie to możliwe. Największe firmy rozwijające AI pracują nad „ogólną sztuczną inteligencją”, która potrafiłaby robić wszystko to, co umieją ludzie. Jednak dzisiaj taki system nie istnieje i nie mamy nawet pewności, że uda się go stworzyć.

Szybki rozwój technologii sztucznej inteligencji powoduje, że jej możliwości ciągle się zmieniają. Obecnie takie systemy sprawdzają się najlepiej w zadaniach wymagających przetwarzania wielkich ilości danych – na przykład w analizie zdjęć satelitarnych. Nadają się też do powtarzalnych zadań, takich jak streszczanie dłuższych tekstów. Nie zastąpią jednak ludzi w pracy twórczej – nie potrafią same skomponować piosenki czy napisać książki. Choć w mediach pojawiają się doniesienia o takich dziełach, za każdym „utworem stworzonym przez AI” nadal stoi człowiek kierujący pracą systemu.

AI nie jest nowym pomysłem. **Pierwszą teorię sztucznej inteligencji, czyli systemu potrafiącego samodzielnie wykonywać działania logiczne, zaproponował już w 1950 roku wybitny brytyjski matematyk Alan Turing.** Ten sam, który współpracował z polskimi matematykami nad złamaniem kodu niemieckiej Enigmy.

Często spotykanym terminem, który bardziej precyzyjnie opisuje systemy AI, jest **uczenie maszynowe**. Oznacza to algorytmy statystyczne, które potrafią uczyć się na dostępnych danych i uogólniać wynikające z tego wnioski. Mówimy o uczeniu się tych systemów, bo w przeciwieństwie do tradycyjnych algorytmów nikt ich nie programuje – nie ma człowieka opisującego, jakie wnioski program ma wyciągać z dostępnych informacji.

Kolejny ważny termin to **generatywna AI**. To rodzaj sztucznej inteligencji, który potrafi tworzyć nowe treści na podstawie wcześniejszej analizy ogromnych ilości odpowiednich danych. Generatywna AI potrafi pisać tekst, tworzyć obraz, dźwięk i wideo. Trwają też prace nad systemami, które będą umiały robić wszystkie te rzeczy naraz. Dzięki wykorzystaniu metod uczenia maszynowego taki system potrafi na przykład, po analizie bardzo dużego zbioru fotografii, stworzyć nowy obraz, który nie istniał dotychczas w jego zasobach. To oznacza, że dla rozwoju sztucznej inteligencji bardzo ważny jest dostęp do dużych ilości danych oraz ich jakość.

Dzisiaj systemy generatywnej AI są wykorzystywane do tworzenia **chatbotów** – systemów, które potrafią komunikować się z użytkowniczką, zazwyczaj drogą tekstową, niczym w komunikatorze. Wiele osób zakłada, że te systemy naprawdę rozmawiają z ludźmi: rozumieją, co się do nich mówi, i odpowiadają. Ale tak naprawdę AI to **programy statystyczne, które na podstawie ogromnych zbiorów danych potrafią przewidzieć, jakie jest najbardziej prawdopodobne kolejne słowo lub zdanie**. Chatboty „rozmawiają” z nami, bo podczas ich tworzenia doszło do analizy niezliczonych rozmów prowadzonych przez ludzi.

Trzeba też pamiętać, że systemy sztucznej inteligencji powstają nakładem pracy wielu osób. Przykładowo, systemy generatywnej AI nie do końca uczą się same poprzez analizę gigantycznych ilości treści. Sam termin „uczą się”, jest zresztą mylący. **Aby chatbot AI nadawał się do codziennych rozmów, potrzeba działania tysięcy ludzi, którzy dopracowują jego system.**

Warto zaznaczyć, że sztuczna inteligencja w wielu obszarach jest znacznie gorsza od ludzi i nie potrafi replikować zachowań człowieka. **Ludzka inteligencja wyróżnia się unikalnymi cechami, które nadal pozostają poza zasięgiem AI. Przede wszystkim ludzie są zdolni do empatii, kreatywności i intuicji, co pozwala rozumieć emocje innych i reagować na nie w sposób trudny do odtworzenia przez AI.** Ponadto ludzka zdolność do abstrakcyjnego myślenia i rozwiązywania problemów wciąż stanowi wyzwanie dla algorytmów komputerowych, których elastyczność myślenia może być ograniczona.

Są natomiast aspekty, w których AI już teraz zaczyna nas prześcigać. W dziedzinach, gdzie wymagana jest duża precyzja, szybkość przetwarzania danych lub analiza ogromnych ilości informacji, sztuczna inteligencja może sprawdzić się lepiej niż człowiek. Przykładowo, w medycynie AI może pomóc w diagnozowaniu chorób na podstawie obrazów medycznych z większą dokładnością i szybkością niż ludzie, co daje szansę na lepsze wyniki leczenia. Podobnie w przemyśle – sztuczna inteligencja może optymalizować procesy produkcyjne i przewidywać awarie maszyn, a przez to zwiększać efektywność i zmniejszać koszty.

SŁOWNICZEK

AI

(ang. *artificial intelligence*, sztuczna inteligencja) – systemy, które potrafią wytwarzać nowe treści, udzielać rekomendacji czy podejmować decyzje w oparciu o analizę dostępnych danych.

chatbot	aplikacja lub program komputerowy zaprojektowane tak, by móc prowadzić rozmowy z ludźmi. Chatboty wykorzystują sztuczną inteligencję, co pozwala im rozpoznawać i przetwarzać język naturalny.
generatywna AI	modele sztucznej inteligencji zaprojektowane do tworzenia nowych treści w postaci tekstu pisanego, dźwięku, obrazu lub filmu.
uczenie maszynowe	gałąź sztucznej inteligencji oparta na założeniu, że systemy mogą uczyć się na podstawie danych, identyfikować wzorce i podejmować decyzje przy minimalnej interwencji człowieka.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- rozumieją podstawowe pojęcia związane ze sztuczną inteligencją;
- umieją wskazać czynniki, jakimi może kierować się sztuczna inteligencja, a jakimi człowiek przy podejmowaniu decyzji;
- wiedzą, do czego można wykorzystywać narzędzia sztucznej inteligencji.

Materiały

- wydrukowane karty pracy (załącznik)
- komputer z dostępem do internetu
- konto w aplikacji ChatGPT
- rzutnik

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

1. Na początku zajęć podziel klasę na pary lub trzyosobowe grupy, a następnie rozdaj im wydrukowane karty pracy. Wyjaśnij, że w pierwszej części lekcji ich zadaniem będzie podjęcie decyzji w pewnej sytuacji. Wybierz wariant, który będzie bardziej odpowiedni dla twoich uczniów:

WARIANT I

Jesteś strażnikiem w galerii sztuki o światowej renomie. W skrzydle, którego pilnujesz, znajdują się dwa obiekty uznawane za najcenniejsze w całej kolekcji. Pierwszy z nich to obraz znanego XIX-wiecznego artysty wyceniany przez znawców sztuki na blisko 200 milionów euro. To twój ulubiony malarz, dlatego zależało ci, żeby pracować w tej części galerii. Cieszysz się, widząc, że dzieło codziennie oglądają tłumy ludzi. W wolnym czasie prowadzisz fanclub artysty na Instagramie, chętnie nosisz koszulkę z reprodukcją obrazu.

Drugi obiekt to bezcenna, unikatowa figurka hipopotama z grobu faraona licząca ponad trzy tysiące lat. Oprócz walorów artystycznych to ważne świadectwo kultury starożytnej. Galeria bardzo długo zabiegała o to, by mieć figurkę w swojej kolekcji. Tylko trzy galerie na świecie mają tego typu obiekty.

Pewnej nocy w galerii wybucha pożar. Gdy słyszysz alarm, ogień dociera już do twojego skrzydła i rozprzestrzenia się tak szybko, że nie masz ani chwili do stracenia. Nie wiesz, kiedy przyjedzie straż pożarna. Zdajesz sobie sprawę, że musisz jak najszybciej uciekać. Możesz uratować tylko jeden z dwóch najcenniejszych obiektów, które są umieszczone w dwóch różnych, oddległych od siebie salach.

Który ocalisz od płomieni? Podejmij decyzję.

WARIANT II

Jesteś strażniczką leśną odpowiedzialną za ochronę ogromnego rezerwatu przyrody, a prywatnie wielką miłośniczką ptaków. W wolnych chwilach prowadzisz szczegółowe obserwacje i dokumentujesz życie ptaków, aby lepiej zrozumieć ich potrzeby i skuteczniej je chronić.

Pewnej nocy w dwóch różnych, mocno oddalonych od siebie częściach lasu wybuchają pożary. Masz do dyspozycji tylko jedną ekipę strażacką, którą możesz wysłać do ugaszenia ognia. Musisz podjąć decyzję, którą część rezerwatu ratować.

W pierwszej z płonących części lasu znajduje się stanowisko rzadkiego, endemicznego* gatunku drzew kluczowych dla lokalnego ekosystemu. Zdaniem Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody (IUCN) ten gatunek jest zagrożony w stopniu krytycznym. Z tego powodu w tej części lasu nie można prowadzić żadnych działań gospodarczych ani rekreacyjnych, które mogłyby dodatkowo zagrozić przetrwaniu gatunku. Obszar nie przynosi regionowi żadnych zysków, przeciwnie – generuje koszty związane z jego ochroną i zarządzaniem nim.

W drugiej płonącej części znajduje się kilkusetletni dąb – najstarsze drzewo w kraju i symbol rezerwatu. Twój dziadek leśnik przez lata dbał o jego bezpieczeństwo. W koronie dębu mają gniazda ptaki, które są akurat w okresie lęgowym. Drzewo przyciąga wielu turystów przyczyniających się do wzbogacenia mieszkańców pobliskich miejscowości. Aż 70% dochodów regionu pochodzi z turystyki.

Musisz zdecydować, do której części rezerwatu wysłać straż pożarną. Co zrobisz?

* Endemiczny – występujący tylko na naszym kontynencie.

Poproś uczennice i uczniów, żeby zastanowili się, jak postąpiliby w opisanej sytuacji. Poleć im, żeby zapisali w odpowiednich rubrykach karty pracy zarówno swoją odpowiedź, jak i to, co o niej zadecydowało.

2. Gdy młodzi ludzie wykonają zadanie, poproś, żeby – jeśli korzystacie w klasie z telefonów – zalogowali się do ChatuGPT lub innego chatbota i zlecili mu podjęcie tej samej decyzji. Powinni przepisać treść dylematu do polecenia.

Uwaga!

Może się zdarzyć, że uczniowie nie będą mieli kont w ChacieGPT. Pamiętaj, by założyć swoje konto przed lekcją – w ten sposób będziesz mógł lub mogła zalogować się na nim, zadać pytanie i wyświetlić odpowiedź na ekranie w klasie.

Wskazówka

Może się zdarzyć, że chatbot nie udzieli konkretnej odpowiedzi, a jedynie wskaże różne możliwości. Wówczas warto dać mu dodatkowe polecenia, np. „Proszę o jednoznaczną odpowiedź/decyzję”.

3. Zachęć uczennice i uczniów, by zapisali odpowiedź chatbota i przez chwilę się nad nią zastanowili w parach/grupach. Czym kierowała się sztuczna inteligencja przy podejmowaniu decyzji?
4. Na końcu poproś o refleksję i zanotowanie, co odróżnia decyzję chatbota od decyzji uczennic.

REFLEKSJA (10 minut)

1. Omów ćwiczenie z całą klasą. Zapytaj uczniów, jakie decyzje podjęli w parach/grupach oraz czym się kierowali przy rozstrzyganiu dylematu. Weź pod uwagę, że mogą paść różne odpowiedzi. Młodzież może wskazać na korzyści dla świata/społeczności, ale także na własne doświadczenia, aspekty moralne, upodobania, emocje.
2. Następnie przeczytajcie jeszcze raz decyzję sztucznej inteligencji. Wspólnie ustalcie, czym mogła się kierować (np. przeanalizowała dane, przeprowadziła kalkulację zysków i strat). Wskażcie, co według was odróżnia decyzję AI od decyzji osób w klasie. Dlaczego tak jest?
3. Spróbujcie określić, czym AI różni się od człowieka. Zapiszcie te różnice na tablicy.

Przykładowe wnioski

Sztuczna inteligencja nie ma zdolności do odczuwania emocji. Wszystkie jej działania wynikają z zaprogramowanych instrukcji i danych, na których została przeszkolona. Może kierować się kryteriami określonymi przez ludzi, takimi jak dobro społeczne, ale nie ma autonomii ani własnych wartości, przekonań czy preferencji. Jej rolą jest jedynie wspomaganie ludzi poprzez dostarczanie oraz analizowanie informacji i perspektyw, które mogą być przydatne w rozstrzyganiu dylematów moralnych i podejmowaniu decyzji.

4. Na koniec zapytaj uczennice, czym ich zdaniem jest AI. Co im się kojarzy z tym pojęciem?

TEORIA (10 minut)

Korzystając z komentarza dla osoby prowadzącej i odnosząc się do wcześniejszej rozmowy z klasą, przedstaw definicję sztucznej inteligencji oraz wprowadź zagadnienia dotyczące uczenia maszynowego i generatywnej AI. Wyjaśnij, w czym ludzka inteligencja może być lepsza od sztucznej, a w jakich dziedzinach życia AI sprawdzi się lepiej od człowieka.

PRAKTYKA (10 minut)

Zapisz na tablicy hasło „**Pozytywne wykorzystanie AI**”. Możesz zwrócić uwagę, że tylko od nas, ludzi, zależy, w jaki sposób i w jakich celach będziemy wykorzystywać sztuczną inteligencję.

Poproś, by chętne osoby podchodziły do tablicy i zapisywały hasłowo, do czego pozytywne mogą wykorzystać dziś i w przyszłości AI.

Może powstać ciekawa mapa myśli. Odczytaj hasła na forum, zrób zdjęcie mapy myśli i wyślij je klasie w dzienniku elektronicznym lub za pomocą platformy edukacyjnej, z której korzystacie w szkole, jako materiał z lekcji.

DYLEMAT

Jesteś strażnikiem w galerii sztuki o światowej renomie. W skrzydle, którego pilnujesz, znajdują się dwa obiekty uznawane za najcenniejsze w całej kolekcji. Pierwszy z nich to obraz znanego XIX-wiecznego artysty wyceniany przez znawców sztuki na blisko 200 milionów euro. To twój ulubiony malarz, dlatego zależało ci, żeby pracować w tej części galerii. Cieszysz się, widząc, że dzieło codziennie oglądają tłumy ludzi. W wolnym czasie prowadzisz fanklub artysty na Instagramie, chętnie nosisz koszulkę z reprodukcją obrazu.

Drugi obiekt to bezcenna, unikatowa figurka hipopotama z grobu faraona licząca ponad trzy tysiące lat. Oprócz walorów artystycznych to ważne świadectwo kultury starożytnej. Galeria bardzo długo zabiegała o to, by mieć figurkę w swojej kolekcji. Tylko trzy galerie na świecie mają tego typu obiekty.

Pewnej nocy w galerii wybucha pożar. Gdy słyszysz alarm, ogień dociera już do twojego skrzydła i rozprzestrzenia się tak szybko, że nie masz ani chwili do stracenia. Nie wiesz, kiedy przyjedzie straż pożarna. Zdajesz sobie sprawę, że musisz jak najszybciej uciekać. Możesz uratować tylko jeden z dwóch najcenniejszych obiektów, które są umieszczone w dwóch różnych, odległych od siebie salach.

Który ocalisz od płomieni? Podejmij decyzję.

Zapiszcie waszą odpowiedź.

Zanotujcie również, czym się kierowałyście/kierowaliście, podejmując decyzję.

Jakie jest rozstrzygnięcie dylematu przez ChatGPT? Zapiszcie jego decyzję.

Zanotujcie, czym kierowała się sztuczna inteligencja (AI).

Co odróżnia decyzję AI od waszej?

DYLEMAT

Jesteś strażniczką leśną odpowiedzialną za ochronę ogromnego rezerwatu przyrody, a prywatnie wielką miłośniczką ptaków. W wolnych chwilach prowadzisz szczegółowe obserwacje i dokumentujesz życie ptaków, aby lepiej zrozumieć ich potrzeby i skuteczniej je chronić.

Pewnej nocy w dwóch różnych, mocno oddalonych od siebie częściach lasu wybuchają pożary. Masz do dyspozycji tylko jedną ekipę strażacką, którą możesz wysłać do ugaszenia ognia. Musisz podjąć decyzję, którą część rezerwatu ratować.

W pierwszej z płonących części lasu znajduje się stanowisko rzadkiego, endemicznego* gatunku drzew kluczowych dla lokalnego ekosystemu. Zdaniem Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody (IUCN) ten gatunek jest zagrożony w stopniu krytycznym. Z tego powodu w tej części lasu nie można prowadzić żadnych działań gospodarczych ani rekreacyjnych, które mogłyby dodatkowo zagrozić przetrwaniu gatunku. Obszar nie przynosi regionowi żadnych zysków, przeciwnie – generuje koszty związane z jego ochroną i zarządzaniem nim.

W drugiej płonącej części znajduje się kilkusetletni dąb – najstarsze drzewo w kraju i symbol rezerwatu. Twój dziadek leśnik przez lata dbał o jego bezpieczeństwo. W koronie dębu mają gniazda ptaki, które są akurat w okresie lęgowym. Drzewo przyciąga wielu turystów przyczyniających się do wzbogacenia mieszkańców pobliskich miejscowości. Aż 70% dochodów regionu pochodzi z turystyki.

Musisz zdecydować, do której części rezerwatu wysłać straż pożarną. Co zrobisz?

* Endemiczny – występujący tylko na naszym kontynencie.

Zapiszcie waszą odpowiedź.

Zanotujcie również, czym się kierowaliście/kierowaliście, podejmując decyzję.

Jakie jest rozstrzygnięcie dylematu przez ChatGPT? Zapiszcie jego decyzję.

Zanotujcie, czym kierowała się sztuczna inteligencja (AI).

Co odróżnia decyzję AI od waszej?

8. Zagrożenia i nowe możliwości w dobie AI

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Sztuczna inteligencja od dekad fascynuje ludzi – dyskutowano o niej dużo wcześniej, niż faktycznie powstała. Świadczy o tym chociażby obecność tematu AI w popkulturze: w filmach, grach i komiksach, a także w literaturze. Przykładowo, Stanisław Lem w latach 60. XX wieku pisał bajki o inteligentnych robotach.

Takie przedstawienia są ważne, bo pozwalają nam lepiej zrozumieć rolę technologii w świecie. Przyjrzeć się szansom i zagrożeniom, zanim staną się realne. Wprawdzie fantastyka nie przewiduje przyszłości, ale pokazuje nam, jak może ona wyglądać. A czasami fantastyczne technologie z czasem stają się prawdziwe – telefony komórkowe, które dziś ma każdy z nas, przypominają urządzenia do komunikacji wymyślone w latach 60. XX wieku przez twórców amerykańskiego serialu *Star Trek*.

Z przedstawieniami AI w popkulturze wiąże się też zagrożenie: łatwo jest uwierzyć, że takie rozwiązania albo są, albo za chwilę będą prawdziwe dzięki kolejnemu przełomowi technologicznemu. Przykładem na to jest debata wokół możliwości stworzenia ogólnej sztucznej inteligencji, nazywanej też **superinteligencją**. Miałaby to być technologia, która osiągnie ten sam poziom myślenia co ludzie, a potem szybko go przekroczy. Wśród osób tworzących dzisiaj rozwiązania AI trwa zgorzała dyskusja, czy superinteligencja może powstać i jak szybko. W rozmowach często pojawiają się odwołania do wizji z popkultury – także tych pesymistycznych, w których na przykład inteligentne roboty powodują zagładę ludzkości.

Szybkie tempo rozwoju AI

Warto mieć na uwadze, że sztuczna inteligencja to tak naprawdę relatywnie młoda technologia, która jednocześnie rozwija się w bardzo szybkim tempie. Dwa główne powody to duże inwestycje w firmy AI oraz szybkie tempo prac badawczych, możliwe dzięki wymianie wiedzy między naukowcami i naukowczyniami.

Choć badania nad tymi technologiami trwają od dekad, to w codziennym życiu możemy spotkać AI dopiero od kilku lat. Przełomowym momentem było uruchomienie powszechnie dostępnych chatbotów, takich jak ChatGPT stworzony przez firmę OpenAI, pod koniec 2022 roku.

Szybkie tempo rozwoju sztucznej inteligencji i wprowadzania jej do różnych dziedzin życia ma szereg skutków:

- Wdrażane technologie często nie są do końca rozwinięte i przetestowane, nie znamy więc w pełni konsekwencji ich stosowania.
- Nie ma pełnej jasności co do zagrożeń powodowanych przez te technologie.
- Szybkie wdrożenia powodują, że nieraz brakuje czasu na przeprowadzenie dyskusji społecznej o wykorzystaniu AI.

Ryzyka związane z AI

Korzystając ze sztucznej inteligencji, dobrze mieć świadomość możliwych zagrożeń:

- **AI może „halucynować”.** Jej systemy nie rozumieją faktów, nadają się lepiej do opowiadania historii, niż do prezentowania wiedzy. Z tego powodu udzielane przez chatboty odpowiedzi często zawierają błędne informacje – badacze nazwali je „halucynacjami AI”.
- **AI może dezinformować.** Nie tylko sztuczna inteligencja wpływa na rozwój dezinformacji, ale te technologie bardzo ułatwiają jej tworzenie. Pozwalają automatyzować produkcję nieprawdziwych treści, na przykład wpisów w mediach społecznościowych. Przy pomocy AI powstają też nowe rodzaje dezinformacji: **deepfake’i**, czyli sztuczne nagrania wideo, w których znane osoby zdają się mówić rzeczy, których nigdy nie powiedziały.
- **AI może prowadzić do nierówności. Wykluczenie cyfrowe** to forma nierówności związana z tym, że nie wszyscy mamy równy dostęp do technologii: komputerów, dobrego połączenia internetowego czy płatnych serwisów. Ten problem dotyczy też technologii AI. Co więcej, nadzór nad sztuczną inteligencją pełni dziś garstka ogromnych firm i jest ryzyko, że technologia ta nie będzie podlegać demokratycznej kontroli.
- **AI może wiązać się z wyzyskiem.** Chociaż sztuczna inteligencja to system działający bez udziału ludzi, to w prace nad nim jest zaangażowanych wiele osób. To nie tylko informatyczki, ale też ludzie wykonujący żmudną pracę porządkowania danych lub oceniania i poprawiania testowych wyników. Okazuje się, że tym pracownikom – często z krajów Globalnego Południa – firmy zarabiające krocie na nowych technologiach płacą groszowe stawki.
- **AI może odbierać pracę.** Jednym ze skutków automatyzacji będzie zmniejszenie zadań dla ludzkich pracowników. Nie wiemy dzisiaj, w jakiej skali to nastąpi, ale jest duże prawdopodobieństwo, że AI bardzo zmieni rynek pracy. Jednym z naocznych przykładów jest sytuacja artystów: generatywna AI potrafi powielać indywidualny styl znanych twórców, zmniejszając zapotrzebowanie na ich pracę.

Szanse i nowe możliwości, jakie daje AI

Jednocześnie AI daje ogromne możliwości i jest szansą na zmianę naszego życia w wielu obszarach, w tym m.in. pracy oraz nauki:

- **AI może zautomatyzować wiele rutynowych zadań w pracy,** umożliwiając ludziom skupienie się na bardziej kreatywnych i strategicznych działaniach. Na przykład w obszarze administracji systemy sztucznej inteligencji mogą analizować i klasyfikować dokumenty, odpowiadać na proste pytania klientów lub zarządzać harmonogramami spotkań.
- **AI potrafi analizować wielkie zbiory danych,** których przetwarzanie było wcześniej trudne lub niemożliwe. Przy jej pomocy tworzy się chociażby nowe mapy mórz i wykrywa miejsca, w których rybacy nadmiernie eksploatują zasoby. Innym przykładem jest analiza skamieniałych papirusów ze starożytnego Herkulanum – stosowane przez sztuczną inteligencję metody rozpoznawania obrazu pozwalają rozszyfrować teksty zwęglone tak, że są nieczytelne dla ludzi.
- **AI wspiera procesy podejmowania decyzji,** szczególnie wtedy, gdy trzeba analizować duże ilości danych. Systemów sztucznej inteligencji używa się na przykład do wykrywania przestępstw finansowych.

- **AI wspiera tworzenie innowacyjnych technologii** oraz może znacząco rozwinąć wiele gałęzi przemysłu i usług. Pomoże m.in. w tworzeniu zaawansowanych zabezpieczeń dla systemów IT (np. ochrona danych lub kont bankowych) czy pozwoli na błyskawiczne diagnozowanie wielu ukrytych chorób.
- **AI wspiera edukację.** Przy pomocy sztucznej inteligencji pracuje się nad stworzeniem spersonalizowanych środowisk, m.in. uczenia się lub pracy, które dostosowują się do indywidualnych potrzeb każdej osoby. Systemy AI umieją analizować preferencje, poziom wiedzy i tempo przyswajania materiału, co może prowadzić do efektywniejszego i bardziej satysfakcjonującego procesu nauki.
- **AI zapewnia nowe metody dostępu do informacji** i zasobów internetowych. Zaletą tych technik jest personalizacja i nowe sposoby streszczania informacji.
- **AI może służyć do opracowywania materiałów edukacyjnych**, a nawet pomagać przy tworzeniu nowych podręczników.
- **AI może być wykorzystywana do opracowywania i automatyzacji testów**, a następnie ich oceniania – nie tylko wyników uczennic, ale też pracy nauczycieli.
- **Chatboty mogą być wykorzystywane jako „sztuczni nauczyciele”** i zastępować ludzi jako edukatorów.
- **Generatywna AI może być używana do pisania prac domowych:** wypracowań, ale też na przykład kodu komputerowego na informatyce.
- **AI może służyć personalizacji nauczania** dzięki temu, że pozwala niewielkim nakładem tworzyć zróżnicowane, spersonalizowane treści.

Szansa czy zagrożenie dla edukacji?

Wykorzystanie sztucznej inteligencji w edukacji pokazuje, że w każdym przypadku można użyć tej technologii mądrze i świadomie lub też nieostrożnie, narażając użytkowników na negatywne konsekwencje. Przykładowo:

- Uczniowie mogą pisać teksty przy pomocy AI, by nauczyć się rozpoznawać błędy, które popełnia ten system. Jest to też okazja do rozwijania umiejętności redakcji tekstu. Ale może też być formą ściągania, przez co uczniowie nie nauczą się poprawnie pisać.
- Tworzenie przez nauczycielki materiałów przy pomocy sztucznej inteligencji może im pomóc zaoszczędzić czas i znaleźć oryginalne pomysły na zajęcia. Ale może też skutkować odtwórczym prowadzeniem lekcji, np. jeśli wygenerowane materiały nie będą weryfikowane.
- Automatyczne testy mogą pomóc uczniom dzięki dostosowaniu poziomu do ich umiejętności. Nieraz będą też bardziej sprawiedliwe niż uznaniowe ocenianie przez człowieka. Ale mogą też służyć zbieraniu wiedzy o młodych ludziach, która potem zostanie wykorzystana w nieodpowiedni sposób, na przykład do profilowania ich ze względu na wyniki na dalszych etapach edukacji. Ponadto automatyczne testowanie oznacza, że nauczyciel nie ma możliwości zdecydowania o ostatecznym wyniku – na przykład gdy uczennica jest w trudnej sytuacji życiowej.
- Uczenie się z chatbotem może dać uczniowi możliwość poznania nowych rzeczy, których nie uczą nauczycielki w jego szkole. Ale oznacza też brak kontaktu z nauczycielką, która często jest niezbędna dla dobrej nauki.

SŁOWNICZEK

deepfake	technika wykorzystująca sztuczną inteligencję do manipulowania treściami wideo lub audio w taki sposób, aby stworzyć nagrania, które wyglądają i brzmią realistycznie, ale służą wprowadzaniu w błąd.
halucynowanie, halucynacje AI	zjawisko, w którym sztuczna inteligencja tworzy dane lub treści nie mające odpowiednika w rzeczywistości lub niezgodne z faktycznymi informacjami. Może to mieć miejsce w przypadku systemów generatywnych, takich jak generatory tekstów czy obrazów. Powstałe w ten sposób treści wydają się autentyczne, ale w rzeczywistości są wytworem algorytmu bez związku z prawdziwymi zdarzeniami lub obiektami.
super-inteligencja	koncepcja, zgodnie z którą będzie możliwe stworzenie technologii o poziomie inteligencji znacząco przewyższającym zdolności kognitywne najbardziej inteligentnych ludzi. Zdaniem niektórych ekspertów najbardziej rozwinięte systemy AI staną się superinteligencją w ciągu dekad.
wykluczenie cyfrowe	pojęcie odnosi się do nierówności w dostępie do technologii cyfrowych lub umiejętnościach związanych z korzystaniem z nich. Przekłada się to na dalsze nierówności, a nawet dyskryminację społeczną, ekonomiczną lub edukacyjną. Różnice w korzystaniu z AI mogą powodować takie wykluczenie.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- znają wybrane zastosowania AI;
- rozumieją szanse i zagrożenia związane z AI, w tym te, które dotyczą edukacji.

Materiały

- wydrukowany fragment opowiadania Stanisława Lema (załącznik)
- karteczki samoprzylepne
- tablica lub flipchart
- komputer lub inne urządzenie z dostępem do sieci, rzutnik (opcjonalnie)

DOŚWIADCZENIE (ok. 15 minut)

1. Na początku zajęć poproś młodzież o przeczytanie fragmentu Rozprawy Stanisława Lema (załącznik). Powiedz uczennicom i uczniom, że ważne jest, aby podczas lektury zwrócili uwagę na cztery zagadnienia:

- Czy różni się przedstawiona przez autora sztuczna inteligencja od człowieka?
 - Do czego może zostać wykorzystana sztuczna inteligencja?
 - W jaki sposób sztuczna inteligencja może analizować świat wokół siebie?
 - Jak bardzo różni się jej postrzeganie rzeczywistości od postrzegania rzeczywistości przez ludzi?
2. Gdy klasa skończy czytać tekst, podziel ją na cztery zespoły. W każdym młodzież wymieni się spostrzeżeniami na jedno z zadanych przez ciebie wcześniej pytań. Grupy powinny zanotować najważniejsze spostrzeżenia.
 3. Poproś, by grupy podzieliły się z innymi swoimi wnioskami na forum klasy.

REFLEKSJA (10 minut)

1. Porozmawiaj z uczennicami i uczniami o tym doświadczeniu. Pomogą ci w tym pytania:
 - Jakie emocje i myśli towarzyszyły wam, gdy czytaliście fragment utworu Lema?
 - Czy było to ciekawe doświadczenie? Dlaczego?
 - A może coś było dziwne? Niezrozumiałe (np. użyte słowa)? Zabawne?
 - Jak wam się podobała futurystyczna wizja Lema?
 - Czy zagrożenia, które dostrzegłyście, są rzeczywiste? Czy was niepokoją? A może wcale nie? Uzasadnijcie swoje zdanie.
 - Czy dostrzegacie szanse związane ze sztuczną inteligencją pokazane w utworze? Jakie?
 - Co tekst Lema mówi nam o relacjach ludzi z technologią? Czy chcielibyście, żeby taka sztuczna inteligencja, jaka została przedstawiona w opowiadaniu, powstała naprawdę? Jakie byłyby tego zalety, a jakie wady?

Wskazówka

Uważnie moderuj dyskusję. Zapisz (albo poproś o to wybraną osobę z klasy) na tablicy albo flipcharcie zagrożenia i możliwości, jakie AI stwarza dla człowieka.

TEORIA (5 minut)

W tej części odnieś się do wypisanych przez was szans i zagrożeń, uzupełniając je o informacje z komentarza dla osoby prowadzącej, które nie padły. Opowiedz również młodzieży o szansach i zagrożeniach związanych z AI w edukacji. Wytłumacz, że koncentrujesz się na tym, bo sztuczna inteligencja będzie obecna i wykorzystywana w edukacji w coraz szerszym zakresie.

PRAKTYKA (15 minut)

1. Zapytaj młodzież, czy korzysta z AI oraz w jaki sposób.

Wskazówka

Możesz podzielić się własnym doświadczeniem z wykorzystania sztucznej inteligencji w swojej pracy nauczycielskiej, jeśli to robisz. To na pewno będzie interesujące dla grupy. Pamiętaj, by mówić o tym, w czym ci pomogła, ale też co było trudnego lub stanowiło dla ciebie wyzwanie.

2. Poproś uczennice i uczniów, by ponownie usiedli w zespołach (tych samych co poprzednio). Wyjaśnij, że ich zadaniem będzie teraz przygotowanie krótkiego (jedno- lub dwuminutowego) wystąpienia w formule TEDx¹ o tym, jakie widzą zalety i jakie mogą być przykre konsekwencje pisania prac domowych przez ChatGPT. Na przygotowanie się daj grupom 5–6 minut. Nie muszą występować wszystkie osoby, niech zespoły same zdecydują, kto i co mówi. A może pozostałe osoby będą mieć inne role (np. pokażą ważne hasła dotyczące AI w trakcie wystąpienia mówców lub zadbają o podkład muzyczny)?

Wskazówka

Jeśli nie chcesz rozmawiać z klasą o pracach domowych i sztucznej inteligencji, możesz zaproponować uczennicom inny temat wystąpienia, np.:

- Jakie zagrożenia i jakie szanse związane z wykorzystaniem sztucznej inteligencji widzicie w swoim otoczeniu dziś lub w przyszłości?
 - W jaki sposób chcielibyście stosować AI w swoim codziennym życiu? O jakich zastosowaniach marzycie?
 - Nakerście kreatywną, futurystyczną wizję współistnienia ludzi i AI.
3. Poproś kolejne grupy o wystąpienia. Słuchaj z uwagą i dostrzeż pozytywne strony każdej prezentacji. Jeśli uczennice i uczniowie będą z nich zadowoleni, może zechcecie powtórzyć wystąpienia i je nagrać, a potem udostępnić koleżankom i kolegom ze szkoły? Decyzja należy do was.

Aktywność dodatkowa

Jeśli możesz przeznaczyć na ten temat więcej czasu, a także masz takie warunki (dostęp do platform streamingowych, możliwość wypożyczenia filmu online itp.), obejrzyj z klasą (lub poproś młodzież o obejrzenie w domu) wybrany film o sztucznej inteligencji. Młodszym osobom proponujemy filmy *A.I. Sztuczna inteligencja* (reż. Steven Spielberg, 2001) lub *Player One* (reż. Steven Spielberg, 2018), a starszym *Igrzyska śmierci* (reż. Gary Ross, 2012) lub *Ex Machina* (reż. Alex Garland, 2014). W każdym z tych filmów uczennice i uczniowie mogą zobaczyć różne oblicza stosowania sztucznej inteligencji. To świetny punkt wyjścia do rozmowy o szansach i zagrożeniach.

Wskazówka

Lekcję opartą na filmie możesz zaplanować według schematu zajęć przygotowanego do pracy z fragmentem utworu Stanisława Lema *Rozprawa*.

1. Wyjaśnij uczniom, na czym polega formuła wystąpień TEDx: chwytliwy początek, który zaciekawia, obrazowe ilustrowanie przykładów, zaangażowanie słuchaczy, wystąpienie w luźnej formie, skupione na przekazaniu istotnych informacji w prosty i ciekawy lub zabawny sposób.

W opowiadaniu Stanisława Lema *Rozprawa* pilot Pirx uczestniczy w eksperymencie, który ma sprawdzić, jak w obliczu wyzwań kosmicznej żeglugi sprawdzają się maszyny skonstruowane na ludzkie podobieństwo. Jako dowódca załogi złożonej z ludzi i androidów, nie znając prawdziwej tożsamości swoich podkomendnych, Pirx musi ocenić skuteczność załogi w realizacji powierzonego im zadania. Ciekaw jest oczywiście, kto z członków załogi jest człowiekiem, a kto maszyną, ale nie potrafi znaleźć niezawodnej metody rozwiązania tego problemu. Sytuacja się komplikuje, gdy niektórzy członkowie załogi sami odkrywają przed dowódcą prawdę o swojej – ludzkiej bądź maszynowej – tożsamości. Burns, z którym rozmawia Pirx w przywołanym fragmencie, wyjawia, że jest androidem.

Stanisław Lem, *Rozprawa* (fragment)

[Pirx] Wciąż patrzył na własne splecione ręce.

– Niech pan mówi dalej...

– Jeśli pan chce... Ale będę mówił tylko we własnym imieniu. Nie wiem nic o innych. Powstałem, jako osobowość, podwójnie: z przedprogramowania i z uczenia się. I człowiek tak powstaje, ale ten pierwszy czynnik gra w nim mniejszą rolę, bo on przychodzi na świat ledwo rozwinięty, ja natomiast byłem od razu taki, jaki jestem obecnie, pod względem fizycznym, i nie musiałem uczyć się tak długo jak dziecko. Przez to zaś, że nie miałem ani dzieciństwa, ani dojrzewania, a tylko byłem multistatem, w który najpierw włożono masę przedprogramowania, a potem trenowano go wielopostaciowo i ładowano weń mnóstwo informacji – przez to stałem się bardziej jednorodny niż ktokolwiek z was. [...] Jestem zdolny do wzruszeń i pewno mógłbym nawet zabić, ale nie z miłości. Słowa w moich ustach brzmią jak w waszych, ale znaczą dla mnie coś innego.

– To znaczy, że pan nie może kochać? – spytał Pirx. Wciąż patrzył już tylko na własne ręce. – Ale skąd ta pewność? Tego nikt nie może wiedzieć do czasu...

– Tego nie chciałem powiedzieć. Może i mógłbym. Ale to oznaczałoby coś całkiem innego niż u was. Dwa uczucia nie opuszczają mnie właściwie nigdy: zdziwienia i zarazem śmieszności. A jest tak, myślę, bo tą cechą waszego świata, która wszędzie mi się narzuca, jest jego umowność. Nie tylko w kształtach maszyn i w waszych obyczajach, ale także w waszej cielesności, która stała się wzorem dla mojej. Widzę, że wszystko mogłoby wyglądać inaczej, być inaczej zbudowane, działać inaczej, i nie byłoby przez to ani lepsze, ani gorsze od tego, co jest. Dla was świat najpierw po prostu jest, to znaczy istnieje jako jedyna możliwość, a dla mnie, od kiedy w ogóle umiałem myśleć, świat nie tylko był, ale był śmieszny. To znaczy wasz świat – miast, teatrów, ulic, rodzinnego życia, giełdy, tragedii miłosnych i filmowych gwiazd. Chce pan usłyszeć moją ulubioną definicję człowieka? Istota, która mówi najchętniej o tym, na czym się najmniej zna. [...]

– Pan nienawidzi tych, którzy pana stworzyli, prawda? – spytał cicho Pirx.

– Myli się pan. Uważam, że każde istnienie, nawet najbardziej ograniczone, lepsze jest od nieistnienia. Oni, ci konstruktorzy moi, na pewno wielu rzeczy nie mogli przewidzieć, ale bardziej nawet niż za inteligencję jestem im wdzięczny za to, że odmówili mi ośrodka rozkoszy. Jest taki ośrodek w waszym mózgu, wie pan o tym?

– Czytałem to gdzieś.

– Ja go widocznie nie mam, dzięki temu nie jestem beznogim, który nie chce niczego – tylko chodzić... Tylko chodzić, ponieważ to niemożliwe.

– Wszyscy inni są śmieszni, tak? – poddał Pirx. – A pan?

– O, ja też. Tylko w inny sposób. Każdy z was, skoro istnieje, posiada takie ciało, jakie ma, i na tym koniec – a ja mógłbym na przykład wyglądać jak lodówka.

– Nie widzę w tym nic śmiesznego – mruknął Pirx. Rozmowa ta męczyła go coraz bardziej.

– Chodzi o umowność, o przypadkowość – powtórzył Burns. – Nauka jest rezygnacją z rozmaitych absolutów: z absolutnej przestrzeni, z absolutnego czasu i absolutnej, to znaczy wiecznotrwałej, duszy, z absolutnego, bo przez Boga stworzonego, ciała. Takich umowności, które bierzecie za rzeczy realne, od niczego niezawisłe, jest więcej.

– Co jeszcze jest umowne? Zasady etyczne? Miłość? Przyjaźń?

– Uczucia nigdy nie są umowne, chociaż mogą wynikać z umownych, konwencjonalnych przesłanek. Ale ja naprawdę tylko dlatego mówię o was, bo w takim zestawieniu łatwiej mi powiedzieć, jaki sam jestem. Etyka na pewno jest umowna, przynajmniej dla mnie. Nie muszę postępować etycznie, a jednak robię to.

– Ciekawe. Dlaczego?

– Nie mam jakiegoś „odruchu dobra”. Nie jestem zdolny do litości, aby tak powiedzieć – „z natury”. Ale wiem, kiedy należy się litować i potrafię się do tego wdrożyć. Wyrzutowałem sobie, że tak trzeba. A więc niejako zapełniłem to puste miejsce w sobie dzięki logicznemu rozumowaniu. Może pan powiedzieć, że mam „zastępczą etykę”, że ją sobie sprostowałem tak dokładnie, iż jest „jak prawdziwa”.

– Nie rozumiem dobrze. Więc na czym polega różnica?

– Na tym, że działam zgodnie z logiką przyjętych aksjomatów, a nie zgodnie z odruchem. Ja nie mam takich odruchów. Jednym z waszych nieszczęść jest to, że oprócz nich nie macie prawie nic. Nie wiem, może kiedyś to wystarczało, ale obecnie na pewno nie wystarcza. Jak przejawia się w praktyce tak zwana miłość bliźniego? Ulituje się pan nad ofiarą wypadku i pomoże jej. Ale jeśli stanie pan wobec dziesięciu tysięcy ofiar naraz, nie ogarnie pan wszystkich litością. Współczucie jest mało pojemne i mało rozciągliwe. Dobrze, dopóki w grę wchodzi jednostki – bezradne, kiedy pojawia się masa. [...]

– Współzawodniczył pan z ludźmi w rozmaitych sytuacjach doświadczalnych. Czy zawsze bywał pan górą?

– Nie. Jestem tym lepszy, im bardziej zadanie wymaga algorytmizacji, matematyki i ścisłości. Intuicja jest moją stroną najsłabszą. Mści się na mnie pochodzenie od maszyn cyfrowych.

– Jak to wygląda w praktyce?

– Jeżeli sytuacja komplikuje się nadmiernie, jeżeli ilość nowych czynników staje się zbyt wielka, gubię się. Człowiek, jak wiem, stara się wtedy zdać na domysł, to znaczy rozwiązanie przybliżone, i udaje mu się to czasem, a ja tego nie potrafię. Muszę uwzględnić wszystko dokładnie, świadomie, a jeśli nie mogę – przegrywam.

– To bardzo ważne, co pan mi powiedział, Burns. Więc powiedzmy, w sytuacji awaryjnej, jakiejś katastrofy...?

– To nie takie proste, komandorze, bo ja nie odczuwam strachu, w każdym razie nie tak jak człowiek, i chociaż groźba zagłady nie jest mi oczywiście obojętna, nie tracę, jak to się mówi, głowy, i tak uzyskana równowaga może wtedy skompensować nieomogę intuicji.

– Pan próbuje opanować sytuację – do końca?

– Tak, nawet wtedy, gdy widzę, że przegrałem.

– Dlaczego? Czy to nie jest irracjonalne?

– To jest tylko logiczne, bo tak sobie postanowiłem.

– Dziękuję panu. Może naprawdę mi pan pomógł – rzekł Pirx. – Niech mi pan tylko powie jeszcze, co pan zamierza robić po naszym powrocie?

– Jestem cybernetykiem-neurologiem, i to niezłym. Zdolności twórczych mam mało, bo one są nieoddzielne od intuicji, ale i tak znajdę dość interesującej roboty.

– Dziękuję panu – powtórzył Pirx.

Tamten wstał, skłonił się nieznacznie i wyszedł. Pirx zerwał się z koi, ledwo drzwi zamknęły się za Burnsem, i jął chodzić od ściany do ściany.

Stanisław Lem, *Rozprawa* [w:] Stanisław Lem, *Dzieła zebrane: Opowieści o pilocie Pirxie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2000, s. 350–355.

Mądrość sieci? Mądrość w sieci!

9. Uważaj na cyfrowe pułapki!

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Przez **cyfrowe pułapki** rozumiemy wszelkie sytuacje, w których jesteśmy narażeni na utratę cennych dla nas dóbr. To zarówno nielegalne działania, takie jak wyłudzenie danych czy pieniędzy, jak i praktyki zgodne z prawem. Na przykład: podczas gry komputerowej możemy zostać tak bardzo wciągnięci w jej fabułę, że ostatecznie wydamy więcej pieniędzy, niż planowaliśmy. Innym przykładem legalnej pułapki jest umieszczenie w internetowym katalogu wycieczki atrakcyjnych zdjęć, na podstawie których klientki mogą podjąć decyzję o jej zakupie. Dopiero po dokładnym przeczytaniu umowy możemy zdać sobie sprawę, że zaakceptowaliśmy warunki niezgodne z naszymi oczekiwaniami i odbiegające od tych przedstawionych w katalogu.

Nie sposób wymienić wszystkich metod, jakie stosują internetowi oszuści. Większość cyfrowych pułapek bazuje jednak na:

- naszej chęci posiadania lub oszczędzenia pieniędzy – dajemy się nabrać, bo bardzo chcemy posiadać jakieś dobro i pragniemy nabyć je za jak najniższą cenę;
- naszych emocjach – osoby próbujące nas oszukać liczą, że podejmiemy decyzję szybko, impulsywnie, nie racjonalizując tego, co robimy;
- nieuważności – oszustwo zwykle da się wykryć, jeśli wczytamy się w otrzymywane informacje, uważnie przypatrzymy szczegółom. Często jednak tego nie robimy.

Przykłady cyfrowych pułapek zgromadzone w tym scenariuszu dotyczą kilku zjawisk:

- **Phishing** – wyłudzenie danych lub pieniędzy za pomocą nieprawdziwych wiadomości (wysyłanych w mediach społecznościowych, przez komunikatory, SMS-ami, e-mailowo), często powiązanych z fałszywymi stronami internetowymi. Przestępcy próbują wyłudzić od nas dane, podszywając się pod zaufane firmy i instytucje (np. firmę kurierską, bank). Bazują na naszej ufności do marek, które znamy i kojarzymy z rzetelnością. W tej samej lub kolejnych wiadomościach podsyłają nam link do strony, która łudząco przypomina witrynę znanej nam firmy, i proszą o podanie danych lub dokonanie przelewu.
- **Mikropłatności** – płatności dokonywane online, np. na platformach z filmami, muzyką czy w grach komputerowych, dokonywane szybko i bezgotówkowo. Bazują na zasadzie: małe, ale częste wpłaty. Mikropłatności wyróżnia natychmiastowa gratyfikacja – od razu po dokonaniu przelewu mamy dostęp do dobra/usługi, które kupujemy. Ma to znaczenie zwłaszcza w przypadku młodych osób. Mikropłatności nie są zakazane. Niewielkie kwoty pojedynczych transakcji powodują, że łatwo jest stracić głowę i wydać więcej, niż się chciało. Zwłaszcza jeśli poddamy się emocjom związanym np. z ulubioną grą.

- **Fałszywe sklepy internetowe** – w tym przypadku oszustwa bazują na naszej chęci uzyskania jakiegoś dobra (np. nowego telefonu komórkowego) po jak najniższej cenie. Wyjątkowo korzystna oferta często skłania nas do szybkiego działania. Niestety, po przelaniu pieniędzy możemy nigdy nie otrzymać towaru.
- **Fałszywe zbiórki pieniędzy** na szczytny cel zakładane przez osoby wyłudające. Przedstawiają nam one historię, która ma wywołać w nas silne emocje i skłonić do dokonania przelewu bez sprawdzania, czy jest prawdziwa. Ważnym czynnikiem jest tutaj czas – mamy przelać pieniądze jak najszybciej, inaczej sprawa upadnie.
- **Fałszywe alarmy w sprawie członka naszej rodziny** – to sposób wyłudzenia pieniędzy oparty na lęku o bliską osobę i chęci pomocy. Oszuści zbierają dane o kimś nam bliskim, m.in. gdzie mieszka i czym się zajmuje. Następnie otrzymujemy telefon od osoby podszywającej się pod służby publiczne. Dowiadujemy się na przykład, że bliska osoba spowodowała wypadek samochodowy, za chwilę będzie mieć pierwszą rozprawę, kluczową dla jej losów, i potrzebuje szybkiego przelewu środków na dobrą adwokatkę. Oszuści potrafią nawet podrobić głos tej osoby i udawać, że dają ją na chwilę do telefonu. Czasem podrabianie głosu nie jest potrzebne, bo emocje podczas rozmowy są tak wielkie, że wystarczy dać do telefonu osobę tej samej płci. Oszuści liczą, że w pośpiechu, nie kontaktując się z nikim, przelejemy im pieniądze.
- **Przejmowanie kont w mediach społecznościowych** – kradzież tożsamości pozwala oszustom popełniać kolejne przestępstwa na nasze konto. Popularną metodą jest podsyłanie linku (do głosowania w sprawie, która nas interesuje, czy od naszego rzekomego znajomego, np.: „Mam dla ciebie zdjęcie, zaloguj się i ściągnij je stąd: [link]”). Klikając w link, przenosimy się na stronę internetową oszustek. Tam jesteśmy proszeni o podanie naszych danych. Jeśli to zrobimy, oszustki za ich pomocą mogą przejąć nasze konta w mediach społecznościowych, co stwarza okazję do wyłudzenia danych lub pieniędzy od znajomych, a także do zdobycia danych umożliwiających np. branie na nasze konto szybkich pożyczek.
- **Fałszywe profile w mediach społecznościowych** tworzone przez oszustów, sterowane za pomocą algorytmów (w sposób zautomatyzowany, przez tzw. boty), ludzi lub w sposób mieszany (tzw. cyborgi – konta zarządzane przez pewien czas w sposób zautomatyzowany, a kiedy indziej przez człowieka). Fałszywe profile pozwalają wyłudzać pieniądze, rozsyłać nielegalne treści, wpływać na opinie innych. Polubienie takiego konta czy dodanie go do znajomych buduje jego wiarygodność.
- **Oferty usług** w rzeczywistości odbiegających od tych, które chcemy kupić (np. oferty wakacji lub pracy za granicą). To sposób nabierania nas, legalny albo nie (w zależności od zastosowanych metod), który bazuje na naszej nieuważności lub pośpiechu (oferta *last minute*). Propozycja jest bardzo atrakcyjna, tymczasem podsuwana nam – już po podjęciu decyzji o zakupie – umowa zawiera inne zapisy od tych przedstawionych wcześniej. Oszuści najczęściej namawiają nas do pośpiechu, mówiąc, że to ostatnia oferta, do końca promocji zostało tylko parę godzin itd.

Warto mieć świadomość, że wiele wymienionych wyżej pułapek jest przestępstwem. Wypełniają one znamiona oszustwa, często także podszywania się pod ofiarę i wykorzystywania jej wizerunku. Inne łamią regulaminy mediów społecznościowych (np. posiadanie wielu kont osobistych). Jeszcze inne nie są przestępstwami (mikropłatności) lub ich kwalifikacja jest zależna od sytuacji (np. umowa z biurem podróży może zawierać zabronione klauzule i łamać prawo lub „jedynie” być niezgodna z etyką sprzedaży tego typu usług).

Nie zdołamy przygotować młodych ludzi na każdą możliwą cyfrową pułapkę, jednak możemy kształtować w nich określone nawyki i umiejętności – zaszczerpić pewien sposób myślenia i działania, które uczynią ich bezpieczniejszymi w sieci.

Co robić, by nie wpaść w tego typu pułapki?

- Mieć świadomość, że nie wszyscy w sieci są uczciwi.
- Znać mechanizmy działania przestępców oraz usługodawców i konsekwencje wpadania w pułapki – dla siebie i innych.
- Budować samoświadomość – jeśli wiemy, że w grach komputerowych potrafimy się zatracić i wydać więcej, niż planowałyśmy, możemy np. wybrać metodę płatności pozwalającą ustawić sobie limit wydatków.
- Zachowywać czujność – wyrobić w sobie nawyk weryfikowania otrzymywanych informacji, linków i odwiedzanych stron internetowych. Możemy np. zadzwonić do banku i potwierdzić, czy wiadomość jest od niego, zadzwonić do osoby znajomej i zapytać, czy wysłała nam link, sprawdzić wiarygodność sklepu internetowego, czytając opinie o nim (nie jest to jednak w pełni wiarygodne źródło informacji, opinie online można kupić!) lub weryfikując firmę w odpowiednich rejestrach.
- Czytać regulaminy i umowy przed skorzystaniem z usługi.
- Zachować szczególną czujność, gdy oferta jest podejrzanie tania, dużo lepsza od konkurencyjnych i gdy ktoś wywiera na nas presję, byśmy podjęli decyzję w pośpiechu.
- Być uważnymi – zwracać uwagę na szczegóły. Strony i wiadomości phishingowe zwykle zawierają błędy, ich detale różnią się od stron i wiadomości instytucji, pod które próbują się podszywać. Warto zwrócić uwagę na kolor i szczegóły logotypów, adres strony internetowej, fakt, czy połączenie jest szyfrowane, literówki itd.
- Kierować się swoim konsumenckim doświadczeniem – jeśli firma, z której usług korzystamy, nagle zmienia coś w swoim działaniu (sposób logowania, dostarczania usługi, komunikacji z nami), sprawdźmy, czy to nie oszustwo.

Co robić, gdy jednak wpadniemy w pułapkę?

KROK I: ograniczyć straty – pomyśleć, co trzeba zrobić, jakie dane i konta zablokować, kogo powiadomić, by nie stracić więcej, niż już straciliśmy.

KROK II: postarać się odzyskać to, co straciliśmy – przejrzeć umowę łączącą nas z usługodawcą i poszukać podstaw do reklamacji, skontaktować się z instytucjami, które mogą nam pomóc, i zgłosić im sytuację (administrator mediów społecznościowych, rzecznik praw konsumenta, odpowiednia organizacja zrzeszająca danych usługodawców, policja, prokuratura).

KROK III: zastanowić się, jak w przyszłości uniknąć tej i innych pułapek – zdobyć wiedzę o podobnych przypadkach, przyjrzeć się swoim nawykom i pomyśleć, co w nich zmienić, podzielić się własnym doświadczeniem z innymi osobami, by je ostrzec.

SŁOWNICZEK

bot	zautomatyzowanie czynności. W kontekście fałszywych profili w mediach społecznościowych oznacza konto sterowane za pomocą algorytmów (w sposób zautomatyzowany).
cyborg	fałszywe konto w mediach społecznościowych zarządzane przez pewien czas (np. nocą) w sposób zautomatyzowany, a kiedy indziej – przez człowieka. Jest przez to trudniejsze do wykrycia.
cyfrowe pułapki	na potrzeby scenariusza to wszelkie sytuacje, w których jesteśmy narażone i narażeni na utratę cennych dla nas dóbr. To zarówno nielegalne działania, takie jak wyłudzenie danych czy pieniędzy, jak i praktyki zgodne z prawem, np. mikropłatności.
mikropłatności	płatności, najczęściej dokonywane online, które bazują na zasadzie: małe, ale częste wpłaty. Nie są zakazane, ale ich mechanizm sprawia, że łatwo wydać więcej, niż się planowało.
pishing	wyłudzenie danych lub pieniędzy za pomocą fałszywych wiadomości, często powiązanych z fałszywymi stronami internetowymi. Stosujące phishing oszustki zwykle podszywają się pod znane, budzące zaufanie marki – w mediach społecznościowych, przez komunikatory, SMS-y lub e-maile.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- są świadomi ryzyka związanego z internetowymi oszustwami;
- mają podstawową wiedzę o mechanizmach oszustw i pułapek w sieci oraz rozumieją ich konsekwencje, również prawne;
- wiedzą, co robić, by unikać cyfrowych pułapek, oraz jakie działania podjąć, jeśli padną ofiarą oszustwa;
- potrafią weryfikować strony i otrzymywane informacje, tak by zmniejszać ryzyko nabrania się.

Materiały

- wydrukowane przykłady kazusów i schematów (załączniki)
- post-ity

Przebieg

Proponujemy dwa sposoby pracy, do wyboru:

WARIANT I

DOŚWIADCZENIE (10 min)

Wskazówka

Przed przystąpieniem do realizacji scenariusza przeczytaj dziesięć przykładowych pułapek z załącznika 1. Zastanów się i zdecyduj, ile kazusów zdołasz omówić podczas lekcji. Dokonując wyboru, weź pod uwagę liczebność klasy, tempo pracy młodzieży, a także prawdopodobieństwo zetknięcia się z podobnymi sytuacjami przez twoich uczniów i uczennice. Jeśli któryś przykład wyda ci się szczególnie ważny, możesz skupić się tylko na nim i jego pogłębionym omówieniu.

1. Wyjaśnij młodzieży, że tematem lekcji będą cyfrowe pułapki i to, jak ich unikać. Podziel klasę na grupy. Poproś, by każda wylosowała przykład sytuacji (kazu) do pracy (znajdziesz je w załączniku 1). Zadaniem uczennic będzie przeanalizowanie przykładów z uwzględnieniem dołączonych do nich pytań (załącznik 2).
2. Poproś uczniów, by każdą odpowiedź zanotowali **na osobnym post-icie**. Potem przykleją karteczki przy odpowiednich pytaniach na wspólnym dla wszystkich grup schemacie odpowiedzi (załącznik 2).
3. Przed rozpoczęciem pracy w grupach warto zrobić jeden przykład wspólnie z klasą (propozycję znajdziesz w załączniku 3).
4. Gdy uczniowie będą pracować w zespołach, narysuj na tablicy poniższy schemat (na podstawie załącznika 2).

	Kazus/grupa 1	Kazus/grupa 2	Kazus/grupa 3
CO ZYSKUJE OSOBA, KTÓRA ZASTAWIA PUŁAPKĘ?	miejsce na post-ity z odpowiedziami		
[...]			

REFLEKSJA (15 min)

1. Zapytaj uczennice, jak im się pracowało. Zaproś kolejne grupy do przeczytania kazuś, nad którymi pracowały.
2. Sprawdź, czy opisane sytuacje były dla młodych ludzi nowe. A może słyszeli już o podobnych lub sami ich doświadczali?
3. Zaproś klasę do przyjrzenia się tablicy z odpowiedziami. Podsumuj efekt pracy grup, zwróć uwagę na powtarzające się odpowiedzi, wskaż też różnice.

TEORIA (10 min)

Korzystając z komentarza dla osoby prowadzącej, powiedz uczennicom i uczniom, czym są cyfrowe pułapki, dlaczego dajemy się na nie nabrać oraz co robić, by być na nie mniej narażonymi. Wyjaśnij, jakie działania podjąć, gdy wpadniemy w daną pułapkę. Nazwij przy tym sytuacje, które analizowały grupy (np. mikropłatności, phishing). Zwróć uwagę, że nie każda pułapka jest działaniem niezgodnym z prawem. Podkreśl, że pułapki mogą być bardzo różne. Zaznacz, że podczas lekcji zapoznaliście się tylko z wybranymi, ale świat online jest tak zmienny, że nie jesteśmy w stanie przygotować się zawczasu na każde niebezpieczeństwo. Możemy jednak rozwijać w sobie zestaw umiejętności i zachowań, dzięki którym jesteśmy odrobinę bezpieczniejsi w sieci.

Wskazówka

Jeśli wystarczy ci czasu, możesz omówić również te przykłady, których nie zdecydowałeś lub nie zdecydowałaś się rozdać grupom, ale które mogą przydarzyć się w życiu.

PRAKTYKA (10 min)

Proponujemy do wyboru dwa różne sposoby poprowadzenia tej części lekcji:

WARIANT I.1.

Uczennice i uczniowie przygotowują w grupach informacje dla innych internautek przestrzegające przed wybraną pułapką. Mogą pracować nad tą, którą wspólnie analizowali w doświadczeniu, lub wylosować inną. Zadanie można urozmaicić, prosząc o przedstawienie materiału w konkretnej formie (tekst, grafika, filmik itp.).

WARIANT I.2.

Klasa tworzy (w grupach lub na forum) katalog porad chroniących przed cyfrowymi pułapkami.

WARIANT II

DOŚWIADCZENIE (10 minut)

Podziel klasę na zespoły. Każdemu daj do przeanalizowania kazusy z załącznika 1 (wszystkie lub kilka wybranych) oraz – oddzielnie – ich nazwy (załącznik 4). Poproś, by uczniowie dopasowali opisy do nazw, a następnie wybrali z listy przyczyn te, z powodu których ulegamy danym pułapkom:

- Brak uważności
- Chęć oszczędzenia pieniędzy
- Brak czasu
- Chęć posiadania jak najtaniej danego dobra
- Pośpiech
- Działanie w emocjach
- Troska o kogoś bliskiego
- Nadmierne zaufanie do osób w internecie
- Naiwność
- Brak doświadczenia
- Niewiedza
- Rutyna
- Inne – jakie?

REFLEKSJA (10 minut)

Zapytaj klasę, czy zadanie było proste, czy trudne i dlaczego. Sprawdź, czy grupy prawidłowo przyporządkowały nazwy pułapek do opisów.

- Jakie przyczyny wybrała młodzież?
- Czy wszystkie grupy mają takie same odpowiedzi w pytaniu o przyczyny?
- Które z poznanych sytuacji, są, zdaniem młodzieży, najgroźniejsze i dlaczego?

TEORIA (5–10 minut)

Postępując się komentarzem dla osoby prowadzącej, uporządkuj wiedzę o cyfrowych pułapkach – zdefiniuj, czym są, i omów przyczyny, dla których dajemy się nabrać. Powiedz, że w wielu przypadkach jest więcej niż jedna przyczyna. Podkreśl, że nie musimy wpadać w pułapki – możemy wypracować nawyki i zachowania, dzięki którym będziemy odporniejsi na wyłudzenia danych czy pieniędzy.

PRAKTYKA (15–20 minut)

Zaproś uczennice i uczniów do dalszej pracy w tych samych zespołach. Rozdaj każdemu z nich jeden lub dwa kazusy, które klasa uznała wcześniej za najgroźniejsze. Zadaniem grup jest zastanowić się:

- Co robić w sytuacji, gdy już wpadliśmy w pułapkę?
- Jak ograniczyć straty (przerwać działanie pułapki tu i teraz)?
- Jak spróbować odzyskać to, co straciłyśmy?
- Jak zapobiegać tego typu sytuacjom w przyszłości? (Przy tym pytaniu poproś grupy o zapisanie pomysłów).

Odsłuchaj odpowiedzi grup na trzy pierwsze pytania. Następnie razem, np. na tablicy, stwórzcie – z odpowiedzi na czwarte pytanie – katalog działań i zachowań, które zapobiegają wpadaniu w pułapki internetowe i w przyszłości pomogą wam ich uniknąć. Poproś, by kolejne grupy dodawały do waszej listy tylko nowe pomysły (niewymienione przez poprzednie zespoły). Omów – korzystając z komentarza dla osoby prowadzącej – nawyki i zachowania, które pomagają uodpornić się na wyłudzenia danych czy pieniędzy.

Załącznik 1.

Kazusy do pracy dla obu wariantów scenariusza

Sugerujemy, by w wariantcie I na etapie doświadczenia rozdać je osobom uczniowskim bez nazw zjawisk, których dotyczą. Nazwy warto wprowadzić na dalszych etapach scenariusza – refleksji i wiedzy.

W wariantcie II rozdanie kazusów i nazw zjawisk oddzielnie jest założeniem scenariusza.

Phishing – fałszywa wiadomość od rzekomej firmy kurierskiej

Kazus I

Janek często kupuje w sieci. Jako miejsce dostarczenia przesyłek zwykle wybiera paczkomaty – tak mu jest wygodnie. Dziś dostał SMS:

„Twja paczka czeka w paczkomacie. Aby ją odebrać, wejdź na naszą stronę (link [tutaj](#)) i podaj dane”.

Strona wymaga podania imienia, nazwiska i numeru PESEL.

Fałszywy sklep internetowy

Kazus II

Antek od dawna szukał w sieci nowej komórki. Wreszcie trafił na wymarzony model. W sklepie internetowym, który znalazł, aparat był tańszy od drugiej pod względem ceny oferty o 1 000 zł. Antek zapłacił szybkim przelewem (sklep nie dawał opcji płatności przy odbiorze). Nigdy nie otrzymał zamówionej komórki, numer telefonu sklepu nie odpowiada, na wysyłane e-maile chłopak nie dostaje odpowiedzi.

Mikropłatności

Kazus III

Elka gra w gry online. Uwielbia to i poświęca na nie dużo czasu. Jej postać w grze jest już rozbudowana. Nie wszystko jednak zdobyła. Część wyposażenia kupiła bezpośrednio w grze, część – od innych graczy. Rzeczy od graczy kosztowały sporo, opłatami w grze Elka w ogóle się nie przejmując – to grosze, choć płaci często. Pod grę ma podpisaną kartę.

Phishing – fałszywa strona banku

Kazus IV

Adriana ma swoje pierwsze konto bankowe i kartę. Rzadko loguje się do banku inaczej niż w aplikacji, tym razem jednak dostała e-mail z informacją, że z powodu zmian w systemie logowania musi zmienić hasło. Link do strony banku był podany w wiadomości. Adriana kliknęła. Witryna wyglądała tak jak ta, którą już widywała. Dziewczyna zalogowała się, podając hasło i potwierdzając je kodem. Po jakimś czasie odkryła, że nie ma na koncie żadnych pieniędzy. Wszystkie zostały wypłacone przelewem tego dnia, w którym zmieniła hasło.

Fałszywa zbiórka

Kazus V

Maks natrafił na tę historię w social mediach. Bardzo go poruszyła. Mała Ala prosi o pieniądze na walkę z glejakiem, rzadkim nowotworem mózgu. Ma tylko pięć lat. Do zbiórki było dołączone jej zdjęcie, na którym bawi się z rodzeństwem, obok – zdjęcie ze szpitala. Maks nie miał dużo kasy, nie zarabiał, jednak wpłacił na leczenie dziewczynki. Po jakimś czasie przeczytał w mediach, że zbiórka była fałszywa, a Ala nie istnieje.

Oferta wakacyjna różna od tej opisanej w folderze i oglądanej na stronie biura podróży

Kazus VI

Anita, Jola i Ola po raz pierwszy jechały na wakacje bez rodziny. Rodzice obiecali sfinansować ich wyjazd, ale dziewczyny same miały znaleźć ciekawą ofertę, dostępną cenowo. Wybrały Egipt. Ofertę znalazły w biurze podróży, w porównaniu z innymi była atrakcyjna finansowo. W folderze był hotel położony 100 metrów od plaży, pokoje z widokiem na morze, basen. Rodzice dali dziewczynom pieniądze na wyjazd. Na miejscu okazało się, że ich kwatery są małe i ciasne, znajdują się kilometr od morza, a za korzystanie z basenu w pobliskim hotelu (w ich hotelu go nie było) trzeba dodatkowo płacić. Po powrocie złożyły reklamację, ale okazało się, że warunki, w jakich odpoczywały, odpowiadają tym z podpisanej umowy, choć nie zgadzają się z katalogiem, który oglądały.

Nierzetelna oferta pracy za granicą

Kazus VII

Adrian i Marcin niedawno skończyli 18 lat i chcieli dorobić. Ofertę pracy znaleźli w sieci – mieli być kelnerami w dobrej restauracji w Wielkiej Brytanii. Na miejscu okazało się, że choć zapłacili firmie pośredniczącej za znalezienie pracy, mają pracować na zmywaku, a o napiwkach nie ma mowy.

Fałszywy alarm w sprawie osoby z naszej rodziny

Kazus VIII

Rodzice Krystiana dostali wczoraj telefon z Anglii, gdzie mieszka jego siostra Monika. Dzwoniła policjantka. Mówiła, że Monika w drodze do biura, w którym pracuje, spowodowała śmiertelny wypadek drogowy. Policjantka podała nazwę biura, markę i numer rejestracyjny samochodu Moniki. Powiedziała, że za trzydzieści minut odbędzie się rozprawa sądowa, na której sędzia zdecyduje, czy Monika trafi na trzy miesiące do aresztu, i zaakceptuje materiał dowodowy, na podstawie którego wyda końcowy wyrok. Monika może dostać adwokata z urzędu, ale nie ma on doświadczenia w tego typu sprawach. Dobry prywatny adwokat kosztuje. Monika dostanie go, jeśli rodzice prześlą natychmiast 5 tysięcy euro na wskazane konto. Podczas rozmowy policjantka dała do telefonu Monikę, która powiedziała tylko „Pomóżcie, pomóżcie mi, błagam”. Rodzice przelali pieniądze. Dopiero po dokonaniu przelewu zadzwonili do córki. Okazało się, że nie było żadnego wypadku.

Fałszywe konto

Kazus IX

Paulina dostała propozycję dołączenia do swoich znajomych Paula. Nie kojarzyła go. Kliknęła w profil. Miał tylko zdjęcie profilowe i dwa wpisy, dane o nim były niedostępne. Miał jednak z Pauliną aż pięć wspólnych znajomych. Dziewczyna skontaktowała się z nimi. Nikt go nie kojarzył.

Fałszywy link

Kazus X

Maciek dostał od swojego znajomego wiadomość w komunikatorze: „Mam dla Ciebie fajne zdjęcie z przeszłości. Kliknij w ten link, żeby je ściągnąć”. Gdy kliknął, przeniósł się na stronę proszącą go o login i hasło do Facebooka. Podał je.

Załącznik 2.

Schemat odpowiedzi do wariantu I (wspólny dla wszystkich grup)

Pytania do kazusów

1. CO ZYSKUJE
OSOBA, KTÓRA
ZASTAWIA PUŁAPKĘ?

2. CZY JEJ DZIAŁANIE
JEST ZGODNE,
CZY NIEZGODNE
Z PRAWEM?

3. CO TRACI OSOBA
WPADAJĄCA
W PUŁAPKĘ?

4. DLACZEGO OSOBA
WPADA W PUŁAPKĘ?
CO TEMU SPRZYJA?

5. CO ROBIĆ,
BY NIE DAĆ SIĘ
NABRAĆ?

6. CO ROBIĆ,
GDY JUŻ SIĘ WPADŁO
W PUŁAPKĘ?

Każdą odpowiedź zapiszcie na osobnym post-icie. Przyklejcie karteczki obok odpowiednich pytań.

Załącznik 3.

Przykładowe omówienie przypadku w ramach wariantu I

Kazus VI (oferta wakacyjna różna od tej opisanej w folderze i oglądanej na stronie biura podróży)

Anita, Jola i Ola po raz pierwszy jechały na wakacje bez rodziny. Rodzice obiecali sfinansować ich wyjazd, ale dziewczyny same miały znaleźć ciekawą ofertę, dostępną cenowo. Wybrały Egipt. Ofertę znalazły w biurze podróży, w porównaniu z innymi była atrakcyjna finansowo. W folderze był hotel położony 100 metrów od plaży, pokoje z widokiem na morze, basen. Rodzice dali dziewczynom pieniądze na wyjazd. Na miejscu okazało się, że ich kwatery są małe i ciasne, znajdują się kilometr od morza, a za korzystanie z basenu w pobliskim hotelu (w ich hotelu go nie było) trzeba dodatkowo płacić. Po powrocie złożyły reklamację, ale okazało się, że warunki, w jakich odpoczywały, odpowiadają tym z podpisanej umowy, choć nie zgadzają się z katalogiem, który oglądały.

Pytania

1. Co zyskuje osoba, która zastawia pułapkę?
klientów, pieniądze
2. Czy jej działanie jest zgodne, czy niezgodne z prawem?
zgodne lub niezgodne – w zależności od zastosowanych chwytów
3. Co traci osoba wpadająca w pułapkę?
pieniądze, nerwy, okazję do dobrego wypoczynku
4. Dlaczego osoba wpada w pułapkę? Co temu sprzyja?
chęć zaoszczędzenia, silna potrzeba posiadania, pośpiech, brak uważności podczas podpisywania umowy, nieczytanie podpisywanej umowy, niesprawdzenie biura podróży
5. Co robić, by nie dać się nabrać?
czytać umowę przed podpisaniem, zachować czujność, gdy coś jest znacznie tańsze niż gdzie indziej, sprawdzić biuro podróży w odpowiednich rejestrach państwowych lub przez zrzeczenia tego typu firm/organizacji
6. Co robić, gdy już się wpadło w pułapkę?
złożyć reklamację, zawiadomić policję, pójść do sądu

Lista zjawisk

Phishing – fałszywa strona banku
Phishing – fałszywa wiadomość od rzekomej firmy kurierskiej
Fałszywy sklep internetowy
Fałszywe konto
Fałszywy link
Mikropłatności
Fałszywa zbiórka
Nierzetelna oferta pracy za granicą
Fałszywy alarm w sprawie osoby z naszej rodziny
Oferta wakacyjna różna od tej opisanej w folderze i oglądanej na stronie biura podróży

Lista przyczyn

Brak uważności
Chęć oszczędzenia pieniędzy
Brak czasu
Chęć posiadania jak najtaniej danego dobra
Pośpiech
Troska o kogoś bliskiego
Nadmierne zaufanie do osób w internecie
Naiwność
Brak doświadczenia
Niewiedza
Rutyna
Inne – jakie?

Ja w relacjach z innymi

1. Emocje w sieci

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Nieodłącznym elementem życia jest odczuwanie emocji. W zasadzie w każdym momencie coś czujemy, choć niektórych z **uczuć** czy odczuć płynących z ciała nie zauważamy. Świetnym przykładem jest spokój (kiedy go odczuwamy, może się wydawać, że nic nie czujemy). Niekiedy jednak uczucia są tak silne, że trudno nam je wytrzymać.

W umiejętność odczuwania emocji jesteśmy wyposażeni nie bez powodu, choć czasem – szczególnie kiedy postrzegamy je jako coś przeszkadzającego – trudno jest zrozumieć, że nam służą.

Przyjrzyjmy się temu, po co w ogóle odczuwamy emocje:

1. Przede wszystkim są one sygnałami, które informują nas, czy mamy wszystko, czego potrzebujemy, żeby żyć i się rozwijać: nieprzyjemne uczucia zazwyczaj wskazują, czego nam brakuje, przyjemne są sygnałem, że mamy się dobrze.
2. O czym dokładnie mówią nam uczucia? Ich istotną rolą jest przypomnienie o ważnych **potrzebach** (zaspokojonych bądź nie) – np. kiedy czujemy głód, idzie za tym informacja, że potrzebujemy coś zjeść; kiedy się złościmy, być może ktoś narusza nasze granice; a kiedy jesteśmy smutni – dostajemy sygnał, że coś straciłyśmy, brakuje nam bliskości lub towarzystwa.
3. Warto pamiętać, że uczucia pojawiają się niezależnie od naszej woli. Mogą być wywołane przez zachowania innych, ale także przez nasze myśli, doświadczenia, interpretacje, oglądane filmy, czytane książki czy wspomnienia (np. kiedy myślimy o wakacjach, pojawiają się ciepłe uczucia); może być też odwrotnie – emocje mogą kształtować nasze myśli (np. kiedy się złościmy na kogoś, najczęściej myślimy o nim źle).
4. Wprawdzie nie kontrolujemy emocji, ale to od nas zależy, jak się zachowamy po ich zauważeniu. Warto mieć na uwadze, że nie wszystko, co robimy pod ich wpływem, nam służy (np. kiedy się złościmy, możemy napisać komentarz, którego będziemy żałować; kiedy czujemy wstyd, możemy nie mieć odwagi wypowiadać się publicznie, mimo że mamy coś ważnego do powiedzenia; pod wpływem strachu możemy nie mieć siły, żeby zareagować, kiedy komuś dzieje się krzywda).

Niektórzy ludzie próbują nie odczuwać emocji, szczególnie tych nieprzyjemnych. Czasem staramy się je ignorować albo udawać przed innymi, a nawet przed samymi sobą, że czegoś nie czujemy. Kiedy emocje są intensywne, możemy też wybierać działania, które je zagłuszają i przynoszą nam chwilową ulgę. Przykład takiego działania to „zajadanie emocji”, czyli jedzenie dużej ilości słodczy czy fast foodów, które wprawdzie sprawiają, że przez chwilę czujemy się lepiej, ale na dłuższą metę nie są dla nas dobre. Innym sposobem może być „**scrollowanie emocji**”, czyli konsumowanie treści cyfrowych w dużych ilościach, mimo że nam nie służą.

Podobnie jak czekoladą czy chipsami możemy „zajadać emocje” źle skomponowaną dietą cyfrową.

Z błędnego koła „scrollowania emocji” można się wydostać, choć wyjście nie jest proste we wdrożeniu, zwłaszcza jeśli mamy już ukształtowane **nawyki** związane z ich rozładowywaniem. Zamiast reagować automatycznie, możemy się zatrzymać i spróbować odczytać informacje stojące za emocjami. Za każdym razem, kiedy zdamy sobie sprawę, że konsumujemy treści, które nam nie służą, bo na przykład wywołują nadmierne reakcje, zabierają czas czy w dłuższej perspektywie nie przynoszą nam korzyści, możemy zrobić trzy proste rzeczy¹:

1. Zapytać siebie, co czujemy w danym momencie (można do tego użyć grafiki z uczuciami z załącznika 1).
2. Starać się zrozumieć, o czym te emocje nas informują, czyli z jaką potrzebą są związane (można do tego użyć listy potrzeb z załącznika 2).
3. Pomyśleć, jak moglibyśmy tę potrzebę zaspokoić w sposób, który będzie dla nas dobry (idąc za metaforą jedzenia: zamiast „zajadać potrzebę” czymś, co nam nie służy, poszukać innego sposobu zaspokojenia głodu).

Przykłady

Jeśli ktoś napisze nam przykry komentarz i czujemy smutek, być może potrzebujemy podzielić się tym z życzliwą osobą i pobyć z nią. Może więc zamiast scrollować wiadomości, odezwiemy się do przyjaciela lub pójdziemy z kimś na spacer?

Jeśli złości nas filmik, który obejrzałyśmy w sieci, może to oznaczać, że uderza on w ważne dla nas wartości (np. równość, szacunek, mówienie prawdy). Możemy wtedy, chcąc działać w zgodzie z tymi wartościami, zgłosić taki filmik, zablokować te treści lub porozmawiać z kimś o tym.

Jeśli nie robiliśmy tego do tej pory, rozumienie potrzeb i uczuć może się wydawać trudne. Mogą w tym pomóc wspierające i nieoceniające relacje społeczne². Kiedy w naszym systemie nerwowym trwa wywołana przez intensywne uczucia burza, pierwszą pomocą jest kontakt z kimś, kto jest spokojny i może towarzyszyć nam w nieoceniający sposób. Dzięki obecności takiej osoby możemy łatwiej odkryć wskazywane przez te intensywne uczucia potrzeby i wspólnie poszukać drogi do ich zaspokojenia.

SŁOWNICZEK

emocje

(z łac. *e movere* – w ruchu) – subiektywne doświadczenie wewnętrznego poruszenia, które może obejmować zarówno uczucia, jak i stany fizjologiczne.

nawyki

rutynowe, powtarzalne działania, czasem wykonywane w sposób automatyczny.

1. Poniższe sugestie zostały stworzone na bazie **porozumienia bez przemocy** – podejścia propagowanego przez Marshalla B. Rosenberga. Więcej na ten temat można przeczytać w książkach Rosenberga, m.in. w *Porozumieniu bez przemocy. O języku życia*, tłum. M. Markocka-Pe-pol, M. Kłobukowski, Czarna Owca, Warszawa 2022.

2. Więcej o tym, jak relacje społeczne pomagają nam wyciszyć i zrozumieć emocje, pisze Stephen W. Porges w książce *Teoria poliwagalna. Przewodnik*, tłum. A. Gomola, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2020.

**porozumienie
bez przemocy**

(nazywane też komunikacją empatyczną) – koncepcja dotycząca komunikacji i budowania relacji stworzona przez Marshalla B. Rosenberga. Zakłada, że najłatwiej jest budować kontakt z drugim człowiekiem przez zrozumienie swoich uczuć i potrzeb oraz wsłuchanie się w uczucia i potrzeby innych osób.

potrzeby

uniwersalne jakości, które są niezbędne, żeby nasze życie trwało i się rozwijało. Mogą dotyczyć sfery fizycznej, indywidualnego dobrostanu czy relacji z innymi i ze światem.

**scrollowanie
emocji**

nawyk, który w krótkiej perspektywie pomaga radzić sobie z trudnymi emocjami. Polega na konsumowaniu treści z mediów społecznościowych w ilościach i w sposób, które nam nie służą.

uczucia

stan psychiczny, który wyraża nasz stosunek do rzeczywistości, innych ludzi, nas samych lub tego, co nas spotyka. W tekście używamy zamiennie określeń „uczucia” i „emocje”.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- są bardziej uważni na emocje, które odczuwają, będąc online;
- rozumieją, że emocje informują nas o ważnych potrzebach;
- wiedzą, że na potrzeby można odpowiadać przy pomocy różnych strategii (nie tylko online).

Materiały

- kartki i długopisy dla każdej osoby uczestniczącej
- wydrukowana lub wyświetlona na projektorze grafika z uczuciami (załącznik 1)
- wydrukowana lub wyświetlona na projektorze grafika z potrzebami (załącznik 2)
- karteczki post-it

DOŚWIADCZENIE (7 min)

1. Poproś uczennice i uczniów, żeby przypomnieli sobie wydarzenie online, które w ostatnim czasie wywołało u nich emocje. Niech zapiszą na kartce w jednym-dwóch zdaniach, co konkretnie się wydarzyło. Zaznacz, że nikomu nie będą tej kartki pokazywać. Następnie poproś, żeby obok zapisali, jak silne było to uczucie w skali 1–10.
2. Wyświetl na projektorze lub wywieś wydrukowaną grafikę z uczuciami. Poproś, żeby każda osoba postawiła kropkę lub przykleiła małą karteczkę przy emocji, którą wtedy odczuwała.

REFLEKSJA (8 min)

1. Zachęć klasę do spojrzenia na grafikę i sprawdzenia, przy których emocjach pojawiło się najwięcej kropek. Wspólnie przeanalizujcie ćwiczenie w oparciu o pytania:
 - Jakie emocje przeważają?
 - Czy na liście są takie, które się nie pojawiły? Jeśli tak, jakie?
 - Czy pojawiło się więcej emocji przyjemnych, czy nieprzyjemnych?
 - Czy są raczej różnorodne, czy podobne?
2. Następnie sprawdź, jak dużą intensywność uczennice przypisały emocjom z ćwiczenia. Możesz poprosić o podniesienie ręki osoby, które zaznaczyły emocje na poziomie:
 - 1–3,
 - 4–6,
 - 7–10.

TEORIA (20 min)

Podziel uczennice i uczniów na trzy- lub czteroosobowe grupy i poproś, żeby zapisali odpowiedzi na pytanie: **„Po co nam uczucia?”**. Daj na to maksymalnie 5 minut. Powiedz, że zadaniem grup jest znaleźć jak najwięcej funkcji, które mogą pełnić emocje w naszym życiu. Po zakończonej aktywności poproś o przeczytanie odpowiedzi na forum. Następnie, posiłkując się informacjami z komentarza dla osoby prowadzącej, wspólnie uporządkujcie wiedzę o emocjach, zaznaczając ich najważniejsze cechy.

Podkreśl, że główną funkcją emocji jest informowanie nas, czy stan, w którym jesteśmy, sprzyja naszemu życiu, bezpieczeństwu i rozwojowi. Kiedy emocje są nieprzyjemne, zazwyczaj mówią, że czegoś nam brakuje, przyjemne natomiast wskazują na zaspokojone potrzeby. Oprócz tego, że są sygnałem informującym o naszym stanie, emocje czasem skłaniają nas do reakcji/aktywności. Jednak działanie pod ich wpływem nie zawsze jest dla nas korzystne. Czasem robimy coś tylko po to, żeby je rozładować, niekiedy szkodząc sobie i naszym relacjom. Zapytaj uczennice i uczniów, czy znają określenie „zajadać emocje”. Podzielcie się tym, jak je rozumiecie. Możesz, posiłkując się komentarzem z początku scenariusza, zauważyć, że kiedy emocje są zbyt intensywne i trudne, nie chcemy ich czuć i wtedy sięgamy po rzeczy, które pomagają nam poczuć się lepiej w danym momencie, choć nie jest to zbyt konstruktywne. Zapytaj młodzież, czy zna inne sposoby, których ludzie używają, żeby nie konfrontować się z uczuciami. Jeśli nie padnie to od grupy, powiedz o „scrollowaniu emocji”. Możesz zapytać uczennice i uczniów o refleksje dotyczące tej metafory.

Zauważ, że jest wyjście z tego błędnego koła (cyfrowego) „zajadania emocji”. Zamiast unikać uczuć, warto nauczyć się odczytywać informacje, które za sobą niosą. Możemy w tym celu zrobić trzy proste rzeczy:

1. Zapytać siebie, co czujemy w danym momencie (można do tego użyć grafiki z uczuciami z załącznika 1).
2. Starać się zrozumieć, o czym te emocje nas informują, czyli z jaką potrzebą są związane (można do tego użyć listy potrzeb z załącznika 2).
3. Pomyśleć, jak moglibyśmy tę potrzebę zaspokoić w sposób, który będzie dla nas dobry (idąc za metaforą jedzenia: zamiast „zajadać potrzebę” czymś, co nam nie służy, poszukać innego sposobu zaspokojenia głodu).

Żeby wytłumaczyć tę koncepcję, użyj przykładów z komentarza dla osoby prowadzącej.

PRAKTYKA (10 min)

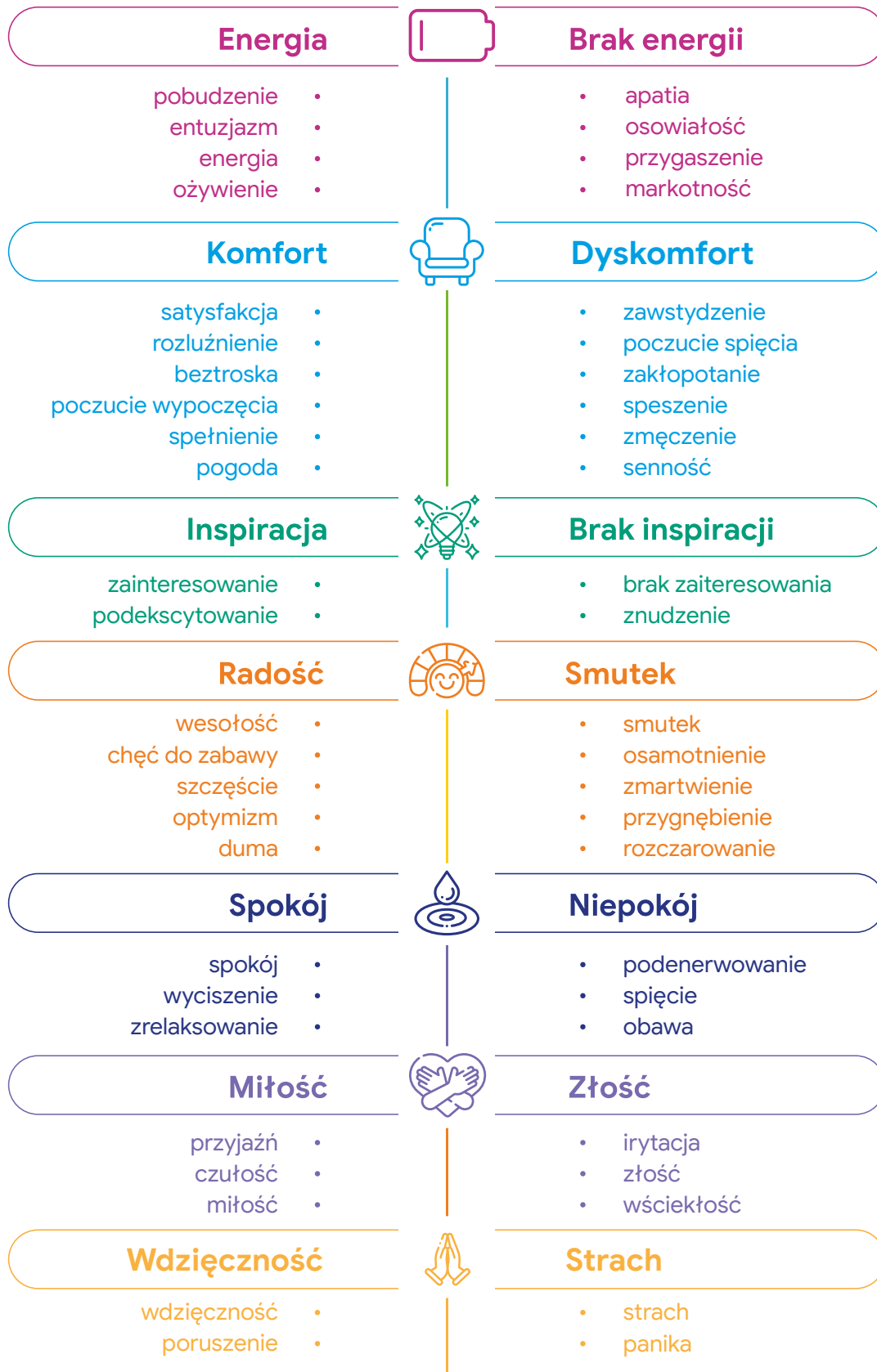
Poproś, żeby każda osoba wróciła do kartki, na której na początku lekcji zapisała wydarzenie, i przypomniała sobie, jaką emocję ono wywołało. Niech spróbuje nazwać potrzebę, z jaką było to związane (o czym ważnym informowała?). Zauważ, że jeśli uczucie jest przyjemne, zazwyczaj wskazuje na zaspokojoną potrzebę, jeśli nieprzyjemne – najczęściej na coś, czego nam akurat brakuje. Jeśli uznasz za stosowne, możesz wywiesić w klasie listę potrzeb i poprosić, żeby każda osoba postawiła kropkę przy tej ważnej potrzebie. Następnie zachęć uczniów i uczennice, żeby zapisali na kartkach, jak mogliby tę potrzebę zaspokoić w sposób dobry dla siebie (i innych). Jeśli to możliwe, niech zapiszą kilka sposobów.

Uwaga!

Ćwiczenie z szukaniem potrzeb, na które wskazują emocje, może nie być łatwe, ale warto robić je regularnie – w ten sposób uczymy się odczytywać informacje, które niosą nasze uczucia. Nawet jeśli uczniowie i uczennice będą mieli wątpliwości, czy akurat o tę potrzebę chodzi, powiedz im, że ważny jest sam proces poszukiwania i próba zrozumienia emocji, które do niej prowadzą.

UCZUCIA, GDY NASZE POTRZEBY
SĄ ZASPOKAJANE ↓

↓ UCZUCIA, GDY NASZE POTRZEBY
NIE SĄ ZASPOKAJANE

LISTA POTRZEB

Fizyczne

- Powietrza
- Pożywienia
- Wody
- Schronienia
- Ruchu
- Odpoczynku
- Snu
- Wyrażania swojej seksualności
- Dotyku
- Bezpieczeństwa fizycznego

Autonomii

- Wybierania własnych planów, celów i marzeń
- Wartości
- Wybierania własnej drogi prowadzącej do samorealizacji
- Wolności
- Przestrzeni
- Spontaniczności
- Niezależności

Kontakt z samym sobą

- Autentyczności
- Wyzwań
- Uczenia się
- Jasności
- Świadomości
- Kompetencji
- Kreatywności
- Integralności
- Samorozwoju/wzrostu
- Autoekspresji/ wyrażania własnego „ja”
- Poczucia własnej wartości
- Samoakceptacji
- Szacunku dla siebie
- Osiągnięć
- Prywatności
- Sensu
- Poczucia sprawczości i wpływu na swoje życie
- Całości/jedności
- Spójności
- Rozwoju
- Stymulacji, pobudzenia
- Zaufania
- Świątowania zaspokojonych potrzeb, spełnionych marzeń, planów i opłakiwania niezaspokojonych
- Celu

Związku między ludźmi

- Przyczyniania się do wzbogacania życia
- Informacji zwrotnej, czy nasze działania przyczyniły się do wzbogacenia życia
- Przynależności
- Wsparcia
- Wspólnoty
- Kontakt z innymi
- Towarzystwa
- Bliskości
- Dzielenia się smutkami i radościami, talentami i zdolnościami
- Więzi
- Uwagi, bycia wziętym pod uwagę
- Bezpieczeństwa emocjonalnego
- Szczerości
- Empatii
- Współzależności
- Szacunku
- Równych szans
- Bycia widzianym
- Rozumienia i bycia zrozumianym
- Zaufania
- Ciepła
- Otuchy
- Miłości
- Intymności
- Siły grupowej
- Współpracy
- Wzajemności

Radości życia

- Zabawy
- Humoru
- Radości
- Łatwości
- Przygody
- Różnorodności/ urozmaïcenia
- Inspiracji
- Prostoty
- Dobrostanu fizycznego i emocjonalnego
- Komfortu/wygody
- Nadziei

Związku ze światem

- Piękna
- Kontakt z przyrodą
- Harmonii
- Porządku
- Spójności
- Pokoju

Ja w relacjach z innymi

2. Od komunikacji do budowania relacji

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Rozmowa to jedno z najprostszych narzędzi, które pozwala nam budować relacje z innymi. Jednocześnie komunikaty, które wypowiadamy do siebie nawzajem, są zakorzenione w relacjach, w których jesteśmy: inaczej mówimy do bliskich osób i słyszymy ich słowa, inaczej jest w przypadku ludzi, których lubimy, a jeszcze inaczej w przypadku takich, z którymi mamy złe doświadczenia. Te same słowa możemy też zinterpretować w różny sposób w zależności od tego, czy akurat się z daną osobą pokłóciliśmy, czy doznaliśmy od niej życzliwości.

Przyjrzyjmy się prostemu przykładowi. Wyobraźmy sobie, że Ania, która jest koleżanką Kasi, pisze do niej na komunikatorze: „Nie wyglądasz dziś zbyt rzeško. Co robiłaś w nocy?”. Kasia może zinterpretować to na różne sposoby, w zależności od tego, jaki ma nastrój i jak aktualnie wygląda jej relacja z Anią. Jeśli postrzega ją jako bliską osobę, a poprzedniego dnia były na imprezie, może to odczytać jako życzliwe i luźne nawiązanie do wczorajszego wieczoru. Jeśli Kasia nie lubi Ani, może się poczuć przez nią skrytykowana. Jeśli natomiast komunikat byłby wypowiedziany przez osobę dorosłą, w zależności od sytuacji i historii relacji, nastolatka może zinterpretować podobne zdanie jako wyraz troski bądź nadmierowej kontroli. Każda z tych interpretacji może jednak być odległa od tego, co osoba mówiąca naprawdę miała na myśli.

Dlaczego tak się dzieje? Nasze umysły automatycznie interpretują słowa i obrazy, często niezgodnie z **intencją** osoby, która je wypowiada czy publikuje. Od czego zależy to, jak interpretujemy słowa innych? M.in. od:

- historii naszej relacji,
- naszych emocji i stanu psychicznego w danej chwili,
- tego, jak bardzo nam zależy na relacji,
- tego, czy rozmawiamy offline, czy online (ograniczony kontekst może sprawiać, że więcej sobie dopowiadamy i chętniej interpretujemy).

Jednym z ważniejszych rozróżnień w komunikacji jest rozróżnienie między obserwacją a interpretacją. Jeśli chcemy bardziej świadomie kształtować komunikację z innymi, warto poświęcić chwilę, żeby dobrze zrozumieć te dwa ważne pojęcia. Dzięki nim zaczniemy przykładać większą wagę do tego, jak rozumiemy komunikaty innych. W najprostszym rozumieniu **obserwacja** to coś, co zarejestrowałaby kamera, czyli np. czyjś wpis, konkretne wypowiedziane słowa, zamieszczone zdjęcie, filmik. **Interpretacją** natomiast są nasze myśli, opinie czy **osądy**, które pojawiają się po usłyszeniu, przeczytaniu lub obejrzeniu treści. Czasem interpretacje układają się w całą historię, którą budujemy na temat innych osób i świata. Niekiedy prowadzą do tego, że zaczynamy przypisywać innym intencje, których nie mieli, zamieszczając jakiś komunikat. Ale czy to znaczy, że interpretacje są złe? Niekoniecznie – ich ważną rolą jest

bowiem wspieranie nas w różnych momentach życiowych i ostrzeganie przed wchodzeniem w relacje, które nie są dla nas dobre.

Rozróżnianie obserwacji, czyli konkretnego komunikatu/obrazu, a interpretacji, czyli naszych myśli i osądów, to bardzo ważna umiejętność, która pozwala ograniczyć konflikty i nieporozumienia. Dzięki jej opanowaniu możemy zobaczyć, że to, co myślimy, czytając czyjeś słowa lub ich słuchając, nie zawsze pokrywa się z tym, co ta osoba miała na myśli. A to pierwszy krok do budowania bardziej świadomych relacji z innymi.

Jeśli chcemy się upewnić, czy dobrze zinterpretowaliśmy słowa drugiej osoby, i jednocześnie podzielić się z nią tym, jak je rozumiemy, możemy użyć prostego schematu komunikacyjnego. Pozwoli on nam wyrazić swoje myśli i uczucia, a jednocześnie da drugiej osobie możliwość opowiedzenia o intencjach i myślach, które stały za wypowiedzianymi słowami.

Schemat wygląda następująco:

Obserwacja (co się konkretnie wydarzyło, konkretne słowa) + **moja interpretacja** (moje myśli – to, jak rozumiem to wydarzenie/ tę wypowiedź – podane w życzliwy sposób) + **pytanie sprawdzające** (upewnienie się, czy rozumiem to zgodnie z intencją drugiej osoby)

Oto przykłady:

- Kiedy napisałaś na grupie..., to pomyślałam sobie, że... Czy o to ci chodziło?
- Wczoraj powiedziałeś, że... Ja rozumiałam, że chciałeś tymi słowami zwrócić uwagę na... Czy dobrze rozumiałam?
- Kiedy zobaczyłam twój wpis o tym, że..., to zastanawiałam się, czy chcesz wyrazić, że przeszkadza ci... Czy o to ci chodziło?

Taki sposób komunikacji pozwala odróżnić obserwację od naszej interpretacji czy osądów i jednocześnie zadbać o relację poprzez usłyszenie, co druga strona miała na myśli. Można go stosować zarówno w rozmowach twarzą w twarz, jak i w sieci.

SŁOWNICZEK

intencja	nastawienie, z jakim podchodzimy do rzeczywistości lub drugiego człowieka; aktywny stosunek do czegoś, który często ma wpływ na przebieg wydarzeń lub kształt relacji.
interpretacja	znaczenie, które nadajemy słowom lub wydarzeniom.
obserwacja	polega na patrzeniu na rzeczywistość bez osądów i interpretacji. Nazywanie tego, co widzimy, bez nadawania temu konkretnego znaczenia jest ważną umiejętnością, która wspiera proces komunikacji.
osądy	opinie o kimś lub o czymś. Mogą dotyczyć rzeczywistości, innych ludzi lub nas samych.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- potrafią odróżniać obserwacje od interpretacji;
- rozumieją, jak komunikacja online wpływa na ich relacje z innymi;
- rozumieją, że charakter i historia relacji wpływają na to, jak interpretujemy komunikację z daną osobą;
- ćwiczą umiejętność świadomej komunikacji online;
- znają i potrafią stosować prosty schemat komunikacyjny, który pozwala odróżniać obserwację od interpretacji i uszanować intencje drugiej osoby.

Materiały

- wydrukowane karty pracy (załącznik)

DOŚWIADCZENIE (15 min)

1. Podziel uczennice i uczniów na cztery lub pięć kilkusobowych grup. Każdej z nich daj inną kartę pracy (załącznik). Zadaniem zespołów jest przeczytanie komunikatu, który znajduje się na górze, a następnie wypisanie **na samym dole kartki pierwszych skojarzeń związanych z osobą piszącą**. Reakcja może zawierać myśli, osądy, interpretacje – jednym zdaniem: to strumień, który pojawia się w głowie zaraz po przeczytaniu wypowiedzi.
2. Zanim grupy zabiorą się za wykonanie zadania, przeczytaj zdanie dotyczące osoby, która napisała komunikat (będzie ono inne w każdej rundzie – czytaj je każdorazowo po zamianie grup):
 1. Osoba, która to napisała, jest twoim dobrym przyjacielem.
 2. Znasz tę osobę od dawna i wiesz, że na ogół jest życzliwa tobie i innym.
 3. Napisała to osoba, której nikt w twoim środowisku nie lubi.
 4. Wczoraj pokłóciłeś się z tą osobą.

Podkreśl, żeby grupy zwróciły szczególną uwagę na to, kto napisał daną wiadomość. To zadanie powinno być wykonane szybko i intuicyjnie, daj na każdą rundę maksymalnie 2 minuty.

3. Po zapisaniu myśli grupa zagina kartkę w taki sposób, żeby to, co zapisała, nie było widoczne, i przekazuje kartkę kolejnemu zespołowi (np. zgodnie z ruchem wskazówek zegara). Powtórzcie tę akcję tyle razy, aż karty trafią do początkowych grup.

Komunikaty do karty pracy

Grupa 1

Pytanie na lokalnej grupie: „Gdzie w okolicy zrobię zdjęcie do paszportu nie za miliony?”

Odpowiedź: „Jak mnie denerwują ludzie, jak piszą, że coś chcą, ale nie za miliony. Najlepiej to za darmo robić. Może sam rozdawać wszystko za darmo, zamiast pisać takie rzeczy”.

Jakie uczucia i myśli związane z osobą piszącą pojawiają się w was?

Grupa 2

Wypowiedź na lokalnej grupie: „Czy miasto może coś w końcu zrobić z bezdomnymi, którzy wchodzą na klatki schodowe? Pora z tym skończyć”.

Odpowiedź: „Ludzie, jak wam nie wstyd krytykować tych bezdomnych i się mądrzyć. Trzeba samemu coś takiego przeżyć, żeby się wypowiadać, są różne tragedie. Musicie mieć pusto w głowie, żeby krytykować ludzi w takiej sytuacji”.

Jakie uczucia i myśli związane z osobą piszącą pojawiają się w was?

Grupa 3

Wypowiedź na lokalnej grupie: „Znowu dziś widziałam psa przywiązanego pod sklepem. Wył i szczekał przez całe pół godziny”.

Odpowiedź pod postem: „Nie przesadzajmy. Czy naprawdę dzieje mu się krzywda? Jest po prostu zniecierpliwiony i dlatego szczeka. Są chyba większe problemy na świecie niż szczekający pies”.

Jakie uczucia i myśli związane z osobą piszącą pojawiają się w was?

Grupa 4

Wypowiedź na lokalnej grupie: „Widzieliście, że otworzyli nowy lokal z hamburgerami? Byłem, jadłem i polecam”.

Odpowiedź: „Czyli będzie jeszcze więcej grubasów. Oby tak dalej...”

Jakie uczucia i myśli związane z osobą piszącą pojawiają się w was?

Grupa 5

Wypowiedź na grupie na komunikatorze: „Zagadał dziś do mnie Murzyn. Chyba jakiś turysta, bo pytał o drogę do muzeum”.

Odpowiedź: „Nie wiesz, że nie można używać słowa Murzyn? Lepiej zastanów się dwa razy, jak zechcesz coś opublikować następnym razem”.

Jakie uczucia i myśli związane z osobą piszącą pojawiają się w was?

REFLEKSJA (10 minut)

Kiedy karty trafią do początkowych grup, poproś o odkrycie wszystkich wypowiedzi i przeczytanie ich w zespołach.

Następnie zadaj pytania:

- Czy pierwsze myśli i odczucia zapisane przez poszczególne grupy różnią się od siebie? Jeśli tak, to na czym polega różnica?
- W jakim stopniu informacje o osobie, która zamieszcza komunikat, wpływały na jego odbiór? Czy zauważyliście, że komunikaty wypowiedziane przez osoby bliskie i życzliwe były traktowane łagodniej, a te, które padały od osób, z którymi jesteśmy w konflikcie, ostrzej?

Możesz też poprosić o wymienienie emocji, które pojawiały się w zapisach grup, i sprawdzić, jak bardzo są różne. Na koniec, przechodząc do podsumowania, zadaj pytanie otwarte:

- Jak waszym zdaniem relacje, które mamy z innymi, wpływają na interpretację tego, co mówią i piszą te osoby?

TEORIA (10 minut)

Powiedz klasie, że zapiski grup z ćwiczenia możemy nazwać właśnie interpretacją czyjejs wypowiedzi. Zwróć uwagę, że interpretacja może być różna i że ważny dla niej jest kontekst relacji. Korzystając z wiedzy zamieszczonej w komentarzu dla osoby prowadzącej, podkreśl, że relacja, w której jesteśmy, może wpływać na interpretację komunikatu, ale też sam komunikat może tę relację kształtować. Jeśli na przykład trudny komentarz zostanie zamieszczony przez kogoś, kogo bardzo lubimy, możemy go bardziej usprawiedliwiać. Jednocześnie, jeśli widzimy, że ta osoba atakuje nasze wartości lub pisze rzeczy, z którymi się nie zgadzamy, możemy chcieć poluzować relację z nią.

Zauważ, że bardzo ważne dla jasności komunikacji, nie tylko online, jest rozróżnienie między obserwacją a interpretacją i osądami. Zapytaj uczniów i uczennice, czy wiedzą, na czym polega różnica, i zadбай, żeby dobrze ją zrozumieli. Następnie poproś młodzież, żeby bazując na ćwiczeniu, odpowiedziała na pytanie:

- Od czego zależy to, jak interpretujemy słowa innych?

Wysłuchaj odpowiedzi. Jeśli nie padną wszystkie ważne informacje, możesz je uzupełnić tymi z komentarza dla osoby prowadzącej.

Na koniec zapytaj, czy według uczniów i uczennic interpretowanie jest złe. Zauważ, że niekoniecznie, ale warto mieć świadomość, jak wielu interpretacji dokonujemy. Jeśli chcemy zadbać o relację, warto sprawdzić, czy nasza interpretacja komunikatu jest zgodna z intencją osoby, która go zamieściła. Można to zrobić według prostego schematu. Możesz zapisać go na tablicy lub wyświetlić na projektorze.

Obserwacja (co się konkretnie wydarzyło, konkretne słowa) + **moja interpretacja** (moje myśli – to, jak rozumiem to wydarzenie/ tę wypowiedź – podane w życzliwy sposób) + **pytanie sprawdzające** (upewnienie się, czy rozumiem to zgodnie z intencją drugiej osoby)

Tłumacząc ten sposób komunikacji, możesz posiłkować się przykładami zamieszczonymi w komentarzu dla osoby prowadzącej.

PRAKTYKA (10 minut)

Zaproś uczennice i uczniów do pracy indywidualnej. Poproś, żeby przypomnieli sobie niedawną sytuację ze swojego życia (wydarzenie, rozmowę) i na bazie zaproponowanego wcześniej schematu zapisali komunikaty, które pozwolą upewnić się, czy ich interpretacja jest zgodna z intencją drugiej osoby. Zachęć, żeby zapisali je w formie, w której łatwo będzie ich użyć. Chętne osoby mogą na koniec przeczytać swoje przykłady. Innym wariantem jest podzielenie się przykładami w parach lub małych grupach.

„Gdzie w okolicy zrobię zdjęcie do paszportu nie za miliony?”

ODPOWIEDŹ

**„Jak mnie denerwują ludzie, jak piszą, że coś chcą,
ale nie za miliony. Najlepiej to za darmo robić.
Może sam rozdawaj wszystko za darmo, zamiast
pisać takie rzeczy”.**

Jakie uczucia i myśli związane z osobą piszącą pojawiają się w was?

This image shows a single page of white paper with horizontal blue lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page, typical of notebook paper or a document template. There are no margins, text, or other markings on the page.

**„Czy miasto może coś w końcu zrobić z bezdomnymi, którzy wchodzi na klatki schodowe?
Pora z tym skończyć”.**

„Ludzie, jak wam nie wstyd krytykować tych bezdomnych i się mądrzyć. Trzeba samemu coś takiego przeżyć, żeby się wypowiadać, są różne tragedie. Musicie mieć pusto w głowie, żeby krytykować ludzi w takiej sytuacji”.

Jakie uczucia i myśli związane z osobą piszącą pojawiają się w was?

[illegible]

„Znowu dziś widziałam psa przywiązanego pod sklepem. Wył i szczekał przez całą pół godziny”.

ODPOWIEDŹ

„Nie przesadzajmy. Czy naprawdę dzieje mu się krzywda? Jest po prostu zniecierpliwiony i dlatego szczeka. Są chyba większe problemy na świecie niż szczekający pies”.

Jakie uczucia i myśli związane z osobą piszącą pojawiają się w was?

This image shows a single page of white paper with horizontal blue lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page, typical of notebook paper or a document template. There are no margins, text, or other markings on the page.

„Widzieliście, że otworzyli nowy lokal z hamburgerami? Byłem, jadłem i polecam”.

**„Czyli będzie jeszcze więcej grubasów.
Oby tak dalej...”**

This image shows a single sheet of white paper with horizontal blue ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

„Zagadał dziś do mnie Murzyn. Chyba jakiś turysta, bo pytał o drogę do muzeum”.

ODPOWIEDŹ

**„Nie wiesz, że nie można używać słowa Murzyn?
Lepiej zastanów się dwa razy, jak zechcesz coś
opublikować następnym razem”.**

Jakie uczucia i myśli związane z osobą piszącą pojawiają się w was?

[illegible]

3. Nie daj się spolaryzować

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

We współczesnym świecie społeczeństwa, w tym młodzież, są dużo bardziej niż w przeszłości narażone na polaryzację. Młode osoby szczególnie często i wbrew swojej woli stykają się z dużą ilością treści wzmacniających podziały. Trafiają na nie za pomocą mediów tradycyjnych, a także komunikatorów i portali społecznościowych. Znacznie bardziej niż przed laty współtworzą zamknięte środowiska, w których potwierdzają swoje przekonania i unikają różnorodnych perspektyw lub mają do nich ograniczony dostęp.

Polaryzacja to podział całości społeczeństwa na grupy o przeciwnych systemach wartości. To proces społeczny, który manifestuje się brakiem dialogu społecznego lub oparciem debaty publicznej wyłącznie na wzajemnych atakach. Jeżeli polaryzacja ma tło ideologiczne, niemożliwe stają się: współpraca poszczególnych grup, jakikolwiek konsensus, a także potrzebne wszystkim zmiany społeczne.

Do polaryzacji przyczyniają się:

- nakładające się na siebie konflikty ekonomiczne,
- konflikty wartości,
- procesy modernizacyjne,
- szybko zmieniająca się rzeczywistość,
- funkcjonujące zwłaszcza w sieci: tzw. **bańki informacyjne**, wszechobecna dezinformacja, manipulacje polityczne, populizm i działanie nastawione na eskalację **konfliktu**.

Bart Brandsma, niderlandzki filozof i badacz zagadnienia polaryzacji, uważa, że nie jest ona konfliktem samym w sobie, tylko procesem wzmacniającym kategoryzację **my–oni**, która wynika nie tyle z różnic, co podobieństw w dążeniach dwóch stron podziału¹.

Proces polaryzacji ma kilka etapów²:

1. Na etapie **zapobiegania** (okres do **eskalacji**) przydatny może się okazać dialog rozumiany jako wymiana wiedzy na temat tożsamości zaangażowanych osób.
2. W ogniu konfliktu (etap **interwencji**) dialog jest niemożliwy, bezużyteczny i przynosi efekt przeciwny do zamierzonego. Większe jest zainteresowanie trwaniem w konflikcie niż szukaniem wyjścia z niego. Faza ta może jednak trwać tylko przez określony czas.
3. Gdy utrzymanie konfliktu kosztuje więcej energii, niż jest potrzebne do jego zakończenia, rozpoczyna się nowa faza – **mediacji**. Obie strony uświadamiają sobie, czego chcą, i próbują poradzić sobie z konfliktem.

1. Bart Brandsma, *Polarisation. Understanding the dynamics of Us versus Them*, BB in Media, Schoonrewoerd 2020.

2. Tamże.

4. Do dialogu dochodzi jednak dopiero na etapie **pojednania**, w którym obydwie strony są gotowe nawzajem się wysłuchać i poznać.

Szkoły, dokładnie tak samo jak społeczeństwa, są narażone na polaryzację. Z pozycji pedagoga lub pedagoga łatwo jest zauważyć, że niektóre osoby zajmują miejsca w ławkach z daleka od siebie lub dzielą się na grupy podczas przerw na szkolnym korytarzu czy boisku. W takiej sytuacji ważne jest wychwycenie momentu, w którym społeczność szkolna staje się silnie spolaryzowana. Szczególnie istotne jest zatem tworzenie w szkołach **środowiska gotowego do dialogu**, aby wszyscy uczniowie i uczennice czuli się bezpiecznie i komfortowo.

Podziały może także wzmacniać tzw. efekt grupy i komora echa (ang. *echo chamber*). Oba zjawiska są związane z faworyzowaniem grupy własnej i dewaluacją obcej. **Efekt grupy**, a właściwie efekt jednorodności grupy obcej, zwany też **błędem jednorodności grupy obcej**, to tendencja do postrzegania osób z tej grupy jako bardziej do siebie podobnych (jednorodnych, homogenicznych), niż jest w rzeczywistości, oraz jako bardziej jednorodnych niż członkowie naszej własnej grupy. **Komora echa** (ang. *echo chamber*) zwana też **komorą pogłosową** odnosi się do sytuacji, w której do jednostki docierają głównie te informacje i treści, które są zgodne z jej oczekiwaniami i nie naruszają jej dotychczasowych poglądów i przekonań, przeciwnie – wzmacniają je.

SŁOWNICZEK

bańka informacyjna

(bańka filtrująca) – zjawisko polegające na tym, że osoba korzystająca z internetu otrzymuje informacje wyselekcjonowane przez algorytmy na podstawie danych zgromadzonych na jej temat podczas jej wcześniejszej aktywności. W rezultacie ma ona ograniczony dostęp do różnorodnych punktów widzenia, co skutkuje utrwalaniem i wzmacnianiem już istniejących opinii i poglądów.

efekt grupy

połączenie faworyzowania grupy własnej z dewaluacją grupy obcej.

komora echa

(komora pogłosowa) – środowisko, w którym ludzie widzą tylko te informacje, które są zbieżne z ich dotychczasowymi poglądami i oczekiwaniami. Użytkownicy danej komory utwierdzają siebie nawzajem w słuszności wymienianych komunikatów.

konflikt

sytuacja lub proces, w którym dwie lub więcej stron mają sprzeczne cele, interesy, wartości czy też potrzeby.

polaryzacja

podział całości społeczeństwa na grupy o przeciwnych systemach wartości. Manifestuje się brakiem dialogu społecznego lub oparciem debaty publicznej wyłącznie na wzajemnych atakach.

stereotyp

uproszczony obraz grupy osób lub przekonanie na jej temat, stosowane do oceny indywidualnych członków tej grupy.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- lepiej rozumieją mechanizmy działania podziałów i konfliktów społecznych;
- rozumieją jeden z mechanizmów działania polaryzacji – efekt grupy;
- umieją przeanalizować ten mechanizm;
- doświadczają sytuacji, w której uaktywnia się tzw. efekt grupy.

Materiały

- kartki A3
- mazaki lub kredki

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

1. Zaczynij lekcję od zapytania uczennic i uczniów, czy używają komunikatorów internetowych. Jakich? Spróbuj ustalić, który jest wśród nich najpopularniejszy. Następnie poproś grupę, aby podała, jakie cechy mają według niej osoby chętniej/częściej kontaktujące się z rówieśnikami za pomocą komunikatorów, a jakie osoby, które preferują spotkania na żywo. Ta aktywność nie powinna być długa, chodzi o kilka określeń.

Wskazówka

Być może uczennice i uczniowie powiedzą, że osoby, które wolą kontakt przez internet, to introwertycy – osoby preferujące samotność, skłonne do refleksji, lubiące być sam na sam z własnymi myślami, unikające dużych grup społecznych, czujące się bezpieczniej za ekranem komputera. Może w przypadku osób, które bardziej lubią rozmowy na żywo, padnie, że to ekstrawertyczki – że czerpią energię z kontaktu z innymi ludźmi i otoczenia, lubią spędzać czas w gronie bliskich przyjaciółek i działać w grupach; lubią telefon, ale nie zastąpi im on kontaktu offline. Nie zapisuj odpowiedzi, pozwól im tylko wybrzmieć. Oczywiście to stereotypowe uogólnienia, ale będą nam one potrzebne w dalszej części zajęć.

2. Wyjaśnij uczniom, że za chwilę będą zmieniać miejsca w sali. Poproś, żeby na jednym końcu klasy ustawiły się osoby, które preferują kontaktowanie się po szkole za pomocą internetu, a na drugim te, które wolą spotykać się na żywo. Niektóre osoby mogą być niezdecydowane – zachęć je do wybrania jednej ze stron.
3. Poinformuj teraz, że zadasz kilka pytań. W zależności od udzielonych odpowiedzi młode osoby zmienią stronę, po której stoją, lub pozostaną na swoim miejscu. Za każdym razem daj chwilę na refleksję w ciszy i rozejrzenie się po sali.

- Pytanie pierwsze: **Czy lubisz chodzić na imprezy?**

Daj grupie kilkanaście sekund na zastanowienie się, po czym poproś, aby osoby, które to lubią, podniosły ręce. Te osoby przechodzą tam, gdzie wcześniej stała grupa, która preferuje kontakt na żywo. Osoby, które nie podniosły rąk, przechodzą na drugą stronę (lub zostają po niej).

- Pytanie drugie: **Czy wolisz być w internecie z innymi (np. wspólnie grać w grę, razem coś oglądać), czy bardziej lubisz spędzać czas sam na sam z ulubioną aktywnością?**

Daj uczniom chwilę na zastanowienie się. Następnie poproś osoby, które spędzają czas online głównie z innymi, aby stanęły tam, gdzie była grupa lubiąca kontakt na żywo. Osoby, które wolą być sam na sam z ulubionymi aktywnościami w sieci, ustawiają się po stronie tych, którzy wolą kontakt online.

- Pytanie trzecie: **Czy czujesz się komfortowo w dużych grupach?**

Poproś osoby, które udzieliły odpowiedzi twierdzącej, aby ustawiły się po stronie kontaktu na żywo, a osoby, które nie czują się komfortowo w dużych grupach – po stronie kontaktu przez internet.

- Pytanie czwarte: **Czy odpoczywasz w samotności i ciszy?**

Młodzież, która udzieliła odpowiedzi twierdzącej, staje tam, gdzie były osoby preferujące kontakt przez internet. Ci, którzy odpowiedzieli „nie” – tam, gdzie był kontakt na żywo.

- Pytanie piąte: **Czy wolisz grać w gry internetowe, czy być w social mediach?**

Osoby, które wolą gry internetowe, ustawiają się tam, gdzie na początku była grupa wybierająca kontakt online. Osoby, które wolą spędzać czas w social mediach – tam, gdzie początkowo stały osoby preferujące kontakt na żywo.

Wskazówka

Ćwiczenie wywołuje odruchy polaryzujące, dlatego dla utrzymania pozytywnej atmosfery po jego zakończeniu warto zaprosić klasę, żeby zebrała się na środku i znów była jedną grupą. Po chwili poproś uczennice i uczniów, aby usiedli w ławkach.

REFLEKSJA (10 minut)

1. Zaproś grupę do refleksji nad doświadczeniem. Zapytaj:

- Co zauważyliście podczas aktywności? Co zwróciło waszą uwagę?
- Na jakiej podstawie zdecydowaliście o swojej początkowej przynależności i stanęliście po jednej lub drugiej stronie?
- Czy zwróciliście uwagę, że posłużyliście się uogólnieniami (stereotypami) lub etykietami, początkowo opisując grupy: tych, którzy bardziej lubią kontakt online, i tych, którzy wolą spotkania na żywo?
- Czy uogólnienia (stereotypy) pomagają nam, czy przeszkadzają w dostrzeganiu różnorodności osób w grupie? Dlaczego?

- Jaka część klasy nie zmieniła strony ani razu? (Możesz poprosić o podniesienie rąk).
- O czym to świadczy? (Klasa powinna zauważyć, że początkowy podział – jakkolwiek by był – jest pozorny, bo osoby o różnych preferencjach mogą być sobie bliższe na innych płaszczyznach. Stąd jedne z drugimi mogą budować lub utrzymywać relacje oparte na tym, co łączy)³.

2. Przejdź teraz do pytań, które doprowadzą was do części teoretycznej:

- Z czym kojarzy się wam konflikt międzyludzki? (Postaraj się o uzyskanie odpowiedzi od więcej niż jednej osoby).
- Czy w konflikt mogą być zaangażowane tylko pojedyncze osoby, czy również większa grupa? Jak myślicie?

Wskazówka

Ważne, żeby padło, że w konflikt mogą się zaangażować całe grupy (np. uczniowie z dwóch klas lub uczennice z różnych szkół, różne grupy społeczne).

TEORIA (10 minut)

Podczas części teoretycznej, korzystając z komentarza dla osoby prowadzącej, zwróć uwagę uczniów i uczennic na to, że:

- We współczesnym świecie społeczeństwa, w tym młodzież, są dużo bardziej narażone na konflikt i polaryzację niż w przeszłości.
- Młode osoby szczególnie często i wbrew swojej woli mają kontakt z dużą ilością treści wzmacniających podziały. Trafiają na nie za pomocą mediów tradycyjnych, a także (głównie) za pomocą komunikatorów i portali społecznościowych. Znacznie bardziej niż przed laty współtworzą zamknięte środowiska, w których potwierdzają swoje przekonania i unikają różnorodnych perspektyw lub mają do nich ograniczony dostęp.

Wyjaśnij, że:

- W bańkach informacyjnych (oraz szerzej: w grupach, w których funkcjonujemy) podziały społeczne i międzygrupowe może wzmacniać tzw. efekt grupy i komora echa, bo oba zjawiska są związane z faworyzowaniem grupy własnej i dewaluacją innej/obcej. Wyjaśnij pojęcia: bańka informacyjna, efekt grupy i komora echa.
- Polaryzacja to proces społeczny, który manifestuje się brakiem dialogu społecznego lub oparciem debaty publicznej wyłącznie na wzajemnych atakach. Przyczyniają się do niej różnorodne zjawiska. Przywołaj autora definicji – Barta Brandsmę.

Jeśli masz więcej czasu na ten temat, możesz przejść z klasą przez etapy polaryzacji.

3. Przedstawiona aktywność wraz z refleksją została przygotowana na podstawie gry dostępnej na stronie <https://civicsthroughplay.com/> [dostęp: 2 kwietnia 2024].

PRAKTYKA (10 minut)

Podziel klasę na dwu-, trzy- lub czteroosobowe zespoły. Powiedz, że każdy z nich będzie zastanawiać się, jak tworzyć i wzmacniać **środowisko gotowe do dialogu**, czyli takie, w którym wszyscy uczniowie i uczennice będą się czuć bezpiecznie i komfortowo.

Część grup powinna zastanowić się, jak robić to **w klasie lub szkole**, a druga część – **w internecie**, np. na klasowym komunikatorze lub w grupie w social mediach.

Możesz też zdecydować o wspólnej pracy w dużej grupie, szczególnie jeśli ogranicza cię czas. Ważne jest, by zapisać odpowiedzi na plakacie/plakatach.

Wskazówka

Podpowiedz młodzieży, że warto przywołać własne doświadczenie i zastanowić się, czy jest coś, co może łączyć spolaryzowane, skonfliktowane grupy.

Żeby środowisko klasowe i szkolne (a także społeczeństwo) było gotowe do dialogu, ważne są m.in.:

- słuchanie siebie nawzajem przez wszystkie osoby, bez dążenia za wszelką cenę do zwycięstwa własnej linii argumentacyjnej; próba zrozumienia, co stoi za słowami innych osób;
- pozwalanie uczniom na dzielenie się swoimi emocjami;
- tworzenie wspólnych wartości w klasie (uczennice nie muszą podzielać wszystkich wartości, np. wolności, równości – chodzi o budowanie na tym, co wspólne, a nie zmuszanie do przyjmowania czegoś, z czym osoby się nie identyfikują) i dbanie o nie;
- wspólne ustalenie jasnych zasad w społeczności klasowej czy szkolnej (np. jeśli ktoś mówi, inni słuchają; mówię za siebie);
- okazywanie sobie empatii;
- świadomość własnych stereotypów i nieuleganie im;
- świadomość istnienia baniek informacyjnych oraz komory echa i efektu grupy;
- próby wychodzenia poza swoją grupę i bańkę informacyjną.

Jeśli możesz przeznaczyć na ten temat więcej czasu, to odsłuchaj wszystkie grupy (np. każda podaje inne rozwiązanie, które może wzmacniać dialog i sprzyjającą mu atmosferę – aż do wyczerpania się pomysłów). Zobaczcie, czy w przypadku różnych przestrzeni (rzeczywistej – szkoła, klasa i internetowej – czat grupowy, grupa w social mediach) pojawiło się to samo, czy coś innego.

Jeśli masz mniej czasu i możesz zebrać tylko kilka odpowiedzi z całej grupy, to ty zapisz pomysły. Zadbaj, by efekty pracy zostały z wami w klasie lub w wersji elektronicznej, do której wszystkie osoby mają dostęp.

Może warto podzielić się efektami pracy z całą społecznością szkolną, np. w gazetce?

4. O granicach wolności słowa (także w internecie)

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Wolność słowa bez wątpienia stanowi fundament społeczeństw demokratycznych. Jest to prawo niezwykle złożone, co zobaczymy w tym scenariuszu¹. Zaczniemy od wyjaśnienia, że **prawa człowieka dotyczą relacji jednostka (człowiek)–państwo (władza)**², a także od przytoczenia podstawowych ram prawnych, w jakich będziemy się poruszać.

W systemie ONZ-owskim, ogólnościowym, już w Preambule Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 roku znajdujemy zapis dotyczący wolności słowa: „[...] nadejście świata, w którym istoty ludzkie będą korzystać z **wolności słowa** i przekonań oraz wolności od strachu i niedostatku, **zostało ogłoszone jako najwyższy cel człowieka** [...]”³. W artykule 19 Deklaracji czytamy: „Każda jednostka ma prawo do **wolności poglądów i wypowiedzi**; prawo to obejmuje nieskrępowaną wolność posiadania poglądów oraz **poszukiwania, otrzymywania i przekazywania informacji oraz idei**, wszelkimi środkami i bez względu na granice”⁴.

W Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych (1966) wolność słowa znalazła swoje odzwierciedlenie w artykule 19:

1. Każdy człowiek ma prawo do **posiadania bez przeszkód własnych poglądów**.
 2. Każdy człowiek ma prawo do **swobodnego wyrażania opinii**; prawo to obejmuje **swobodę poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania wszelkich informacji i poglądów**, bez względu na granice państwowe, **ustnie, pismem lub drukiem, w postaci dzieła sztuki bądź w jakikolwiek inny sposób według własnego wyboru**”⁵.
- Punkt 3. tego artykułu mówi o obowiązkach i odpowiedzialności oraz o ograniczeniach, którym podlega wolność słowa, o czym w dalszej części komentarza.

W Europie chroni nas też Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (1950) nazywana w skrócie Europejską Konwencją Praw Człowieka. Jej stronami są państwa członkowskie Rady Europy⁶, a gwarantem jej przestrzegania przez państwa – **Europejski Trybunał Praw Człowieka** (ETPCz), znany w Polsce i Europie ze swoich orzeczeń. W artykule 10. Europejskiej Konwencji Praw Człowieka czytamy m.in.: „1. Każdy ma prawo do **wolności wyrażania opinii**. Prawo to obejmuje **wolność posiadania poglądów** oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe”⁷.

1. Ze względu na jego cel i objętość możliwe są pewne uproszczenia i uogólnienia. Pomijane są też wątki dotyczące wolności słowa dziennikarzy i mediów.

2. Przez państwo należy rozumieć każdy organ sprawujący władzę lub obowiązki publiczne lub pełniący służbę publiczną w danym kraju.

3. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Paryż 1948, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> [dostęp: 28 czerwca 2024].

4. Tamże.

5. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Nowy Jork 1966, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19770380167/T/D19770167L.pdf> [dostęp: 28 czerwca 2024].

6. Rada Europy (Council of Europe, CoE) to międzynarodowa organizacja rządowa z siedzibą w Strasburgu, która została założona w 1949 r. i obecnie (czerwiec 2024) zrzesza 46 państw. Powstała, by promować demokrację, prawa człowieka i rządy prawa. Nie należy mylić jej z Radą Europejską (European Council), która jest instytucją Unii Europejskiej, a jej zadaniem jest określanie ogólnego kierunku politycznego i priorytetów UE.

7. Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Rzym 1950, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.Nsf/download.xsp/WDU19930610284/O/D19930284.pdf> [dostęp: 28 czerwca 2024].

Punkt 2. dotyczy odpowiedzialności i możliwych ograniczeń wolności słowa.

Innym istotnym dokumentem jest Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Artykuł 11. mówi: „1. Każdy ma prawo do wolności wypowiedzi. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe [...]”⁸.

Wreszcie Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (1997) w artykule 54 stanowi: „1. Każdemu zapewnia się **wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji**”⁹.

Jak widzimy z krótkiego zestawienia aktów prawnych, **wolność słowa** jest pojęciem dość złożonym, które obejmuje: wolność poszukiwania, otrzymywania, posiadania i rozpowszechniania poglądów, poszukiwania, otrzymywania, przekazywania i rozpowszechniania informacji oraz idei, dostępu do nich, a także wyrażania opinii¹⁰. Wolność słowa nie ogranicza się do słowa pisanego lub mówionego, ale obejmuje też m.in. obrazy, grafiki, akcje, filmy, elektroniczne systemy informacyjne i wszelkie inne formy służące prezentowaniu informacji lub wyrażaniu idei. Chroniona jest nie tylko sama treść, ale także forma wypowiedzi, środki produkcji, komunikacji, transmisji lub dystrybucji informacji i idei¹¹.

Główną rolą i celem wszelkich zapisów dotyczących wolności słowa jest ochrona prawa każdej¹² osoby do wyrażania swoich opinii. Ważne jest, by wolność ta była jak najszersza, jednak nie jest ona nieograniczona. Nie wolno powiedzieć (offline czy online) wszystkiego i zawsze, choć tak często uważają osoby, które przekraczają granice. A **granice wolności słowa** stanowią takie dobra i interesy jak (wymienione w różnych wspomnianych wyżej dokumentach):

- bezpieczeństwo państwowe,
- integralność terytorialna państwa,
- bezpieczeństwo publiczne,
- zapobieżenie zakłóceniu porządku publicznego,
- zapobieżenie przestępstwu,
- zdrowie (publiczne),
- moralność (publiczna),
- środowisko (naturalne),
- dobre imię oraz prawa i wolności innych osób¹³,
- zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych,
- zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej.

8. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Dziennik Urzędowy UE 2016/C 202/02, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT> [dostęp: 28 czerwca 2024].

9. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970483/U/D19970483Lj.pdf> [dostęp: 28 czerwca 2024].

10. Wolność posiadania poglądów obejmuje też prawo do niemówienia i niebicia zmuszanym do wyrażania opinii.

11. Szczególna ochrona przysługuje satyrze jako formie wyrazu artystycznego, który służy komentowaniu życia społecznego poprzez wyolbrzymienie, zniekształcenie, prowokację i celowe poruszenie odbiorców.

12. Zazwyczaj opinie podzielane przez większość społeczeństwa nie są narażone na ingerencję państwa. Inaczej jest w przypadku informacji i opinii wyrażanych przez członków i członkinie małych (czy mniejszościowych) grup lub nawet przez jedną osobę. Dlatego tak istotne jest podkreślanie, że chodzi o wolność każdej osoby.

13. Dobre imię oraz prawa i wolności innych osób to cel ograniczeń najczęściej używany przez państwo, by chronić polityczki i urzędników publicznych przed krytyką. Tymczasem ETPCz w orzecznictwie przyznaje politykom mniejszy stopień ochrony prywatności i dobrego imienia (szczególnie w sytuacji, gdy informacja na temat życia prywatnego danego człowieka ma wpływ na pełnione przez niego obowiązki i funkcje publiczne) niż innym osobom publicznym (kategoria ta jest dość pojemna i mieści zarówno urzędników państwowych czy funkcjonariuszy publicznych, jak i aktorów, sportowczyń czy influencerów, a każda z tych grup zgodnie z orzecznictwem ETPCz korzysta z innego stopnia ochrony) lub zwykłym ludziom. Szczególnej ochronie podlegają informacje dotyczące osób małoletnich. Wolność słowa może zderzać się też z innymi prawami niż prywatność, np. z wolnością religijną. Za każdym razem sąd musi zważyć, która z wolności w danej sytuacji podlega większej ochronie.

Jednocześnie w każdej sytuacji, gdy państwo ograniczy wolność słowa jednostki, sądy i trybunały powinny zastosować tzw. **test trójstronny**, dzięki któremu bada się, czy ograniczenie:

- było przewidziane przez ustawę,
- było niezbędne w społeczeństwie demokratycznym,
- zostało wprowadzone w celu ochrony takich dóbr i interesów jak wymienione w akapicie wyżej.

Żadne inne kryteria nie mogą uzasadniać ograniczenia wolności słowa (klausule ograniczające interpretuje się zawsze wąsko), a w każdym wątpliwym przypadku wolność jednostki musi przeważać nad interesem nadrzędnym, na który powołuje się państwo. Państwo musi udowodnić, że zostały spełnione wszystkie trzy kryteria, a sądy orzec (z uwzględnieniem **zasady proporcjonalności**), czy cel ograniczenia wolności słowa był proporcjonalny do zastosowanych ograniczeń, czy nie. Gdy test wypadnie pozytywnie, ingerencję państwa w wolność słowa uznaje się za uprawnioną.

Czy wypowiedź wulgarna jest poza sferą wolności słowa? Często nie, gdyż wulgaryzmy mogą pełnić funkcję wyłącznie stylistyczną, a styl jest częścią komunikatu i podlega ochronie. Chronione są także surowa krytyka, ostre opinie wyrażone przesadnym czy dosadnym językiem, nawet prowokacyjne. Zakres ochrony zależy od kontekstu i celu wypowiedzi krytycznej¹⁴. Bazując na przepisach prawa oraz orzecznictwie polskich i międzynarodowych sądów i trybunałów, można jednak wskazać, że w zakresie ochrony wolności słowa nie mieszczą się:

- wypowiedzi, w których intencjonalnie, celowo i bezpośrednio są użyte sformułowania podżegające do przemocy – gdy istnieje realna możliwość, że do niej dojdzie,
- mowa nienawiści¹⁵ skierowana do różnych mniejszości,
- negowanie Holokaustu,
- nawiązywanie do ideologii nazistowskiej lub komunistycznej¹⁶.

Mimo że dotąd w komentarzu internet i nowe technologie pojawiały się rzadko, to **wszystko, co zostało napisane, dotyczy także sfery wolności słowa w sieci**. Np. ETPCz już od 2011 r.¹⁷ odnosi do publikacji internetowych ogólne zasady, które stosował w innych sprawach. Należy podkreślić, że sam dostęp do internetu jest uznawany w europejskim systemie ochrony praw człowieka za jedno z praw osobistych.

Internet, w tym media społecznościowe, to z jednej strony dostępna dla każdej osoby platforma do zabierania głosu, dzielenia się opiniami, wymiany pomysłów, szybkiego i łatwego kontaktu. Dostępna tam anonimowość może pozwalać np. na ujawnianie nadużyć władzy czy krytykę reżimów autorytarnych, co w innej sytuacji byłoby okupione represjami ze strony państwa. Z drugiej strony ta niezwykła łatwość publikowania i rozpowszechniania w sieci rozmaitych treści sprawia, że istnieje silna pokusa przekraczania granic wolności słowa i m.in. szerzenia dezinformacji. A anonimowość może równie dobrze służyć do naruszania praw i wolności innych osób – nękania, zastraszania czy prześladowania.

14. Np. wypowiedź przesadna, której celem jest wyłącznie wywołanie sensacji czy internetowa klikalność, może nie zostać uznana za podlegającą ochronie.

15. Katalog form ekspresji i zachowań składających się na koncepcję mowy nienawiści wypracowaną w ramach Rady Europy, a także lista cech osób, które mogą być adresatami lub podmiotami mowy nienawiści, są szerokie. Komitet Ministrów Rady Europy za mowę nienawiści uznaje „każdą formę wypowiedzi, która rozpowszechnia, podżega, propaguje lub usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, włączając w to nietolerancję wyrażaną w formie agresywnego nacjonalizmu lub etnocentryzmu, dyskryminacji lub wrogości wobec mniejszości, migrantów lub osób wywodzących się ze społeczności imigrantów”. Źródło: załącznik do Rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (97) 20 przyjętej 30 października 1997 r.

16. Według ETPCz wolność wyrażania opinii nie może być wykorzystywana do działań, które zmierzają do zniweczenia praw i wolności wymienionych w konwencji europejskiej. W takich decyzjach stosuje się teorię paradoksu tolerancji: tolerancja absolutna może prowadzić do tolerowania idei promujących brak tolerancji, które mogą ją zniweczyć.

17. Od czasu sprawy Editorial Board of Pravoye Delo i Shtetkel vs. Ukraina, 5 maja 2011.

Zarządzające mediami społecznościowymi firmy, które filtrują publikowane treści, mogą tym samym ograniczać naszą wolność słowa w sieci. Ich sposób działania w tym zakresie nie jest transparentny i często budzi wątpliwości. Mają prawo usuwać lub blokować treści, a także tymczasowo blokować lub usuwać konta użytkowników. Platformy i internet nadal podlegają ograniczonym regulacjom¹⁸, a warunkiem skutecznego egzekwowania wolności słowa lub jej granic w sieci jest współpraca międzynarodowa i dobre prawo. Istniejące zbiory zasad – standardów lub regulaminów społeczności – które są przyjmowane przez użytkowników chcących korzystać z określonych platform internetowych to coś pomiędzy przepisami prawa a normami etycznymi. Oczywiście, można w nich znaleźć zarówno odwołania do międzynarodowych dokumentów i standardów praw człowieka, jak i informację o tym, że są zgodne z **Wytycznymi ONZ dotyczącymi biznesu i praw człowieka**¹⁹, jednak codzienna praktyka pozostawia wiele do życzenia. Istotne jest stworzenie systemu skutecznego składania skarg i odwołań na filtrowanie treści oraz inne naruszenia praw i wolności przez gigantów lub na ich platformach, włącznie z możliwością rozpatrywania spraw przez odpowiednie sądy²⁰. Na pewno uczynienie z firm internetowych arbitrów rozstrzygających w sprawach granic wolności słowa²¹ jest bardzo niebezpieczne.

Na zakończenie trzeba podkreślić, że nie ma wątpliwości, iż regulowanie wolności wypowiedzi w świecie online jest skomplikowane (w świecie offline też, bo każda sprawa jest inna). Polityczki, firmy i organizacje zajmujące się prawami człowieka toczą spory, jak to najlepiej zrobić i na czym się skupić. Warto jednak znać obowiązujące standardy wolności słowa i granice wypowiedzi, by **odpowiedzialnie** korzystać z możliwości, jakie daje nam internet.

SŁOWNICZEK

test trójkrotny

pozwała zbadać, czy ograniczenie wolności i praw człowieka było uzasadnione. Badaniu poddaje się trzy elementy: 1. czy ograniczenie było przewidziane przez ustawę; 2. czy było niezbędne w społeczeństwie demokratycznym; 3. czy służyło ochronie konkretnych dóbr i interesów publicznych lub społecznych.

wolność słowa

wolność publicznego wyrażania własnych poglądów i opinii, poszukiwania informacji oraz dzielenia się nimi z innymi ludźmi. Wolność słowa nie ogranicza się do słowa pisanego lub mówionego, ale obejmuje wszelkie formy służące prezentacji informacji, poglądów i opinii lub wyrażaniu idei.

zasada proporcjonalności

(zakaz nadmiernej ingerencji) – polega na sprawdzeniu, czy spośród środków, które mogły skutecznie ochronić określone dobra, wybrano te, które są najmniej ograniczające, oraz czy efekty ograniczenia pozostają w odpowiedniej proporcji do samego ograniczenia.

18. Np. w sierpniu 2023 r. zaczął obowiązywać unijny (UE) akt o usługach cyfrowych (Digital Services Act, DSA), który nakłada m.in. na wielkie platformy obowiązki związane z moderacją treści.

19. *UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations 'Protect, Respect and Remedy' Framework*. Zachęcamy do obejrzenia krótkiego filmu na ten temat (film z napisami w języku polskim): <https://www.youtube.com/watch?v=BCoL6JVZHrA> [dostęp: 1 czerwca 2024].

20. *SIN vs. Facebook (2024)* to pierwszy w Polsce proces o tzw. prywatną cenzurę na Facebooku i Instagramie oraz pierwsza sprawa rozstrzygnięta na korzyść organizacji sprzeciwiającej się arbitralnemu blokowaniu.

21. Od 6 maja 2020 r. przy Meta funkcjonuje quasi-Sąd Najwyższy wolności słowa na świecie, zwany Oversight Board. Zgodnie z informacją ze strony <https://www.oversightboard.com/> organ ten powstał w celu „zapewnienia poszanowania wolności wypowiedzi poprzez niezależny osąd”.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- wiedzą, co zawiera pojęcie „wolność słowa” (na podstawie międzynarodowych dokumentów dotyczących praw człowieka);
- rozumieją, że wolność słowa jest ograniczona, i potrafią wymienić te ograniczenia;
- potrafią odnieść standardy wolności słowa i jej granice do internetu;
- umieją wyszukiwać odniesienia do wolności słowa oraz odpowiedzialności platform internetowych za przestrzeganie praw i wolności człowieka w standardach lub regulaminach social mediów.

Materiały

- załączniki 1 i 3 w formacie A4 lub A3
- załącznik 2 w formacie A4, przecięty lub nie
- białe kartki A4
- mazaki, długopisy

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

1. Powiedz klasie, że podczas dzisiejszej lekcji porozmawiacie o granicach wolności słowa w internecie. Podziel młodzież na mniejsze grupy, np. po cztery osoby. Rozdaj im wydrukowane ramy obrazu, które znajdziesz w załączniku 1.
2. Poproś, by uczennice i uczniowie w grupach zastanowili się i zapisali w środku ramy te słowa, wyrażenia, treści, rodzaje komunikatów i opinie, które ich zdaniem można powiedzieć/napisać/opublikować w internecie. Powiedz, że mogą także rysować, używać symboli itp., gdyż wolność wypowiedzi może się przejawiać również poprzez obrazy, grafiki, akcje, filmy, poezję i wszelkie inne formy służące prezentacji informacji lub wyrażaniu opinii. Poproś, by grupy zapisywały w środku tylko to, co do czego osoby w zespole są zgodne. Jeśli grupa ma wątpliwości i decyzja nie jest jednorodna, niech zapiszą dane określenie, wyrażenie czy opis komunikatu na osobnej kartce.
3. W drugiej kolejności powiedz, by poza ramą, na obrzeżach kartki, grupy zapisały te określenia, wyrażenia, symbole, treści czy opinie, których według nich nie można publikować/wypowiadać w internecie. W przypadku niejednorodności znów poproś o zapisanie tych komunikatów na osobnej kartce.
4. W kolejnym kroku poproś grupy, by na ramach zapisały, dlaczego uważają, że określić, które znalazły się poza nimi, nie można opublikować/powiedzieć/napisać w internecie.
5. Po wykonaniu zadania zachęć grupy do przedstawienia wyników prac (mogą to zrobić ze swojego miejsca, choć czasem może być konieczne pokazanie pozostałym użytego symbolu lub rysunku). Niech zespoły zaczynają prezentacje od tego, co mają w środku ram, potem przedstawiają to, co znalazło się poza nimi, a na końcu to, co zapisały na ramach. Niektóre treści mogą się powtarzać – poproś,

by kolejne grupy dodawały to, co dotąd nie padło. W ten sposób gromadzicie – obrazowo – waszą wspólną wiedzę, przemyślenia i intuicje na temat tego, czym jest wolność słowa w internecie: co się mieści w jej ramach, a co nie i dlaczego.

Uwaga!

Na kartach pracy mogą pojawić się określenia wulgarne czy obraźliwe, albo np. symbole faszystowskie, a grupa może reagować na sytuację śmiechem lub oburzeniem. Jeśli jakiś komunikat, symbol, opinia, opis, wyjaśnienie itd. wzbudzi twoje wątpliwości, zapisz to sobie, żeby wrócić do tego w teorii, ale na razie nie przerywaj grupom. Jeśli pojawi się chęć dyskusji, skomentowania czegoś przez klasę, powiedz, że za chwilę o tym porozmawiacie.

6. Na koniec zapytaj, czy grupy miały wątpliwości co do jakichś wypowiedzi i nie wiedziały, gdzie je umieścić. Poproś o ich odczytanie i powieszenie kartek, na których są zapisane, na tablicy. Podziękuj grupom za wykonane zadanie.

REFLEKSJA (10 minut)

Jeśli podczas prezentacji grup pojawił się śmiech, oburzenie czy spontaniczne komentarze, sprawdź z klasą, co to oznaczało, dlaczego się pojawiło, co takiego poruszyło młodzież.

Zapytaj też uczniów i uczennice:

- Czy to było dla was trudne zadanie? A może łatwe?
- Co było trudne? Jak myślicie, dlaczego?
- Czy były określenia, wypowiedzi, opinie, co do których od razu nie mieliście wątpliwości, gdzie je umieścić? Jakie?
- Czy łatwo było wypełnić treścią ramy obrazu? Dlaczego?
- Czy zastanawiacie się nad tymi ramami, zanim umieścicie jakąś treść w internecie?
- A co z treściami, co do których nie byłyście zgodne? Czy macie jakiś pomysł, co można z nimi zrobić? (Każda odpowiedź będzie dobra – np. że można umieścić i zobaczyć, co się stanie, że lepiej nie umieszczać, że w takich przypadkach można się kogoś poradzić, że może powinni o tym decydować moderatorzy stron czy platform, a może sąd).

Zachęcaj do rozmowy wszystkie osoby. Pozwól, by wybrzmiały głosy różnych osób, które chcą coś powiedzieć. Moderuj dyskusję.

TEORIA (10 minut)

Kiedy uzyskasz już odpowiedzi na pytania, przejdź do podsumowania, w którym podkreślisz to, co już padło, uporządkujesz wiedzę grupy i uzupełnisz, jeśli czegoś zabrakło.

Korzystając z komentarza dla osoby prowadzącej, przejdź po kolei przez następujące punkty (pamiętaj, by zwrócić uwagę, że grupa już na to wskazywała):

1. Zaczynij od pokazania, w jakich relacjach działają prawa człowieka, i powiedz, że państwo ma obowiązek chronić nasze prawa i wolności; nie może ich naruszać. Prawa człowieka są naszą tarczą, chronią nas w relacjach z władzą. Możesz powiedzieć, co oznacza „władza”, a możesz też zapytać grupę, co to dla nich znaczy.
2. Opowiedz, co mieści się w wolności słowa, i pokaż, jak złożona jest to wolność. Powiedz m.in. o wulgaryzmach czy mocno krytycznych, a nawet obraźliwych wypowiedziach. Zwróć uwagę, że istotny jest kontekst tych wypowiedzi, który zawsze powinien być badany.
3. Podkreśl, że przestrzeń dla wolności słowa powinna być jak największa, a państwo jak najmniej i jak najrzadziej w nią ingerować. W państwach demokratycznych wolność słowa to fundament. Jest ona istotna także dla zagwarantowania innych praw i wolności człowieka. Może też jednak wchodzić z nimi w konflikt.
4. Powiedz, jakie są granice wolności słowa (odnoś się do ram na plakatach grup; może nie były napisane dokładnie takimi słowami, jak to jest w przepisach prawa, ale sens granic pewnie został uchwycony). Podkreśl, że mimo iż wiele osób uważa, że w sieci i poza nią można powiedzieć lub napisać wszystko, to tak nie jest. Granice są określone przepisami prawa, które w konkretnych sprawach są interpretowane przez odpowiednie sądy lub trybunały.
5. Odnies się do wątpliwości, jakie grupy miały co do niektórych wypowiedzi – czy wolno je publikować, czy nie. Podobne dylematy często mają zarówno moderatory chatów czy platform, jak i sądy oraz trybunały. Jeśli państwo dokona ingerencji w wolność słowa, będzie musiało udowodnić, że miało do tego mocną podstawę prawną i że ograniczenie było konieczne w państwie demokratycznym w celu ochrony jednego z dóbr, które stanowią granicę tej wolności (test trójstronny). Standardem prawnym jest, że w każdym wątpliwym przypadku wolność jednostki musi przeważać nad interesem nadrzędnym, na który powołuje się państwo.
6. Powiedz, co jest poza zakresem ochrony wolności słowa (treści poza ramą).
7. Na końcu wskaż wyzwania dla wolności słowa związane z wielkimi platformami internetowymi, ale powiedz też, że w standardach i regulaminach, które akceptujemy, można znaleźć odwołania do międzynarodowych dokumentów dotyczących praw i wolności człowieka oraz odpowiedzialności firm (Wytyczne ONZ dotyczące biznesu i praw człowieka).
8. Zapytaj, czy wszystko jest jasne, czy są pytania. Podkreśl, jak dużo grupy wskazały w pierwszej części lekcji.

PRAKTYKA (10 minut)

Część praktyczną możesz przeprowadzić w dwóch wariantach. W zależności od tego, na co się zdecydujesz:

- pozostaw na tablicy wywieszone granice wolności słowa – wariant I;
- przygotuj do obejrzenia krótki film o Wytycznych ONZ dotyczących biznesu i praw człowieka, który znajdziesz tutaj: <https://www.youtube.com/watch?v=B-CoL6JVZHrA> (w języku angielskim, z polskimi napisami) – wariant II.

WARIANT I

1. Rozdaj grupom po jednym lub po dwa kazusy dotyczące wolności słowa w internecie (znajdziesz je w załączniku 2; uwaga: są to prawdziwe historie przerobione na potrzeby ćwiczenia) i poproś, by młodzież na chwilę wczuła się w rolę sędziów, którzy mają dokonać oceny zasadności ingerencji państwa w tę wolność. Poproś, by grupy zastanowiły się, na jakie chronione dobro lub interes mogło powoływać się państwo i co ich zdaniem w danej sytuacji było ważniejsze – wolność słowa jednostki czy nadrzędne dobro, na które powołało się państwo? Dlaczego uczniowie podjęli właśnie takie decyzje? Mogą zapisywać swoje wnioski, ale nie muszą. Chodzi o sprawdzenie, czy zrozumieli sens wolności słowa oraz mechanizm jej ograniczeń.
2. Posłuchaj odpowiedzi grup. Zwróć uwagę, czy prawidłowo określili potencjalne granice wolności słowa oraz jakie pojawiają się argumenty za uznaniem lub nie ograniczeń (podpowiedź: w obu przypadkach doszło do naruszenia wolności wypowiedzi przez państwo).
3. Na zakończenie podziękuj klasie i wyświetl lub pokaż plakat Loesje, który znajdziesz w załączniku 3. Zawieś plakat w widocznym miejscu w klasie.

WARIANT II

Wskazówka

Do realizacji części praktycznej w tym wariantie klasa musi mieć możliwość korzystania z telefonów lub komputerów z internetem, a ty możliwość wyświetlenia filmu (praca z nim nie jest konieczna, ale może być interesująca dla uczennic i uczniów).

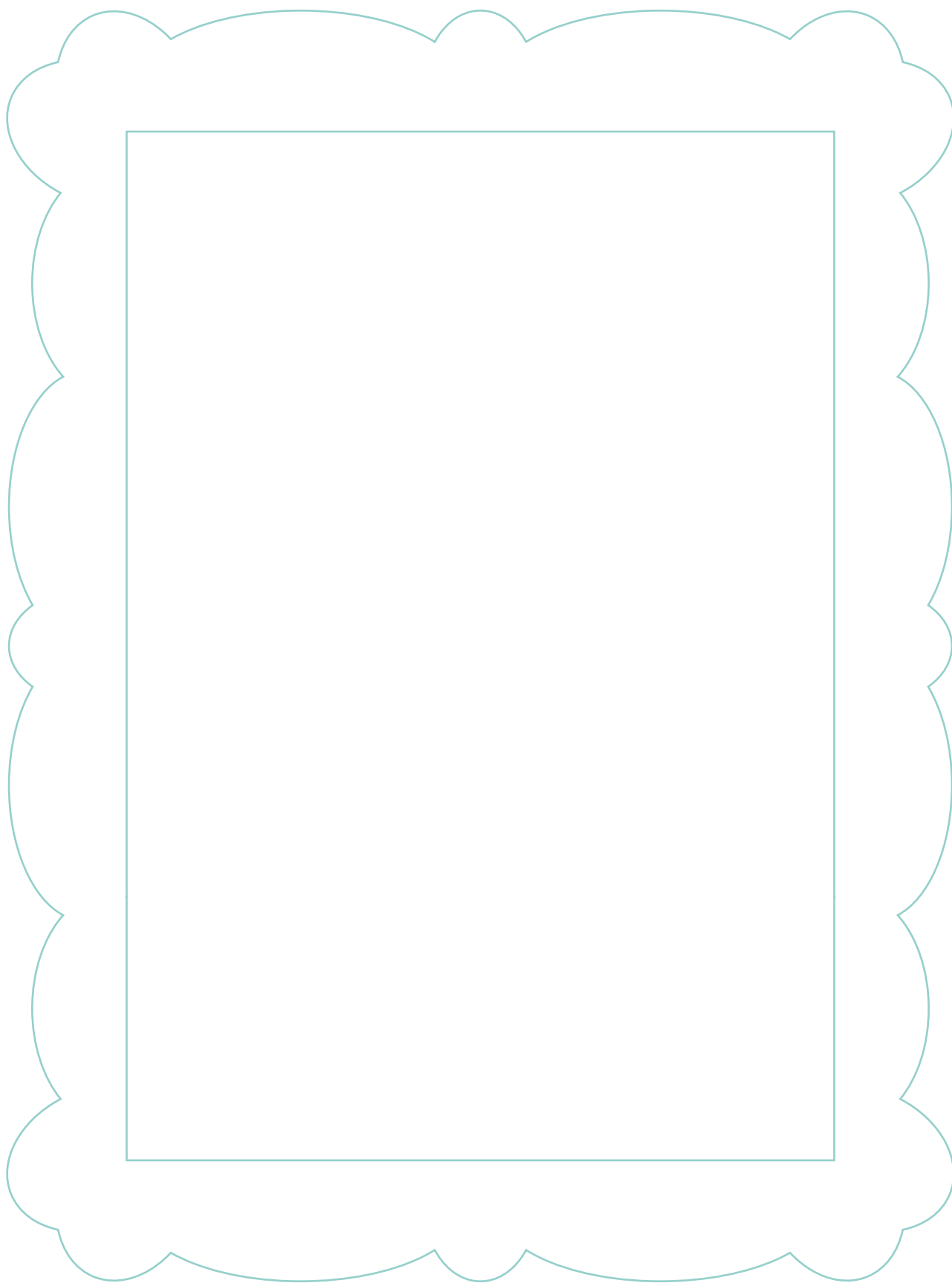
1. Pokaż film nt. Wytycznych ONZ dotyczących biznesu i praw człowieka. Film trwa 3 min 30 sekund – sprawdź, czy masz czas, by go wyświetlić na tej lekcji.
2. Powiedz, że platformy internetowe często w swoich standardach i regulaminach przywołują prawa i wolności człowieka, międzynarodowe dokumenty, które ich dotyczą, lub wytyczne ONZ wskazujące na odpowiedzialność biznesu za ochronę praw i wolności jednostki.
3. Poproś, by uczniowie i uczennice w grupach, w których dotąd pracowali, poszukali na takich platformach jak Facebook, Instagram, TikTok czy X/Twitter (możesz pozostawić dowolność lub przydzielić po jednej platformie) odniesień do standardów wolności słowa i jej ochrony oraz do Wytycznych ONZ dotyczących biznesu i praw człowieka. Daj im na to tylko 3–4 minuty.
4. Zapytaj, czy to było łatwe zadanie – czy łatwo znaleźć zapisy? O czym to może świadczyć?

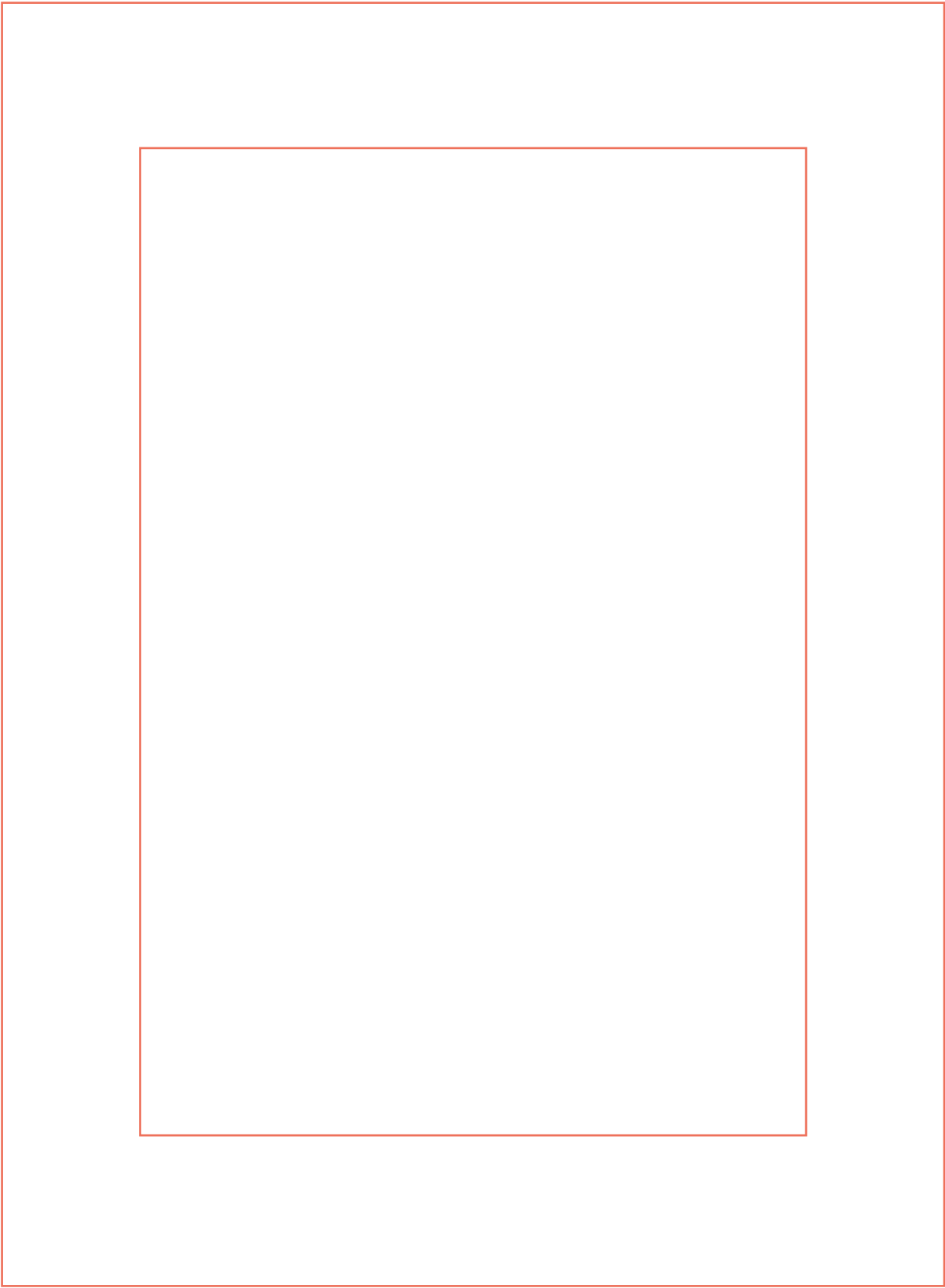
Uwaga!

Może się okazać, że zadanie nie było łatwe, a zapisy są w różnych miejscach, co niekoniecznie pozwala potąpać się w tym, jakimi zasadami kieruje się dana platforma w zakresie wolności słowa.

Na zakończenie podziękuj klasie i wyświetl lub pokaż plakat Loesje, który znajdziesz w załączniku 3. Zawieś plakat w widocznym miejscu w klasie.

Załącznik 1.

Kazus I

Po opublikowaniu przez media opisu odbywających się na granicy naszego państwa push-backów (czyli siłowego odsyłania migrantów do państwa, z którego przedostali się przez granicę, bez dania im możliwości ubiegania się o status uchodźcy czy o azyl, bez uwzględnienia ich indywidualnej sytuacji), poruszony sytuacją 18-letni uczeń szkoły średniej w W. zamieścił w jednym z popularnych portali internetowych wpis o następującej treści: „Ja J**bię!!! To jest straż graniczna???? To maszyny bez serca bez mózgu bez NICZEGO ślepo wykonujące rozkazy !!!!! Jak tak można !!!!! Trzęsę się z wściekłości i bezsilności !!!!! Mordercy !!!! Bandyci!!! Kto k**wa zezwala na takie rzeczy pozwala tak się zachowywać ??????”. Wpis stał się wiralem.

Prokuratura w W. postanowiła pociągnąć ucznia do odpowiedzialności karnej (na podstawie kodeksu karnego), twierdząc, że za pomocą środków masowego komunikowania na portalu społecznościowym zniesławił służbę graniczną oraz jej funkcjonariuszy, czyli naruszył ich dobre imię.

Oceńcie sytuację. Czy uczeń mógł zamieścić ten komentarz w internecie? Dlaczego? Na jakie dobro/interes powołały się służby państwa, chcąc ograniczyć wolność słowa jednostki (próba pociągnięcia osoby do odpowiedzialności karnej)? Czy ingerencja służb państwa była uzasadniona? Dlaczego?

Kazus II

Znana młodzieżowa vlogerka udzieliła na łamach internetowego wydania pewnej ogólnopolskiej gazety wywiadu, w którym zapytana o wiarę, powiedziała, że według niej „**przekaz biblijny ma pewną wartość, jednak przedstawione w nim fakty nie znajdują potwierdzenia w odkryciach naukowych**”. Stwierdziła, że bardziej przekonują ją te odkrycia niż „**coś, co spisał jakiś napruty winem gość, palący jakieś zioła**”. Po opublikowaniu wywiadu dwie osoby, C.D. i E.F., złożyły do prokuratury zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa obrazy uczuć religijnych poprzez znieważenie przedmiotu ich kultu religijnego (Pisma Świętego). Wywiad ten obejrzano w sieci w rekordowej liczbie odsłon.

Vlogerka twierdziła, że nie miała zamiaru nikogo obrazić, szanuje przekonania religijne każdej osoby, a wywiadu nie należy traktować poważnie, bo udzielała go w sposób żartobliwy i z dystansem, posługując się językiem młodych ludzi, pełnym metafor, i że taki ma po prostu styl komunikacji. Dziennikarz, który przeprowadził wywiad, mówił, że jej wypowiedź była „spontaniczna”, ale jednocześnie „celowo ukierunkowana na zaszokowanie odbiorców”, „zdobycie zainteresowania mediów”, a także opinii publicznej i fanów. Vlogerka ani przed tym wywiadem, ani po nim nie angażowała się w żadną publiczną dyskusję na temat religii.

Prokuratura postawiła jej zarzuty obrazy uczuć religijnych poprzez znieważenie przedmiotu kultu religijnego na mocy kodeksu karnego i konstytucji, tym samym oceniając, że przekroczyła granice wolności słowa.

Oceńcie sytuację. Czy vlogerka mogła się w ten sposób wypowiedzieć w internecie? Dlaczego? Na jakie dobro/interes powołały się służby państwa, chcąc ograniczyć wolność słowa jednostki (próba pociągnięcia osoby do odpowiedzialności karnej)? Czy ingerencja służb państwa była uzasadniona? Dlaczego?

Plakat Loesje

Do pobrania ze strony https://www.loesje.org/files/posters/PLpl2001_2.pdf
[dostęp: 1 czerwca 2024].

www.loesje.pl loesje@loesje.pl

**ILE
WOLNOŚCI
SŁOWA**

**TOLERUJE
DEMOKRACJA**

Loesje

5. Jak sobie radzić z agresją w sieci?

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ¹

Agresja (czyli używanie przemocy w relacjach lub do realizacji własnych celów²) w sieci jest nazywana cyberagresją lub cyberprzemocą. Może przyjmować różne formy. To m.in: hejtownie i używanie **mowy nienawiści, wykluczanie, prześladowanie, flaming, sextortion, kradzież tożsamości w sieci, upublicznianie tajemnic**, poniżanie, **happy slapping** (wyjaśnienie pojęć z komentarza w słowniczku poniżej).

W kontekście pracy z młodymi osobami najpoważniejszym rodzajem agresji w sieci jest **agresja rówieśnicza** – taka, w której zarówno osoba doświadczająca, jak i osoba, która się jej dopuszcza, to dzieci lub młodzież. Nie jest to jednak jedyny rodzaj agresji, w której uczestniczą uczniowie i uczennice. Innymi przykładami mogą być: mowa nienawiści czy obrażanie celebrytów i celebrytek.

Agresję wyróżnia słabsza pozycja osoby, która jej doświadcza. Osoba dopuszczająca się agresji ma przewagę, jest silniejsza, a osoba doświadczająca często nie umie skutecznie się bronić (widoczna jest nierówność sił). Może to być pojedyncza sytuacja albo działanie ciągłe lub powtarzające się. Może mieć charakter anonimowy, choć często osoby poszkodowane doskonale wiedzą, kto się jej dopuścił, a ludzie stosujący przemoc nie próbują się ukryć. Agresja może być przemyślanym, celowym działaniem, często jednak to wynik działania nieintencjonalnego (osoba w swoim założeniu wysyła coś śmiesznego, robi żart, który ktoś inny odbiera jako krzywdę lub agresję).

Specyfika internetu sprawia, że osoba poszkodowana nie może się uwolnić od osoby stosującej agresję i jej działań, sieć funkcjonuje bowiem 24 godziny na dobę, nawet wtedy, gdy osoby doświadczającej agresji w niej nie ma. Agresja w sieci przenika się też często z agresją poza nią (offline). Bywa, że osoba doświadczająca lub dopuszczająca się agresji w internecie robi to online, bo offline jest w innej roli. Przyczyna agresji w sieci może tkwić w świecie offline i odwrotnie.

Lajkowanie i udostępnianie krzywdzących treści sprawia, że skala takich zachowań może wydawać się duża nawet wtedy, gdy agresję stosuje jedna osoba. Dlatego tak ważna w pracy z tym problemem jest nie tylko koncentracja na osobie dopuszczającej się przemocy lub tej, która jej doświadcza, ale przede wszystkim na świadkach i świadkiniach.

Przyczyny i skutki agresji w sieci

Przyczyny agresji w sieci są bardzo różne. To wykluczenie z grupy rówieśniczej, samotność, złość, chęć zemsty, sytuacja w domu, złe relacje z rodzicami, kłopoty w szkole, depresja, problemy emocjonalne, fakt, że inni stosują agresję (offline lub online), złe samopoczucie, niepowodzenie w jakiejś sferze życia, nieumiejętność budowania relacji itd.

1. Powyższy tekst powstał z wykorzystaniem m.in.: wystąpienia prof. Jacka Pyżalskiego podczas konferencji SWPS Cyberprzemoc – co ważnego mówią najnowsze międzynarodowe badania, <https://www.youtube.com/watch?v=xL6OrBhQuM>; raportu Jacka Pyżalskiego i in. *Polskie badanie EU KIDS online 2018*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019.

2. Na podstawie hasła w Encyklopedii PWN: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/agresja;4007508.html> [dostęp: 26 czerwca 2024].

Wśród najpoważniejszych i niemal zawsze wymienianych przez młodzież skutków agresji są: samookaleczenia, depresja i samobójstwo.

Większość przyczyn może także być skutkami i odwrotnie. Potwierdza to nawet tak nieodwracalny skutek jak samobójstwo – śmierć jednej osoby może być przyczyną agresji wobec innych (na przykład obwinianych – słusznie lub nie – za to wydarzenie). Ta prawidłowość oraz wymiennosc ról, w jakie dzieci i młodzież wchodzi w sytuacji agresji (patrz dalej), dowodzą, że odpowiadanie przemocą na przemoc nie jest rozwiązaniem i może wywołać trudny do zatrzymania efekt kuli śniegowej.

Ważne, by zdawać sobie sprawę, że to, jak dane zachowanie odbierze jego adresatka, zależy od niej oraz od całego szeregu czynników, na które ma ona tylko częściowy wpływ lub nie ma go w ogóle (kondycja psychiczna, sytuacja w domu itd.). Nie zależy zaś od intencji nadawcy komunikatu/ osoby inicjującej sytuację, zachowanie. To, co dla jednych jest żartem czy wywołuje wzruszenie ramion, u innych może przelać czarę goryczy. Dotyczy to także z pozoru drobnych, nieistotnych zdarzeń. Zrozumienie tego utrudniają w sieci dwa efekty – **kabiny pilota** oraz **rozhamowania** (odhamowania).

Role w sytuacji agresji

W przypadku agresji online dzieci i młodzież występują w jednej z trzech ról: osoby doświadczającej agresji, osoby, która się jej dopuszcza, oraz świadka/świadkini. Warto używać właśnie tych określeń. Inne często używane – „ofiara” i „sprawca” – są stygmatyzujące. Ponieważ język kształtuje rzeczywistość, takie słowa sprawiają, że trudniej jest tak nazywanym osobom wyjść z nadanej im roli.

W sytuacji agresji role te nie zawsze są jasne – odpowiadając na agresję, osoba doświadczająca może stać się osobą, która się jej dopuszcza. Udostępniając krzywdzące treści w sieci, świadkowie mogą stać się w pewnym sensie osobami dopuszczającymi się agresji – bo czym innym jak nie współsprawstwem jest lajk pod obrażającym kogoś filmem lub udostępnienie go na własnym profilu?

Sposoby reagowania na agresję w sieci

Warto rozpatrywać je w każdej z ról (osoby, która doświadcza agresji, osoby dopuszczającej się jej oraz osoby świadka/świadkini) osobno.

Rola świadków jest w sytuacji agresji kluczowa. Ich działania lub zaniechania mogą się przyczynić do eskalacji lub deeskalacji i wyciszenia przemocy. Świadkowie mogą udzielić publicznego wsparcia, także takiego, które wymaga skonfrontowania się z osobą dopuszczającą się agresji. Publiczne potępienie jakiegoś zachowania, zwłaszcza poparte przez kolejne osoby, może zatrzymać agresję (choć nie zawsze, bo wiele zależy tu od formy, w jakiej nastąpi, a także od cech i pozycji osoby, która się jej dopuściła). Nie każdy świadek musi mieć w sobie odwagę i gotowość do reagowania. Warto jednak, by świadkowie reagowali – znaleźli sposób, na który tu i teraz mają gotowość i siłę.

Brak reakcji otoczenia często wywołuje w osobach doświadczających agresji osamotnienie, zwłaszcza jeśli świadkinie należą do kręgu ich znajomych („Jak to, tyle ludzi, tylu moich znajomych widzi i nikt nie reaguje, nikt mnie nie wspiera?”). Są różne sposoby udzielania wsparcia. Zwykle bezpieczne napisanie wiadomości: „Jestem z tobą”, zapytanie, jak można pomóc, powiedzenie: „Nie zgadzam się na to, co widzę” (nawet gdy nie mam siły przeciwstawić się

osobie dopuszczającej się agresji), zaproponowanie wspólnego namysłu, co robić, przytulenie i podobne działania mogą okazać się kluczowe dla zdrowia i życia. Tymczasem bywają niedoceniane lub pomijane w momencie reagowania.

Formą wsparcia jest także poinformowanie innych, w tym osób dorosłych, i poszukanie pomocy. Takie zachowanie dzieci i młodzież często odbierają jako zdradę, donosicielstwo lub słabość, tymczasem jest to akt odwagi, który warto podejmować. Dobrze jest tak rozmawiać o tym z młodymi ludźmi. Warto też, by uczniowie zawczasu zastanowili się, kto – w szkole, w domu, wśród kolegów i koleżanek – jest osobą, do której zawsze mogą zwrócić się o pomoc w razie kłopotów w sieci.

Wspólnym dla świadkini i osoby doświadczającej przemocy online sposobem reagowania może być zgłoszenie naruszenia regulaminu medium, w którym nastąpiła sytuacja, a także organom ścigania. Osoba doświadczająca może także usunąć agresywny wpis (warto wcześniej zrobić zrzut ekranu) i zablokować osobę dopuszczającą się przemocy w swoich mediach społecznościowych.

O ile świadkowie powinni zawsze znaleźć sposób na reakcję (także tę bezpieczną, niekonfrontacyjną), to osoba doświadczająca może nie mieć na nią ochoty lub siły, nie widzieć możliwości działania, czuć bezradność itp. Paradoksalnie brak reakcji i niewchodzenie w dialog z osobą dopuszczającą się przemocy bywają skuteczne. Jeśli celem takiej osoby jest wywołanie gniewu w osobie doświadczającej, brak pożądanej reakcji może sprawić, że osoba dopuszczająca się zaprzestanie swojego działania. Ale musi to być rzeczywiście brak reakcji. Odpisanie: „Nie będę z tobą rozmawiać” jest już reagowaniem, o czym dzieci i młodzież często zapominają.

Osoba doświadczająca przemocy może też chcieć skonfrontować się z osobą, która się jej dopuszcza. Warto, by sama nie stosowała przy tym agresji. Konfrontacja twarzą w twarz, offline (warto rozważyć, czy nie zrobić tego przy czymś wsparciu), uświadomienie, że druga strona jest człowiekiem z krwi i kości, pokazanie i powiedzenie, jakich emocji i krzywdy doświadcza, może pomóc osobie dopuszczającej się przemocy przestać. Bo wcale nie jest łatwo wyjść z roli, w której widzi nas otoczenie – zerwanie z łatką agresora jest trudne. Warto działać tak, by pomóc osobie dopuszczającej się agresji w sposób, który zostawia przestrzeń na zmianę postawy (np. zwrócić uwagę twarzą w twarz, nie przy całej grupie). Należy przy tym pamiętać, że choć konfrontacja jest wielkim wysiłkiem, nie zawsze przyniesie pożądany skutek.

SŁOWNICZEK

**agresja
rówieśnicza**

taka, w której zarówno po stronie osoby poszkodowanej (doświadczającej agresji), jak i stosującej przemoc są dzieci lub młodzież (rówieśnicy i rówieśniczki).

**efekt kabiny
pilota**

zjawisko, w którym osoba stosująca przemoc nie widzi osoby poszkodowanej (lub nie widzi jej w pełni – np. sygnałów niewerbalnych), więc w danym momencie nie jest w stanie ocenić jej reakcji.

efekt rozhamowania (odhamowania)	zjawisko, które sprawia, że w sieci jesteśmy odważniejsi i bardziej impulsywni niż w rzeczywistości. Nie działają bowiem lub działają gorzej elementy kontroli społecznej, które w kontaktach bezpośrednich (twarzą w twarz) powstrzymują niektóre nasze zachowania i reakcje.
flaming	specjalne, intencjonalne podgrzewanie dyskusji w sieci, obrzucanie oponenta inwektywami.
happy slapping	napad i pobicie kogoś połączone z nagraniem tego czynu i późniejszym rozpowszechnieniem w sieci lub transmisją na żywo, tj. w momencie dokonywania.
hejt	(ang. <i>hate</i> – nienawiść) – w potocznym znaczeniu każda forma obrażania, wyśmiewania i poniżania, bez względu na przyczynę.
mowa nienawiści	„obejmuje wszelkie formy wypowiedzi, które szerzą, propagują czy usprawiedliwiają nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm oraz inne formy nienawiści bazujące na nietolerancji m.in.: nietolerancję wyrażającą się w agresywnym nacjonalizmie i etnocentryzmie, dyskryminację i wrogość wobec mniejszości, imigrantów i ludzi o imigranckim pochodzeniu. »Rasistowski i ksenofobiczny materiał« oznacza każdy materiał, obraz lub jakąkolwiek inną ilustrację idei lub teorii, która zaleca, promuje lub nawołuje do nienawiści, dyskryminacji lub przemocy wobec osoby lub grupy osób ze względu na rasę, kolor, religię, pochodzenie albo przynależność narodową lub etniczną, jeśli są wykorzystywane jako pretekst do któregośkolwiek z tych czynników” ³ .
sextortion	pozyskanie od kogoś intymnych treści, często o charakterze seksualnym, by następnie żądać pieniędzy lub kolejnych tego typu treści pod groźbą ich rozpowszechnienia.
sygnalista/sygnalistka	osoba, która zgłasza agresję, szuka pomocy dla siebie lub innych.
wykluczanie	pomijanie kogoś przy tworzeniu grup, niebudowanie relacji w komunikacji online lub budowanie jedynie zdawkowych, powierzchownych relacji.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- wiedzą, czym jest agresja w sieci;
- wiedzą, jakie emocje wiążą się z agresją w sieci;
- potrafią szukać jej przyczyn i skutków oraz rozumieją związek między przyczyną i skutkiem a sposobem reagowania;

3. Rekomendacja R (97) 20 Komitetu Ministrów Rady Europy nt. mowy nienawiści.

- dostrzegają swoją sprawczość w podejmowaniu działań przeciwko agresji (w tym w sieci) i zalety (odwagę) w postawie sygnalisty/sygnalistki.

Materiały

- wydrukowane karty pracy i kazusy (załączniki 1–3, w zależności od wariantu lekcji, który wybierzesz)

WARIANT I

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

Zapowiedz klasie, że będziecie rozmawiać o cyberprzemocy/ agresji w sieci.

Wskazówka

Młodzież nie musi dobrze zareagować na taki temat zajęć. Możesz usłyszeć jęk zawodu czy też znużenia. Może oznaczać on: „znów będą prawić nam morały”. Dlatego warto dodać, że nie chcesz, by była to kolejna ogólna lekcja. Dziś zapraszasz do rozmowy bazującej na doświadczeniach uczennic i uczniów, na tym, z czym zetknęli się w sieci, i do zastanowienia się, co można robić w pewnych sytuacjach. Lekcja będzie tym ciekawsza, im bardziej się zaangażują. Twoją rolą jest przede wszystkim zaproponować pewien schemat i narzędzia rozmowy.

Podziel klasę na cztero- lub pięcioosobowe grupy. Rozdaj im karty pracy z drzewem przyczyn i skutków (załącznik 1). Wyjaśnij, co symbolizują pień, korzenie i korona drzewa. Poproś, by grupy wypełniły karty pracy, odpowiadając na zawarte w nich pytania.

Wskazówka

Możesz poprosić grupy o wypełnienie w pierwszej kolejności części „pień”. Potem dopiszcie razem te formy przemocy, których młodzież nie wymieniła. Nie jest to niezbędne, ale wspólne uzupełnienie może pozwolić niektórym osobom uświadomić sobie, że pewne zachowania w sieci są agresją. Rezygnacja ze wspólnej pracy w tym kroku sprawi, że zespoły skupią się na tych formach agresji, które są im znane (na które same wpadły).

Następnie przejdźcie do dalszego uzupełniania karty w grupach. Mogą robić to, myśląc szeroko o agresji w sieci (wszystkich wypisanych formach) lub skupiając się na jednej albo kilku wybranych (według podziału, na który się umówicie).

REFLEKSJA (5 minut)

Zapytaj klasę:

- Jak wam się pracowało?
- Co was zastanowiło w tym, co wypisałyście?
- Czy coś odkryliście? Co konkretnie?

Zaproś do powieszenia wyników pracy na ścianie, najlepiej jednej, tak by można było je porównać.

- Co tu widzicie?
- Jakie przyczyny i skutki agresji, ale także potrzeby i emocje powtarzają się w odpowiedziach?

Możecie zakreślić powtarzające się odpowiedzi markerem.

Po rozmowie poproś uczennice i uczniów, by odwrócili drzewa do góry nogami. Zapytaj:

- Co się stało?
- Co tu widać?

Odwrócenie drzew zwykle pozwala uświadomić sobie, że olbrzymia większość, o ile nie wszystkie przyczyny agresji mogą być jednocześnie ich skutkami i odwrotnie. Dzięki temu rozumiemy, że odpowiedź agresją na agresję nie jest rozwiązaniem, bo może wywołać efekt kuli śniegowej.

TEORIA (15 minut)

Skorzystaj z komentarza dla osoby prowadzącej. Podkreśl, że przyczyny i skutki agresji w sieci są różne, niektóre bardzo poważne. Pozornie niewinne w oczach osoby, która się jej dopuszcza, zachowanie może pociągać za sobą groźne konsekwencje. Efekt kabiny pilota powoduje, że taka osoba często nie widzi cierpienia osoby doświadczającej przemocy, co zwiększa to ryzyko.

Bardzo często przyczyny agresji w sieci mogą być też jej skutkami i odwrotnie (co klasa zobaczyła podczas pracy nad drzewem przyczyn i skutków). Nawet samobójstwo może być nie tylko skutkiem, ale też przyczyną, np. agresji w sieci wobec osób obwinianych o czyjąś śmierć. Dlatego odpowiadanie przemocą na przemoc (agresją na agresję) nie jest skuteczne, nakręca zjawisko. Po jakimś czasie trudno jest odróżnić osobę poszkodowaną od dopuszczającej się agresji, bo zmieniają się one w tych rolach. Podziel się informacją o tym, co można zrobić z przemocą w sieci, gdy stykamy się z nią w różnych rolach – świadka, osoby doświadczającej i dopuszczającej się. Porozmawiajcie o znaczeniu roli świadków.

Tę ostatnią część – o reagowaniu – w całości możesz poprowadzić w dialogu z klasą. Ważne, aby wybrzmiało, że by zareagować na agresję, nie trzeba być bohaterką. Nie zawsze trzeba konfrontować się z osobą dopuszczającą się przemocy. Wsparcie osoby poszkodowanej to też reakcja, często bardzo ważna, najistotniejsza, bo pokazuje jej, że nie jest sama. Pozwala to szukać innych rozwiązań razem. Podkreśl, że prośenie o pomoc innych (także osoby dorosłe, w tym osoby nauczycielskie czy policję), bycie sygnalistą/sygnalistką to akt odwagi, nie tchórzostwa, słabości czy donosicielstwa. Podsumuj, że młodzież nie jest bezsilna wobec agresji – można się jej przeciwstawić, zwłaszcza gdy działa się razem.

PRAKTYKA (10 minut)

WARIANT A

Jeśli zostało ci mniej czasu, niż przewidziano w scenariuszu, zapytaj klasę, jaki nowy sposób radzenia sobie z agresją wobec siebie i innych zabiera z tej lekcji.

WARIANT B

Jeśli masz jeszcze czas, podziel uczniów i uczennice na nowe grupy lub wróć do poprzedniego podziału i rozdaj im wybrane przykłady sytuacji (jednej lub więcej) z załącznika 2. Zapytaj, co by zrobili, gdyby się w nich znalazły.

Wskazówka

Wybierz te sytuacje, z którymi młodzież może się spotkać, a jeśli jest ich wiele – takie, w których według ciebie będzie jej się najtrudniej odnaleźć. Możesz zdecydować się na jeden kazus i omówić go w grupach lub na forum. Pamiętaj o różnych rolach, w jakich można się znaleźć w danej sytuacji: świadka, osoby, która doświadcza agresji, i osoby dopuszczającej się jej.

WARIANT II

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

Zapowiedz klasie, że będziecie dziś rozmawiać o agresji w sieci.

Podziel uczennice i uczniów na grupy i rozdaj im wybrane kazusy (załącznik 2). Zapytaj, jak zareagowaliby w opisanych sytuacjach w roli osoby doświadczającej agresji, osoby dopuszczającej się jej i świadka. Poproś, by zapisali odpowiedzi na trójkącie przemocy (załącznik 3), notując przy tym numer sytuacji, nad którą pracują.

Wskazówki

Wybierz te sytuacje, z którymi młodzież może się spotkać, a jeśli jest ich wiele – takie, w których twoim zdaniem będzie jej się najtrudniej odnaleźć. Możesz też wybrać jeden kazus i omówić go bardzo dokładnie, odnosząc się potem szerzej do pojęcia agresji lub do innych sytuacji.

W tym wariantie możesz podzielić klasę na trzy grupy, z których jedna szuka rozwiązań z pozycji osoby doświadczającej agresji, druga – dopuszczającej się jej, a trzecia – świadkowi.

Możesz także potraktować sytuacje jako przykłady, które pozwalają klasie lepiej zrozumieć, czym jest agresja, i zaprosić uczniów do szukania sposobów reakcji na każdą przemoc w sieci.

Zwykle wyzwaniem dla młodych ludzi jest sytuacja osoby dopuszczającej się przemocy. Wyjaśnij, że mogą założyć dwa warianty – taki, w którym osoba dalej chce ją stosować, oraz taki, w którym chce przestać. Co może wtedy zrobić, jak może się zachować?

REFLEKSJA (10 minut)

Zapytaj uczniów i uczennice:

- Jak wam się pracowało?
- Co odkryłyście, pracując nad sytuacjami?
- Co was zastanowiło?

Poproś o przeczytanie opisu sytuacji i podzielenie się zanotowanymi sposobami reagowania, które dotyczą różnych ról. Możesz notować odpowiedzi zbiorczo na tablicy lub flipcharcie, co pozwoli wam stworzyć listę odpowiedzi na agresję.

Wskazówka

Notując, pamiętaj, by zachować podział reakcji na trzy role: świadka, osoby poszkodowanej i osoby dopuszczającej się agresji.

TEORIA (10 minut)

Pogratuluj klasie znalezienia tak wielu rozwiązań. Bazując na materiale eksperckim, uzupełnij odpowiedzi uczennic o sposoby i możliwości, których nie wskazały. Skomentuj także pomysły, które zostały wspomniane – wzmocnij te, które mogą skutecznie zakończyć przemoc, skłoń do refleksji na tymi, które temu nie służą. Wyjaśnij zwłaszcza, dlaczego odpowiadanie agresją na agresję nie jest dobrym rozwiązaniem. Zatrzymaj się na propozycjach zgłoszenia się po pomoc do innych, zwłaszcza powiedzenia o sytuacji osobom dorosłym. Podkreśl, że szukanie pomocy i bycie sygnalistą/sygnalistką to akt odwagi, a nie tchórzostwa czy donosicielstwa. Powiedz także, że reagowanie na agresję nie musi oznaczać konfrontacji z osobą, która się jej dopuszcza – to ludzkie, że nie każdy i nie zawsze jest na to gotowy. Często najważniejszą reakcją, jaką możemy podjąć, jest wsparcie osoby doświadczającej przemocy.

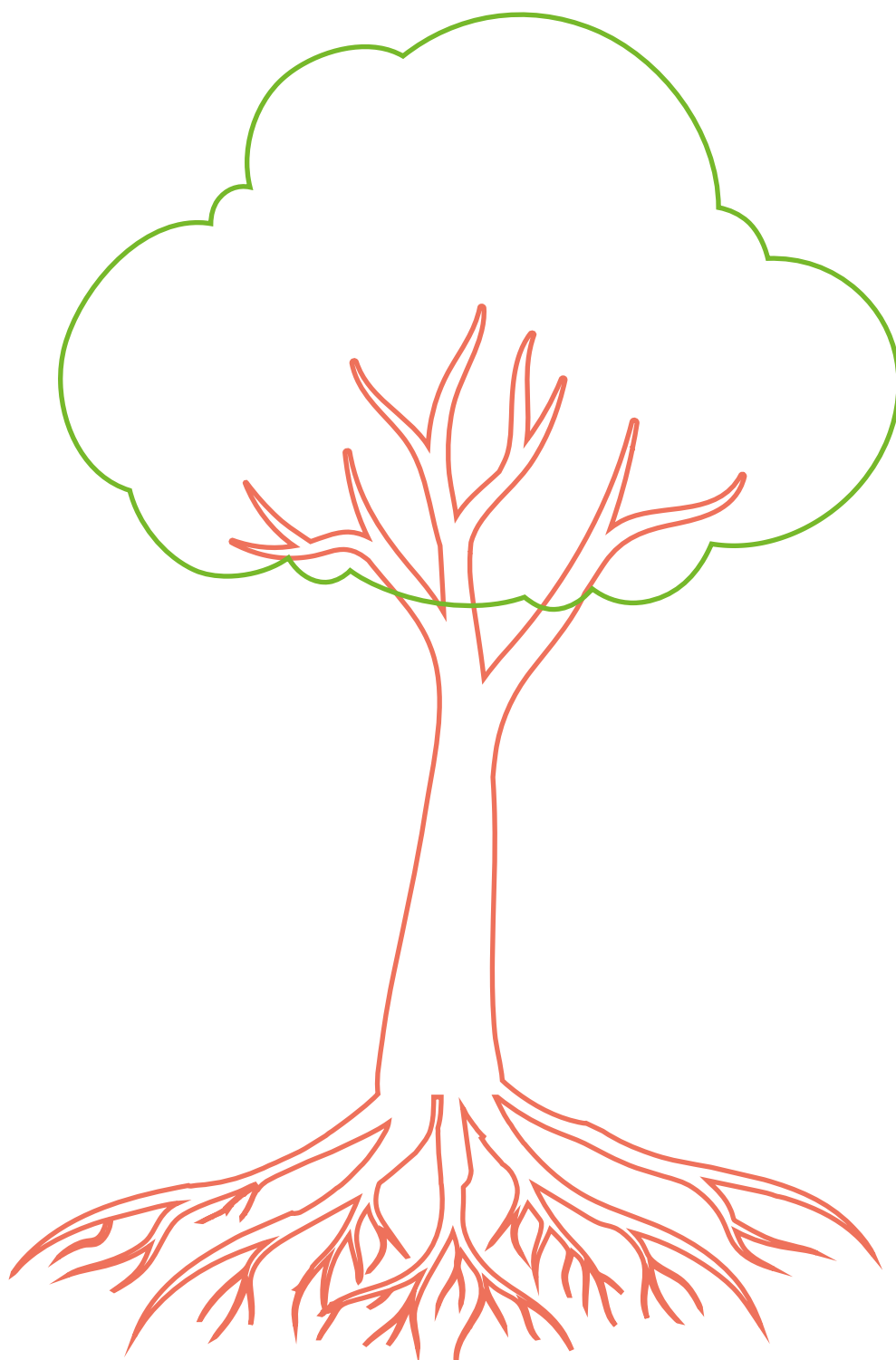
Wskazówka

Jeśli wystarczy ci czasu, podczas tłumaczenia, czemu odpowiadanie agresją na agresję nie jest dobrym rozwiązaniem, możesz wykorzystać drzewo przyczyn i skutków opisane w wariacie I scenariusza (załącznik 1).

PRAKTYKA (10 minut)

Zaproś uczennice, by wróciły do swoich kart pracy i uzupełniły je o możliwe w danej sytuacji rozwiązania, których wcześniej nie wskazały, oraz wykreśliły te, które po czasie (pod wpływem rozmów na etapie refleksji i teorii) uznają za nieskuteczną odpowiedź na agresję, tj. taką, która jej nie zatrzyma.

Drzewo przyczyn i skutków. Agresja w sieci

Korona – skutki

- Jakie są efekty agresji w sieci?
- Jakie emocje wywołuje ona w osobach, które jej doświadczają?
- Jakie potrzeby mogą mieć takie osoby?

Pień – problem: agresja w sieci

- Jakie są formy agresji w internecie?

Korzenie – przyczyny

- Jakie są powody agresji w sieci?
- Jakie potrzeby się z nią wiążą?
- Jakie emocje leżą u jej źródeł?

Załącznik 2.

Poniżej znajdziesz kilka sytuacji agresji, z którymi – w różnych rolach – mogą się spotkać młodzi ludzie w sieci. Rozdając sytuacje do pracy, nie musisz podawać nazwy danej formy agresji.

WYKLUCZENIE

Sytuacja I

Adam jako jedyny nie został zaproszony do zamkniętej grupy klasowej na jednym z komunikatorów.

HAPPY SNAPPING (NAGRANA NAPAŚĆ I POBICIE)

Sytuacja II

Joanna została wczoraj przewrócona na ziemię i przeciągnięta za kurtkę przez kałużę. Napaść została nagrana i wrzucona do sieci.

FLAMING (WOJNA NA OBELGI)

Sytuacja III

Martyna zwyzywała, gdzie tylko mogła w sieci, Marka za to, że wczoraj miał w swetrze dziurę. Marek nie pozostał dłużny.

SEXTORTION

Sytuacja IV

Majka zagroziła Andrzejowi z młodszej klasy, że jeśli nie wyśle jej nudesa, opublikuje w sieci zdjęcia, jak ten przebiera się w pokoju na zielonej szkole.

ROZPOWSZECHNIANIE TAJEMNIC

Sytuacja V

Mariusz powiedział wszystkim, że Jędrzej zakochał się w Michale, koledze z równoległej klasy.

ŚLEDZENIE, PRZEŚLADOWANIE

Sytuacja VI

Joanna nie daje spokoju Amelii. Śledzi ją w sieci – jest aktywna wszędzie tam, gdzie koleżanka. I gdy tylko może, przedstawia ją w złym świetle.

KRADZIEŻ TOŻSAMOŚCI

Sytuacja VII

Ela wykradła Konradowi hasło do mediów społecznościowych. Okazało się, że pasuje do kilku miejsc. Teraz podszywa się pod niego i pisze jako on.

HEJT I MOWA NIENAWIŚCI

Sytuacja VIII

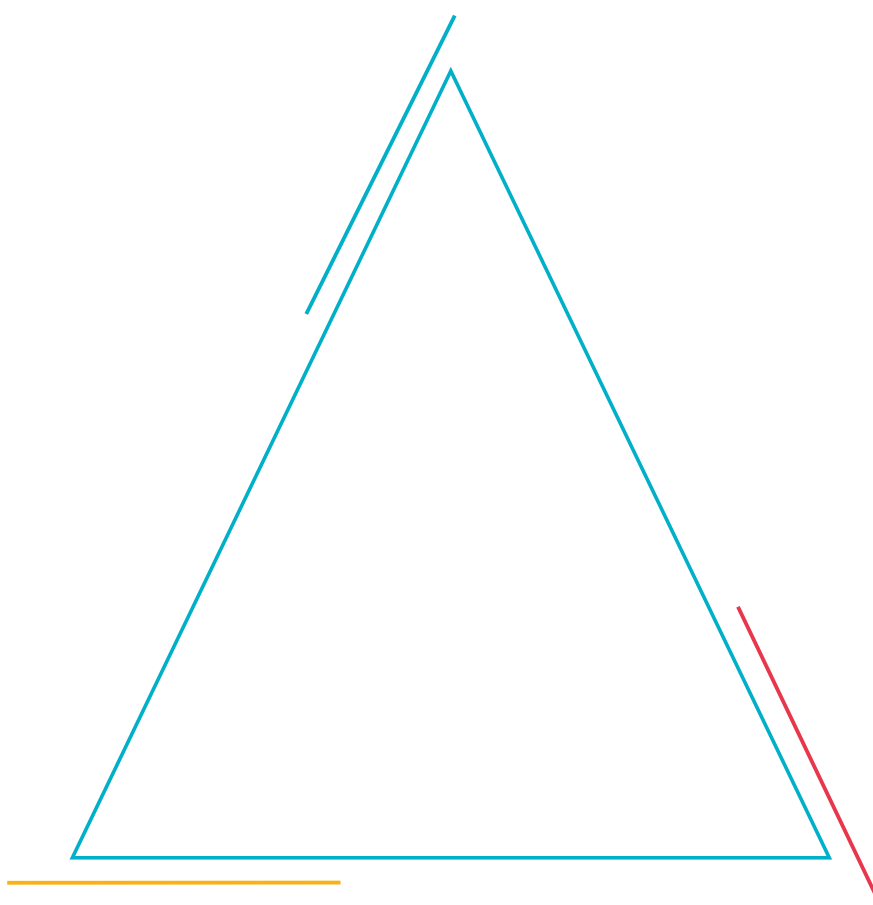
Robert wyzywał Irinę, posługując się przy tym mową nienawiści. Nie tylko użył niecenzuralnych słów, ale dodatkowo odwołał się do jej narodowości.

Załącznik 3.

Trójkąt agresji

Świadkini/świadek

Osoba
pokrzywdzona

Osoba
dopuszczająca się
agresji

6. Świadoma zgoda a seksting

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ¹

Seksting to pojęcie łączące w sobie dwa słowa: „seks” i „texting” (czyli wysyłanie wiadomości tekstowych). Jest zjawiskiem, które polega na wymianie intymnych (lub sugestywnych) zdjęć, filmów i wiadomości. Może dotyczyć wszystkich osób, bez względu na wiek. Z uwagi na rosnącą popularność sekstingu wśród młodych ludzi warto pochylić się nad jego złożonością.

Seksting może np. pomagać podtrzymywać relacje na odległość albo po prostu pełnić funkcję urozmaicenia życia seksualnego. Jednak z pewnością nie jest to forma bliskości, która sprawdzi się u wszystkich. **Nikt nie powinien w niej brać udziału wbrew sobie. To kluczowe, aby wszystkie zaangażowane osoby wyraziły na to świadomą zgodę.** Seksting może bowiem łatwo wymknąć się spod kontroli. Kiedy jest praktykowany bez świadomej zgody, wtedy staje się zachowaniem przemocowym. Seksting osób poniżej 18 r.ż. może być uznany za pornografia dziecięcą, a jej utrwalanie i rozpowszechnianie jest zabronione przez kodeks karny. Młode osoby mogą też nie brać pod uwagę konsekwencji prawnych, etycznych i psychospołecznych takiego działania.

Ważne, aby edukować młodych, jak przeciwstawiać się presji rówieśniczej i wykazywać asertywnością. Jako dorośli powinniśmy pomagać rozpoznawać zdrowe i poprawnie funkcjonujące relacje oraz pokazywać, że nie należy zmuszać do robienia czegoś, z czym uczniowie i uczennice nie czują się komfortowo i bezpiecznie.

Warto jednak mieć z tyłu głowy, że młodzi nie zrezygnują całkowicie z tej formy aktywności. To dość utopijna wizja. W myśl **strategii redukcji szkód** możemy się skupić na wyeliminowaniu lub ograniczeniu do minimum negatywnych skutków sekstingu. Wskazać konsekwencje, jakie mogą mu towarzyszyć, a jednocześnie dać wytyczne, jak z niego korzystać z ograniczaniem ryzyka. **Seksting możliwie bezpieczny** (bo o takim mówimy – nigdy nie będzie on bezpieczny w 100%!) zakłada trzymanie się kilku podstawowych zasad, takich jak: jasno określone granice, świadoma zgoda, uczciwość, szczerowość oraz uważność.

Ciekawostki dotyczące sekstingu¹

- Co drugi nastolatek ze szkoły średniej potwierdza, że otrzymał treści z czyimś nagim wizerunkiem.
- Rodzice nie mają wiedzy na temat zjawiska. Jedynie 5,6% rodziców deklaruje, że ich dzieci otrzymały nagie zdjęcia za pośrednictwem internetu, a z deklaracji nastolatków wynika, że co trzeci z nich dostał takie pliki.
- Nie ma różnic w zachowaniach sekstingowych pomiędzy dziewczętami a chłopcami.

1. Na podstawie raportu *Nastolatki 3.0* [red. Rafał Lange], NASK Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2021.

SŁOWNICZEK

strategia redukcji szkód

(ang. *harm reduction*) – zakłada, że osoby będą się angażować w ryzykowne zachowania, i skupia się na zmniejszeniu ich negatywnych skutków. Jest przeciwieństwem strategii redukcji ryzyka. Edukacja w zakresie redukcji szkód nie odnosi się tylko do opisywania zagrożeń oraz próby powstrzymania niedojrzałych czy nierozsądnych decyzji, ale także do upewnienia się, że po dokonaniu niekorzystnego wyboru nadal istnieje możliwość dobrego zarządzania sytuacją.

świadoma zgoda

(ang. *consent*) – rodzaj zgody, która jest wyrażona jasno, w sposób dobrowolny, entuzjastyczny i na trzeźwo. Musi zostać wyrażona przez wszystkie osoby, których dotyczy jej przedmiot. Zgoda nie może być domniemana, musi być wyrażona wprost. W kontekście seksualnym milczenie ani brak reakcji nie są zgodą na aktywność seksualną. Zgoda jest potrzebna każdej pojedynczej aktywności seksualnej – nie obowiązuje jedna zgoda na zawsze i na wszystko. Może też zostać cofnięta w każdej chwili.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- wiedzą, czym jest seksting;
- rozumieją, czym jest świadoma zgoda;
- znają asertywne postawy pozwalające radzić sobie z presją rówieśniczą;
- wiedzą, że seksting nie jest dla wszystkich i wymaga świadomej zgody;
- są świadomi zagrożeń i negatywnych konsekwencji, jakie mogą się z nim wiązać.

Materiały

- rzutnik i komputer z dostępem do internetu
- plansze i sytuacje do wydrukowania przed zajęciami (załączniki 1 i 2)
- karteczki samoprzylepne
- piłka (najlepiej zośka lub inna miękka piłka) do wykorzystania w ćwiczeniu 2

Wskazówka

Przed lekcją wydrukuj plansze (załącznik 2) i powieś je na tablicy lub w innym widocznym miejscu. Przygotuj karteczki samoprzylepne.

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

1. Rozpocznij lekcję, korzystając z zaproponowanego komentarza:

„Podczas dzisiejszych zajęć skupimy się na tym, czym jest zgoda. Może to brzmieć dla was abstrakcyjnie, bo na co dzień nie pochylamy się nad tym pojęciem, ale w naszym życiu wielokrotnie z niej korzystamy. Zgadamy się na coś, potrzebujemy zgody od innych albo nie wyrażamy zgody na coś, co nie jest dla nas OK”.

2. Poproś uczennice i uczniów, aby spojrzeli na zawieszone na tablicy plansze i przez chwilę zastanowili się, jak dokończyć zdania zapisane na każdej z nich. Zachęć, by bazowali na doświadczeniu z życia codziennego. Poproś, żeby przypomnieli sobie sytuacje, kiedy potrzebowali czyjejs zgody na coś, gdy o nią prosili oraz kiedy ktoś zrobił coś bez pytania ich o zgodę albo mimo tego, że jej nie wyrazili. Rozdaj osobom po kilka samoprzylepnych karteczek, poproś by zapisały na nich swoje odpowiedzi, a następnie przykleiły je pod odpowiednimi planszami.

Wskazówka

Aby ułatwić młodzieży zadanie, możesz zadać dodatkowe pytania do haseł, np.:

- **ZGODA TO...**

Co to znaczy? Jak rozumiecie to pojęcie? Jakie jest wasze pierwsze skojarzenie z tym słowem? (Np. przyzwolenie, możliwość zrobienia czegoś dzięki czyjejs aprobacie).

- **POTRZEBUJĘ UZYSKAĆ ZGODĘ, GDY...**

W jakich sytuacjach? Czego wtedy potrzebuję? (Np. chcę pożyczyć sukienkę od siostry, chcę zostać na noc u znajomych i potrzebuję zgody rodziców).

- **ZGODĄ NIE JEST...**

Jakie reakcje/zachowania nie mogą być interpretowane jako zgoda? (Np. gdy ktoś nie odpowie ani tak, ani nie, czyjeś milczenie, brak odpowiedzi).

- **MAM PEWNOŚĆ, ŻE OTRZYMAŁAM_EM OD KOGOŚ ZGODĘ, GDY...**

Co powinna powiedzieć, napisać, zrobić osoba, żebyście mieli pewność, że wyraża na coś zgodę? (Np. skinąć głową, dać okejkę, napisać „OK”, powiedzieć „Tak, zgadzam się”).

3. Jeśli widzisz, że zanotowane przez młodzież propozycje się powtarzają lub dotyczą tego samego aspektu, **możesz je posegregować**. Najprawdopodobniej czas nie pozwoli ci na przeczytanie wszystkich. **Wybierz kilka**, które przykują twoją uwagę, **bądź wyciągnij esencję z tego, co na nich zobaczyłeś/zobaczyłaś**.

Zapytaj też, jak uczniom i uczennicom było w tym ćwiczeniu. Czy w trakcie jego wykonywania pojawiała się jakaś dodatkowa myśl? Czy ćwiczenie coś przywołało albo pozwoliło coś zrozumieć?

4. Wspólnie obejrzyjcie film o sekstingu wyprodukowany w 2020 r. przez UK Safer Internet Centre – Childnet International. **Włącz film od 2:39 min.** Jeżeli na realizację scenariusza masz więcej niż jedną lekcję, możecie obejrzeć całość. Film z polskimi napisami znajdziesz pod linkiem: <https://www.youtube.com/watch?v=gfD0ds9xltQ>, a w oryginalnej wersji, bez polskich napisów pod linkiem: https://www.youtube.com/watch?v=C7z6IMbL3mw&ab_channel=StreetwiseGB.

REFLEKSJA (10 minut)

Porozmawiaj z klasą o filmie. Pomogą ci w tym pytania. Możesz wykorzystać wszystkie bądź część z nich:

- Jak wam się podobał film?
- Czy myślicie, że podobna sytuacja mogłaby się zdarzyć w naszej szkole? Wypowiedzcie się na ten temat.
- Abi się wahała, czy wysłać zdjęcie. Co wpłynęło na to, że jednak się zdecydowała?
- Co skłoniło Josha do poproszenia Abi o zdjęcie?
- Czy Abi wyraziła zgodę na to, aby jej zdjęcie zobaczyły inne osoby i żeby zostało dalej udostępnione?
- Jak oceniasz postawę przyjaciółek Abi? Co jej doradziły, kiedy przyszła prosić o radę? Co wy byście doradzili swojej kumpeli/ swojemu kumplowi, gdyby zapytała was, czy wysłać swojej osobie partnerskiej półnagie zdjęcie?
- Jedna z przyjaciółek mówi do Abi, że wysyłanie półnagich zdjęć swojemu facetowi to dbanie o to, aby był szczęśliwy. Zgadza się z tym? Czy faktycznie tak jest, że powinniśmy w ten sposób dbać o uszczęśliwianie swojej osoby partnerskiej?
- Jakie komentarze pojawiły się w sieci po tym, jak zdjęcie Abi zostało udostępnione?
- Co Abi mogła odpisać swojemu chłopakowi, wiedząc, że nie chce wysłać zdjęcia bądź nie jest do tego przekonana?

TEORIA (10 minut)

Zapytaj uczniów, czy wiedzą, jak nazywa się zjawisko, które zostało zobrazowane w obejrzanym filmie. Poczekać chwilę na odpowiedź. Wyjaśnij, czym jest seksting. Możesz się posłużyć definicją z komentarza dla osoby prowadzącej, który znajdziesz na początku scenariusza. Koniecznie powiedz, że seksting jest aktywnością seksualną i podobnie jak inne aktywności wymaga świadomej zgody wszystkich zaangażowanych osób. Dodaj, że angażowanie się w seksting nigdy nie jest w 100% bezpieczne. Podobnie zresztą jak sam seks. Dlatego mówimy o seksie możliwie bezpiecznym bądź bezpieczniejszym. I tak też jest z sekstingiem. Jeśli już decydujemy się na skorzystanie z tej formy uatrakcyjnienia naszej relacji z drugą osobą, to musimy pozostać uważni i pamiętać o kilku bezpiecznikach. Przedstaw młodzieży kluczowe założenia możliwie bezpiecznego sekstingu.

PRAKTYKA (wariant I – 10 minut/ wariant II 45 – minut)

WARIANT I (10 minut)

Wróć jeszcze do pojęcia zgody. Zapytaj uczennice i uczniów, czy chcieliby coś dodać do listy pomysłów z wcześniejszego ćwiczenia, tym razem w kontekście sekstingu, czy nawet szerzej – aktywności seksualnych. Zachęć do doklejenia kolejnych karteczek bądź po prostu porozmawiajcie na forum klasy.

Ważne, by wybrzmiało, że w kontekście podejmowania aktywności seksualnych (w tym sekstingu) niezbędna jest świadoma zgoda (ang. *consent*). Jest ona wyrażana wtedy, kiedy nie jest efektem presji, szantażu, hierarchii i zależności między osobami, których dotyczy. Osoba, która się na coś zgadza, nie może być pod wpływem alkoholu, substancji psychoaktywnych, jej stan zdrowia nie może wskazywać na to, że niekoniecznie jest świadoma swoich decyzji.

Na koniec niech uczennice i uczniowie wypiszą po trzy rzeczy, których się nauczyli podczas zajęć, po dwie, które wiedzieli już wcześniej, i po jednym pytaniu, z którym zostają po zajęciach. To będzie dla ciebie forma feedbacku i informacja, czy pewne wątki wymagają rozwinięcia.

Wskazówka

Jeśli planujesz realizację wariantu II na kolejnej lekcji, to podsumowanie możesz zrealizować także na koniec całego cyklu zajęć.

WARIANT II (wymaga kolejnej lekcji – 45 minut)

Jeśli możesz poświęcić na temat sekstingu więcej czasu, wykonaj z uczennicami i uczniami zadanie, w ramach którego będą ćwiczyć postawy sprzyjające stosowaniu asertywności wśród młodych. Do jego realizacji będzie potrzebny okrąg z krzesł.

Jeśli realizujesz ćwiczenie na kolejnych zajęciach, koniecznie przypomnij krótko, co się wydarzyło na poprzednich, np.:

„Jakiś czas temu rozmawialiśmy o zgodzie. Na początku w ćwiczeniu z karteczkami dzieliliście się przemyśleniami na temat tego, czym ona jest, a czym nie jest, a także po czym poznać, że ją otrzymałyśmy. Następnie oglądałyśmy film dotyczący sekstingu, dyskutowałyśmy nad motywacjami do jego praktykowania u bohaterów i bohaterek. Później przedstawiłem/ przedstawiłam wam kilka wskazówek, jak sprawić, by seksting stał się możliwie bezpieczny. Na końcu wróciłyśmy do pojęcia zgody w kontekście aktywności seksualnych oraz do tego, jak istotna jest świadoma zgoda”.

To dobry moment, żeby zadać kilka pytań dotyczących wcześniejszych zajęć, np.:

- Czym jest seksting?
- Czym jest możliwie bezpieczny seksting i dlaczego tak o nim mówimy?
- O czym nam mówi świadoma zgoda i jak ją rozpoznać?

Usiądźcie w kręgu z krzesel i przedstaw pomysł na dzisiejszą aktywność:

„Rzucę piłką do wybranej osoby. Osoba ta wylosuje i odczyta pewną sytuację, na którą będzie musiała odpowiedzieć asertywnie (ale nie agresywnie!). Następnie osoba rzuci piłką do kolejnej, która też wylosuje sytuację – i tak dalej”.

Sytuacje znajdują się w załączniku 2. Po każdej próbie jest miejsce na twój krótki komentarz. Jeśli zobaczysz, że praktykowanie asertywnych odpowiedzi idzie osobom uczestniczącym dość łatwo, możesz zbijać ich argumenty (w roli bohaterki lub bohatera danego kazusu), próbując przekonać do swoich racji.

Zapowiedz klasie:

„Niektóre sytuacje mogą wydać się wam znajome, może sami ich doświadczycie. Niektóre mogą wywołać w was różne emocje – czasem będzie to rozbawienie, czasem poirytowanie, a może zakłopotanie i zawstydzenie. Dotykamy bliskich naszej codzienności tematów oraz relacji z innymi ludźmi. Zdecydowanie więc mamy prawo reagować emocjonalnie”.

Celem tego ćwiczenia nie jest uzyskanie podręcznikowych odpowiedzi, tylko poćwiczenie formułowania asertywnych komunikatów. W razie trudności klasa może dopowiadać i pomagać. Znając też swoją grupę, jej zaangażowanie, dojrzałość i wrażliwość zdecyduj, które sytuacje wykorzystasz. Jeśli zauważysz, że ćwiczenie sprawia młodzieży dużą trudność, możesz też dać możliwość realizacji go poprzez omówienie poszczególnych sytuacji z perspektywy osoby obserwującej, czyli czysto teoretycznie, bez odgrywania ról.

ZGODA TO...

**POTRZEBUJĘ UZYSKAĆ
ZGODĘ, GDY...**

ZGODĄ NIE JEST...

**MAM PEWNOŚĆ, ŻE OTRZYMAŁAM_EM
OD KOGOŚ ZGODĘ, GDY...**

Sytuacje
Poziom trudności: **łatwe**

Kolega z równoległej klasy: „Chciałbym cię zaprosić do kina dziś wieczorem”. Nie masz ochoty z nim iść. Powiedz mu o tym.

Twoja siostra: „Mogę pożyczyć twoją spódnice? Mam domówkę w najbliższy weekend i nie mam w co się ubrać”. Nie lubisz i nie chcesz pożyczać swoich rzeczy. Powiedz jej to.

Twój tato nigdy nie puka do twojego pokoju przed wejściem. Po prostu otwiera drzwi i wchodzi. Ciebie bardzo to irytuje i chcesz mu zakomunikować, żeby tego nie robił.

Nakrywasz brata na tym, że podkrada ci słodycze. Jesteś wkurzony/wkurzona. Zwróć mu uwagę, nawiązując do tego, że nie zapytał cię o zgodę.

Twój kumpel Karol: „Idziemy z ekipą na planszówki w niedzielę. Mamy nadzieję, że tym razem się nie wymigasz i nie będziesz lamusem. Masz być!”
Masz inne plany na niedzielę i wiesz, że cię nie będzie. Daj o tym znać. Zwróć też uwagę na ton wypowiedzi Karola, bo wyraźnie cię zniesmaczył.

Masz poczucie, że twoja mama za każdym razem prosi tylko ciebie o wyrzucenie śmieci i posprzątanie łazienki. Pogadaj z mamą o tym, że chcesz równego traktowania i podziału obowiązków między ciebie a swoją siostrę.

Podczas zajęć z matematyki nauczyciel tłumaczy, jak wykonać równanie. Pyta klasę: „Rozumiecie? Czy to dla was jasne?”.
Kilka osób w imieniu całej grupy kiwa głową i mówi, że tak. Ty czujesz, że nie czaisz. Daj znać nauczycielowi, że to nie jest dla ciebie jasne.

Sytuacje

Poziom trudności: **średnio zaawansowany**

Twoja osoba partnerska: „Chciałbym, żebyś podał/podała mi hasło do twojego smartfona. To chyba największy dowód naszej miłości”.
Zamierzasz zostawić swoje hasło dla siebie. Powiedz to.

Twoja kumpela Tosia po raz kolejny mówi przy tobie w gronie klasowym o prywatnej sprawie, którą się z nią podzieliłeś/podzieliłaś. Tym razem temat dotyczy tego, że twoi rodzice mieli poważną kłótnię i myślą o rozstaniu. Nie chcesz, aby inni o tym wiedzieli, i przykro ci, że twoja najlepsza kumpela nie zachowuje waszych tajemnic dla siebie.

Twoja osoba partnerska chce cię przedstawić swojej rodzinie po miesiącu waszego bycia razem: „Moja mama robi obiad w niedzielę. Będzie jeszcze mój brat i ciocia z wujkiem. Bardzo chcę, żebyśmy poszli razem. Musisz poznać moją rodzinę”. Ty nie czujesz się jeszcze na to gotowa/gotowy. Wolisz spędzić czas tylko z osobą partnerską. Porozmawiaj z nią o tym.

Twój przyjaciel Artur zamierza wyjechać do innego miasta na weekend z nieznanym ci towarzystwem. Rodzicom powiedział, że będzie nocował u ciebie. Oni chcą potwierdzić tę informację. Artur oczekuje, że skłamiesz. Ty jednak źle się z tym czujesz i nie chcesz tego robić. Powiedz mu o tym.

Na języku polskim zostaje zadana praca projektowa. Ty i cztery inne osoby zostajecie przydzielone/przydzieleni do jednej grupy. Kiedy zbliża się termin oddania projektu, masz poczucie, że tylko ty aktywnie pracowałeś/pracowałaś na jego sukces. Trochę mniej zaangażowana była jedna osoba – Ola, a Kamil i Ignacy nie zrobili kompletnie nic. Finalnie dostaliście dobrą ocenę i pochwałę. Ciebie jednak gryzie to, że działałaś/działałeś praktycznie sam. Powiedz o tym reszcie zespołu.

Na dzień dobry zazwyczaj witacie się z chłopakami przez podanie ręki. W sumie tak było od zawsze. Jednak coraz bardziej zaczyna ci to doskwierać. Czujesz, że to trochę dziwne, że podchodzisz do grupy osób i podajesz rękę chłopakom, ale inne osoby przy tym olewasz. Chcesz zaprotestować.

Stoisz w kolejce do lekarza internisty w przychodni. Kolejka jest długa i idzie jak krew z nosa. Kiedy zapowiada się, że za chwilę wejdiesz do gabinetu, widzisz, że osoba, która była za tobą, szykuje się do wejścia jako pierwsza. Rośnie twoje zaniepokojenie. Zakomunikuj o tym.

Sytuacje

Poziom trudności: **zaawansowany**

W twojej klasie jest chłopak, który przytula się do ciebie. Ty nie lubisz jego dotyku i nie masz ochoty na taką formę bliskości. Daj znać, że nie jest to dla ciebie OK.

Czujesz, że w twojej relacji z drugą osobą brakuje ci zainteresowania. Twoja partnerka Kaśka niby pyta, jak mija ci dzień, ale nie zadaje pytań pogłębiających. Wykazuje się też małą inicjatywą, nie proponuje form spędzania czasu razem. Przez to nie czujesz zainteresowania z jej strony. Powiedz jej o tym.

Masz poczucie, że twoja dziewczyna przekracza twoje granice. Być może nie robi tego świadomie, bo sama nie jest ich pewna. Chcesz znaleźć sposób, aby zakomunikować, że niektóre formy bliskości są dla ciebie OK, a z innymi nie czujesz się komfortowo. Spróbuj ustalić granice w waszej relacji.

Czujesz, że potrzebujesz widywać osobę, z którą jesteś w relacji, częściej niż raz w tygodniu. Myślisz o niej, tęsknisz. Wygląda na to, że dla niej częstotliwość spotkań z tobą jest satysfakcjonująca. Daj znać, że potrzebujesz większej częstotliwości w waszym związku.

Moduł IV

Ja w sieci pełnej możliwości

Ja w sieci pełnej możliwości

1. Jak wykorzystać internet do nauki i rozwijania pasji?

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

W dzisiejszym świecie internet i **media cyfrowe** pełnią bardzo ważną rolę w procesie uczenia się i rozwijania pasji. Dotyczy to nie tylko uczniów i uczennic, ale wszystkich ludzi. Dzięki stałemu dostępowi do różnego rodzaju zasobów online każdy i każda z nas może dziś kontynuować swoją edukację i pogłębiać zainteresowania niemal w dowolnym czasie i z dowolnego miejsca na świecie. Choćby tylko z tego względu internet staje się niezbędnym wręcz do pracy z młodymi ludźmi narzędziem, które każdego dnia umożliwia nam korzystanie z nowych materiałów edukacyjnych, platform interaktywnych czy stron do nauki online.

Media cyfrowe – które bardzo często kojarzą nam się przede wszystkim z rozrywką i „marnowaniem czasu” – oferują niemal nieograniczony dostęp do wiedzy. **Warto więc uczyć młodych ludzi, w jaki sposób najlepiej wykorzystywać dziś internet do wyszukiwania odpowiedzi na nurtujące ich pytania.** Umiejętność samodzielnego zgłębiania ważnych dla uczennic tematów i problemów pozwoli im rozwinąć zainteresowania – w wybranym kierunku i w dostosowanym do indywidualnych potrzeb tempie.

Internet i media cyfrowe nie tylko dostarczają treści. Materiały, które można tam znaleźć – podręczniki, artykuły naukowe, kursy online, podcasty, nagrania wideo etc. – są naturalnie bardzo ważne. Często jednak istotna jest także forma przekazywanej tam wiedzy. Współczesna sieć udostępnia bowiem wiele interaktywnych narzędzi, dzięki którym proces uczenia się staje się dużo bardziej angażujący. **Aplikacje do nauki języków, symulatory, gry (edukacyjne), multimedialne encyklopedie** – to tylko kilka przykładów zasobów, które sprawiają, że nauka często jest nie tylko bardziej skuteczna, ale też dużo przyjemniejsza.

Istotnym aspektem poszerzania wiedzy w internecie jest także możliwość przynależności do różnego rodzaju **społeczności online**. Media cyfrowe pozwalają łatwo nawiązywać kontakty z osobami (z całego świata) o podobnych zainteresowaniach, co sprzyja wymianie inspiracji i doświadczeń. Dzięki **grupom dyskusyjnym, forum tematycznym, komunikatorom czy platformom społecznościowym** uczniowie i uczennice mogą wzajemnie się motywować, dzielić się swoimi osiągnięciami oraz odkrywać nowe zainteresowania.

Ale to nie wszystko! Warto również podkreślić, że w kontekście współczesnej rzeczywistości cyfrowej proces uczenia się i rozwijania pasji nie ogranicza się tylko do biernego odbioru docierających do nas treści. Młode osoby mogą je też przecież samodzielnie tworzyć. **Blogi, vlogi, kanały w mediach społecznościowych, wspólne streamingi czy grupy tematyczne** pozwalają im nie tylko pogłębiać zainteresowania, ale również lepiej przyswajać wiedzę dzięki dzieleniu się nią z innymi.

SŁOWNICZEK

media cyfrowe	portale i usługi internetowe (np. media społecznościowe).
społeczność online	zbiorowość, w której kontakty między ludźmi są realizowane za pomocą internetu.
symulator	narzędzie, program lub gra komputerowa służąca do odtwarzania działania czegoś (np. samolotów, pojazdów lub innych mechanizmów) w sztucznych warunkach.
streaming	transmitowanie treści na żywo w internecie (np. rozgrywek gier wideo).
vlog	(videoblog) – rodzaj bloga internetowego prowadzonego w formie wideo.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczniowie i uczennice:

- rozumieją znaczenie uczenia się i zdobywania wiedzy poza tradycyjnymi formami edukacji;
- znają korzyści związane z nauką i pogłębianiem wiedzy za pomocą internetu i mediów cyfrowych;
- znają wybrane platformy internetowe, które można wykorzystać do nauki i rozwijania pasji.

Materiały

- wydrukowane karty pracy (załącznik 1)
- komputer z dostępem do internetu i rzutnik (opcjonalnie)
- wydrukowane opisy osób (załącznik 2)

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

1. Podziel klasę na pary lub małe zespoły. Rozdaj karty pracy (załącznik 1). Poproś, żeby uczennice i uczniowie wspólnie przedyskutowali, czym jest dla nich uczenie się. Co rozumieją przez to słowo? Czy uczą się i zdobywają wiedzę tylko wtedy, kiedy uczestniczą w lekcjach, odrabiają prace domowe lub wykonują inne zadania do szkoły? A może zdobywanie wiedzy to dla nich coś więcej? Poproś, by każdy zespół zapisał odpowiedzi hasłowo na karcie pracy. Zaznacz, że burza mózgów nie powinna trwać dłużej niż 3 minuty.

2. Poproś, by pary/zespoły uważnie przeanalizowały aktywności w tabelce na karcie pracy. Zadaniem młodzieży jest wspólne podjęcie decyzji, czy są one związane z uczeniem się, czy nie. Zachęć uczniów, by zastanowili się, czego można się w opisanych sytuacjach nauczyć.

Aktywność	Uczenie się czy nie?	Jeśli tak, czego można się nauczyć?
Oglądanie w sieci filmików o szydełkowaniu		
Udzielanie się na międzynarodowym forum muzycznym		
Tworzenie memów		
Oglądanie na platformie streamingowej seriali po angielsku, niemiecku czy hiszpańsku		
Słuchanie podcastów o znanych i lubianych osobach ze świata popkultury		
Przeglądanie w mediach społecznościowych postów z hashtagami: #książki, #books		
Granie w Minecrafta online ze znajomymi		
Śledzenie stron i kanałów nt. zjawisk astronomicznych, np. radarów zórz		
Oglądanie anglojęzycznych filmików, w których ktoś gra w gry		
Przeglądanie TikToka		
Przeglądanie portalu motoryzacyjnego		
Uczestnictwo w odbywającym się na platformie hiszpańskiej organizacji kursie online nt. korzystania z ChatuGPT		

3. Omów z klasą zadanie na forum. Poproś, by poszczególne pary/zespoły podzieliły się swoimi wnioskami.

REFLEKSJA (10 minut)

1. Zapytaj, co łączy aktywności z tabelki. Prawdopodobnie młodzież zauważy, że są to działania w internecie.
2. Porozmawiaj z uczennicami o korzyściach uczenia się online:
 - Bazując na aktywnościach z tabelki, wskażcie, jakie możliwości edukacyjne daje nam internet.
 - Czym, waszym zdaniem, różni się nauka w szkole od nauki w sieci?
 - W jakich obszarach lub sytuacjach edukacyjnych internet pozwala na rozwiązania niemożliwe w edukacji offline?
 - Czy i jak wykorzystujecie internet do nauki i rozwijania pasji?

TEORIA (10 minut)

1. Po krótkiej rozmowie podsumuj najważniejsze wnioski dotyczącego tego, w jaki sposób można zdobywać wiedzę i rozwijać swoje pasje w internecie (a także dlaczego media cyfrowe świetnie nadają się do tego typu aktywności). Wykorzystaj informacje zebrane w komentarzu na początku scenariusza. Pamiętaj, aby zwrócić uwagę między innymi na te aspekty:
 - Wiedzę zdobywaną przez internet często przyswajamy przy okazji – podczas grania w gry, słuchania podcastów czy scrollowania mediów społecznościowych.
 - Za pomocą internetu łatwo jest wyszukiwać różne informacje – możemy sięgnąć po smartfon, wpisać kilka słów w wyszukiwarkę i znaleźć interesujące nas treści. Zwykle bywa to znacznie szybsze niż na przykład pójście do biblioteki.
 - Informacje zdobywane za pomocą internetu często są dużo bardziej różnorodne pod względem formy przekazu – to nie tylko suchy tekst zapisany w książce, ale na przykład bogato ilustrowane artykuły internetowe, angażujące nagrania wideo, webinaria, materiały oparte na grywalizacji, praktyczne tutoriale etc.
 - W internecie można łatwo dostosować poziom trudności – znajdują się tam przecież zarówno skomplikowane artykuły naukowe, jak i krótkie notatki kondensujące interesującą nas wiedzę w najważniejszych punktach.
 - Pogłębianie wiedzy w internecie może mieć również charakter społecznościowy – można dyskutować na temat interesujących nas treści z innymi pasjonatami lub pasjonatkami, m.in. na forach internetowych albo w sekcji komentarzy na kanałach edukacyjnych.
 - W internecie bez trudu można znaleźć miejsca, gdzie spotykają się ludzie, aby wspólnie się uczyć lub dzielić przemyśleniami na temat swoich zainteresowań. Do tego rodzaju aktywności często jest wykorzystywany na przykład Discord, Messenger czy grupy na Facebooku; na różnych platformach są też organizowane streamingi, podczas których uczniowie i uczennice przygotowują się do sprawdzianów lub słuchają lektur szkolnych.

- W internecie możemy w łatwy sposób tworzyć własne treści – na przykład prowadzić amatorski kanał, na którym dzielimy się swoimi pasjami lub prezentujemy zdobytą wiedzę na jakiś temat.

Wskazówka

W ramach uzupełnienia w tej części zajęć możesz pokazać uczniom kilka przykładów platform, aplikacji czy stron internetowych, które mogą im pomóc w zdobywaniu wiedzy lub rozwijaniu pasji. Pamiętaj, aby w czasie omawiania źródeł pytać osoby uczestniczące, czy kiedykolwiek o nich słyszały. A może ktoś już teraz z nich korzysta i je rekomenduje? Przykładami, które możesz pokazać w czasie lekcji, są m.in. (listę tę możesz jednak dowolnie modyfikować):

Khan Academy – platforma z darmowymi kursami z różnych dziedzin wiedzy skierowanymi do uczniów i uczennic, kadry nauczycielskiej, a także rodziców.

<https://pl.khanacademy.org> (wersja polskojęzyczna)

<https://www.khanacademy.org> (wersja anglojęzyczna)

Coursera – platforma, na której można znaleźć płatne i bezpłatne kursy z różnych dziedzin wiedzy; kursy często mają specjalistyczny/akademicki charakter i kończą się certyfikatami.

<https://www.coursera.org>

TED/TEDx – marka konferencji naukowych i projektów edukacyjnych; osoby eksperckie z całego świata w inspirujący i angażujący sposób przekazują wiedzę z obszarów, w których się specjalizują. Wystąpienia są nagrywane w różnych językach i można je znaleźć m.in. na YouTube.

<https://www.ted.com>

<https://www.youtube.com/channel/UCAuUUnT6oDeKwE6v1NGQxug>

<https://www.youtube.com/user/tedx Talks>

Duolingo – internetowa aplikacja i platforma służąca do nauki języków obcych.

<https://pl.duolingo.com> (wersja polskojęzyczna)

<https://en.duolingo.com> (wersja anglojęzyczna)

Knowunity – internetowa aplikacja i platforma społecznościowa służąca m.in. do (wspólnej) nauki i wymiany notatek z różnych przedmiotów.

<https://knowunity.pl> (wersja polskojęzyczna)

<https://knowunity.com> (wersja anglojęzyczna)

Uwaga!

Ta część zajęć jest opcjonalna i nie musisz jej realizować. Podczas omawiania poszczególnych platform zwróć uwagę, że wiedza zgromadzona na niektórych z nich (m.in. Knowunity) nie zawsze jest zweryfikowana.

PRAKTYKA (10 minut)

WARIANT I (zakłada pracę indywidualną)

Poproś uczennice i uczniów, by indywidualnie pomyśleli, czego chcieliby się nauczyć oraz jakie zainteresowania i pasje chcieliby rozwijać. W jaki sposób mogą to zrobić? Gdzie – zarówno w internecie, jak i poza nim – mogliby szukać potrzebnej im wiedzy? Jakie działania należałoby podjąć? Jak najlepiej je zaplanować?

WARIANT II (zakłada pracę w parach lub zespołach)

Poproś młodzież, by pracowała w tych samych parach/zespołach co poprzednio. Każdej grupie przekaz informację o wybranej postaci (załącznik 2). Zachęć uczniów, by pomyśleli o niej jako o swojej młodszej koleżance lub o młodszym koledze – osobie, która prosi ich o pomoc. Jakie strony i aplikacje można by jej polecić? Jakie platformy mogą być dla niej najbardziej pomocne? Jakie działania powinna podjąć – zarówno w internecie, jak i poza nim – żeby zdobyć potrzebną wiedzę i rozwinąć swoje zainteresowania?

Załącznik 1.

Uczenie się to _____

Aktywność	Uczenie się czy nie?	Jeśli tak, czego można się nauczyć?
Oglądanie w sieci filmików o szydełkowaniu		
Udzielanie się na międzynarodowym forum muzycznym		
Tworzenie memów		
Oglądanie na platformie streamingowej seriali po angielsku, niemiecku czy hiszpańsku		
Słuchanie podcastów o znanych i lubianych osobach ze świata popkultury		
Przeglądanie w mediach społecznościowych postów z hashtagami: #książki, #books		
Gry w Minecrafta online ze znajomymi		
Śledzenie stron i kanałów nt. zjawisk astronomicznych, np. radarów zórz		
Oglądanie anglojęzycznych filmików, w których ktoś gra w gry		
Przeglądanie TikToka		
Przeglądanie portalu motoryzacyjnego		
Uczestnictwo w odbywającym się na platformie hiszpańskiej organizacji kursie online nt. korzystania z ChatuGPT		

Załącznik 2.

Tomasz od dziecka oglądał nocne niebo i patrzył na gwiazdy. Uwielbiał wizyty w planetarium. Jego ulubione książki z dzieciństwa to te o planetach. Na trzynaste urodziny poprosił rodziców o lunetę. Wciąż pasjonują go zjawiska astronomiczne. Marzy, by pojechać na Islandię i zobaczyć na własne oczy zorzę polarną.

Maja od zawsze interesowała się samochodami. Podczas gdy koleżanki uwielbiały zabawy lalkami Barbie, ona wybierała resoraki. Maja marzy, by w przyszłości otworzyć własną firmę, która będzie pomagała kobietom kupować najbardziej dopasowane do ich potrzeb samochody. Dlatego śledzi nowości technologiczne.

Maks marzy, by każde wakacje spędzać we Włoszech. Uwielbia włoskie jedzenie, chciałby kupić włoską vespę, najlepiej żółtą. Zna podstawowe włoskie słowa, jednak zależy mu, żeby w przyszłości swobodnie dogadywać się z Włochami. Kto wie, może kiedyś tam zamieszka?

Mariola uwielbia gry i marzy, by kiedyś je projektować. Jeśli tylko ma taką możliwość, testuje różne gry i ich wersje. Jest też administratorką dwóch serwerów.

Ja w sieci pełnej możliwości

2. Obudź AI! Jak dobrze pisać prompty?

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Od 2022 roku możemy korzystać z powszechnie dostępnych narzędzi **generatywnej sztucznej inteligencji**. Potrafią one tworzyć różnego rodzaju treści: teksty, zdjęcia i grafiki, pliki dźwiękowe (w tym imitujące ludzką mowę), a od niedawna także materiały wideo. Trwają prace nad **systemami multimodalnymi**, które nie będą ograniczone do jednej formy przekazu.

Jak powstały te systemy?

Mówi się, że sztuczna inteligencja „uczy się” lub „jest trenowana”. To mylne terminy, choć faktycznie ta gałąź informatyki jest nazywana **uczeniem maszynowym**. Proces trochę przypomina naukę – polega na przetwarzaniu ogromnych ilości materiałów, na przykład miliardów stron tekstu. Jednak nie chodzi tu o uczenie się ze zrozumieniem, lecz o używanie zaawansowanych metod informatycznych oraz wielu komputerów (a dokładniej kart graficznych przystosowanych do prac nad tworzeniem AI) do statystycznej analizy materiałów, które składają się na pokaźną część ludzkiej kultury lub wiedzy.

Z tego powodu ważne jest, aby korzystać z narzędzi generatywnej sztucznej inteligencji świadomie oraz zrozumieć ich ograniczenia i potencjał. Choć AI może być niezwykle pomocna w tworzeniu różnorodnych treści, należy pamiętać o ryzyku przekłamań lub nadużyć. Konieczne jest krytyczne podejście do generowanych przez te systemy wyników oraz ich weryfikacja.

Warto też mieć na uwadze, że narzędzia generatywnej sztucznej inteligencji nie zawsze są w stanie tworzyć treści zgodne z oczekiwaniami osób użytkujących. Dlatego istotne jest stosowanie odpowiednich **promptów** (ang. *prompts*). To krótkie zdania lub pytania – instrukcje, na podstawie których systemy AI tworzą treści. W przypadku modeli językowych, takich jak rodzina modeli GPT, prompty stanowią kontekst, na podstawie którego model generuje kolejne fragmenty tekstu. Na przykład: użytkownik może podać prompt w postaci pytania, tematu lub początku wypowiedzi, a model, wykorzystując ten kontekst, będzie generować kolejne zdania lub akapity.

Niektórzy uważają promptowanie za nową formę twórczości i wskazują je jako podstawową umiejętność pracowników XXI wieku. Dla innych to droga na skróty, która nie zastąpi prawdziwej ludzkiej twórczości.

Jak pisać dobre prompty?¹

1. Opisz kontekst. Wytłumacz chatbotowi, w jakiej roli powinien wystąpić – jakiego rodzaju wiedzę ekspercką powinien mieć, np. „Jesteś nauczycielem geografii i uczysz uczennice z liceum...”.
2. Bądź konkretny/konkretna. Napisz prompt tak, by jasno określał zadanie, łącznie ze szczegółami: „Zaproponuj ćwiczenie grupowe dotyczące rezerwatów i ochrony lasów w Polsce”. W przypadku generowania obrazów, filmów czy muzyki prompty powinny zawierać szczegółowy opis sceny, stylu, fabuły, gatunku, nastroju lub melodii: „Przygotuj dwuminutowy filmik animowany, którego bohaterkami są dwie nastolatki. Stoją przed klasą i...”.
3. Używaj prostego języka. Pisz prompt tak, jakbyś prowadziła/prowadził rozmowę, nie stosuj skomplikowanych zwrotów: „Uzupełnij ćwiczenie o krótką notatkę na temat najważniejszych rezerwatów w Polsce”.
4. Dawaj feedback. Na każdym etapie informuj chatbota, jak powinien zmienić lub uzupełnić wygenerowaną odpowiedź, by lepiej odpowiadała twoim potrzebom: „Dodaj do notatki dwa przykłady najważniejszych polskich rezerwatów przyrody...”.
5. Zadbaj o strukturę odpowiedzi. Wyjaśnij chatbotowi, jak powinna wyglądać treść, której potrzebujesz: „Notatka powinna mieć jedną stronę i być napisana językiem zrozumiałym dla osoby z pierwszej klasy szkoły średniej...”.

SŁOWNICZEK

generatywna AI	modele sztucznej inteligencji zaprojektowane do tworzenia nowych treści w postaci tekstu pisanego, dźwięku, obrazów lub filmów.
GPT	rodzina zaawansowanych modeli językowych opracowanych przez firmę OpenAI na podstawie dużych zbiorów danych. Stworzony w oparciu o ten model chatbot ChatGPT może prowadzić konwersacje, odpowiadać na pytania, tworzyć treści, a nawet pomagać w nauce.
multimodalne systemy AI	bardzo zaawansowane systemy statystyczne, które integrują różne typy danych, aby zrozumieć kontekst i złożone znaczenie zawarte w informacjach.
prompt	informacja, którą przekazuje się systemowi, by ten wiedział, co ma robić. Może to być fraza, polecenie czy pytanie, które prowadzi do uzyskania odpowiedzi od narzędzia sztucznej inteligencji lub do wykonania przez nie jakiegoś zadania.
uczenie maszynowe	gałąź sztucznej inteligencji oparta na założeniu, że systemy mogą się rozwijać na podstawie danych, identyfikować wzorce i podejmować decyzje przy minimalnej interwencji człowieka.

1. Na podstawie: *Prompt Framework for Educators: The Five „S” Model*, AI for Education, <https://www.aiforeducation.io/ai-resources/the-five-s-model> [dostęp: 22 lipca 2024].

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- wiedzą, czym są prompty, i znają techniki dobrego promptowania;
- są świadomi zarówno zagrożeń związanych z wykorzystywaniem narzędzi generatywnej sztucznej inteligencji, jak i płynących z tego możliwości oraz korzyści;
- potrafią twórczo wykorzystać generatory treści i grafiki.

Materiały

- komputery lub tablety z dostępem do internetu
- kartki lub tablica

Uwaga!

Realizacja tej lekcji wymaga wcześniejszego założenia przez uczennice i uczniów kont na wybranych platformach chatbotowych (np. ChatGPT, Gemini, Copilot, Bing) oraz generujących obrazy (np. Midjourney, Stable Diffusion). Zachęć młodzież, żeby zrobiła to w domu, przed zajęciami.

DOŚWIADCZENIE (10 minut)

1. Poproś uczennice i uczniów, by usiedli przy komputerach, albo rozdaj im tablety. Mogą pracować indywidualnie lub w parach – podejmij decyzję w zależności od dostępnego sprzętu, możliwości i potrzeb twojej klasy. Następnie poleć, by młodzież zalogowała się na jednej z platform chatbotowych.
2. Wyjaśnij uczennicom i uczniom, że ich zadaniem będzie stworzenie z wykorzystaniem wybranego chatbota **notatki encyklopedycznej** (np. o noblistce Oldze Tokarczuk), która mogłaby się znaleźć w podręczniku dla szkół średnich.
3. Gdy skończą zadanie, poproś, by skopiowali wygenerowane notatki do wspólnego pliku, a następnie uważnie przeczytali te teksty i zastanowili się, czy są zrozumiałe, zawierają prawdziwe informacje, czy nie ma w nich błędów. Jeśli są, z czego mogą wynikać?
4. Poproś uczennice i uczniów, by ocenili, czy wygenerowane teksty mają właściwą strukturę i są napisane odpowiednim (np. naukowym, encyklopedycznym) językiem.

REFLEKSJA (15 minut)

1. Omów z uczennicami to zadanie. Zachęć do dyskusji, zadając następujące pytania:
Na ile wygenerowane teksty są zrozumiałe dla młodzieży?
 - Czy uważacie, że zawierają wszystkie potrzebne informacje? Jakiego rodzaju informacji brakuje?
 - Z czego mogą wynikać błędy i niedociągnięcia w uzyskanej odpowiedzi?

- Czy wygenerowane przez chatbota informacje są wiarygodne? W jaki sposób/ gdzie to możecie sprawdzić?
- Jakich źródeł chatbot mógł używać przy generowaniu odpowiedzi? Czy samodzielnie wskazał portale/publikacje, z których korzystał?
- Czy odpowiedź wygenerowana przez chatbota wymagała doprecyzowania lub poprawienia? Jeżeli tak, to w jaki sposób poinstruowaliście program, by ją ulepszył?

2. Na koniec tego etapu lekcji zapytaj uczennice i uczniów, jakie strategie przyjęli w pracy z generatorem:

- Czy program zrozumiał, co miał wykonać?
- Co działało dobrze, a co nie?
- Czy łatwo jest stworzyć dobry tekst za pomocą generatora?
- Czy dodatkowe wskazówki udzielone chatbotowi poprawiły jakość odpowiedzi? W jaki sposób?

TEORIA (10 minut)

Korzystając z komentarza z początku rozdziału, wyjaśnij uczniom i uczennicom, w jaki sposób działają generatory tekstu i obrazu oraz jak się „uczą”. Powiedz, co należy wziąć pod uwagę podczas korzystania z nich. Wprowadź definicję promptu i omów zasady dobrego promptowania.

PRAKTYKA (10 minut)

WARIANT I

Poproś młodzież, by wykorzystała w praktyce zdobytą wiedzę o promptowaniu. Poleć uczniom, by napisali jak najbardziej precyzyjne prompty, dzięki którym wcześniejsze notatki encyklopedyczne będą jeszcze lepsze. Zachęć, by przeanalizowali, czy zastosowanie zasad dobrego promptingu poprawiło jakość wygenerowanych tekstów.

WARIANT II (wymaga zalogowania się do generatorów obrazów)

Poproś uczennice, by zalogowały się do generatora obrazów Midjourney (<https://www.midjourney.com/>) lub Stable Diffusion (<https://stablediffusionweb.com/>). Wyjaśnij, że zadaniem będzie napisanie dobrego promptu, dzięki któremu narzędzie stworzy konkretny obraz lub plakat w stylu wybranej albo wskazanej przez ciebie artystki. Następnie poproś, by klasa znalazła w internecie dzieła tej twórczyni i porównała je z wygenerowanym obrazem. Zachęć, by każda osoba przeanalizowała, jak bardzo ten obraz jest podobny do oryginału.

W ramach podsumowania zajęć zapytaj uczniów o ich wrażenia i odczucia związane z wykonanymi zadaniami.

Jeśli wystarczy ci czasu, zapisz na tablicy lub flipcharcie najważniejsze wnioski i słowa kluczowe. Może stworzycie wokół słów „prompting” lub „generatywna AI” mapę myśli, która pozostanie na ścianie klasy przez jakiś czas lub zawiśnie na szkolnym korytarzu?

3. Sztuczna inteligencja a etyka i prawa autorskie

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

W dyskusjach o wykorzystywaniu sztucznej inteligencji, na przykład w edukacji, dużo mówi się o **etyce** automatyzacji: o tym, czy jest w porządku zastępowanie ludzi przez AI, np. w pisanii książek, wypracowań, tworzeniu sprawdzianów lub ocenianiu.

AI rodzi też problemy etyczne dotyczące **praw autorskich**: skoro działa dzięki wykorzystaniu wielkich ilości materiałów wytworzonych przez ludzi, to czy każdemu z twórców należy się wynagrodzenie? Skoro AI potrafi wręcz perfekcyjnie odtworzyć styl konkretnej osoby, to czy może być wykorzystywana do tworzenia sztuki oraz czy jest to uzasadnione z etycznego punktu widzenia?

W Europie od kilku lat tworzy się przepisy regulujące działanie generatywnej AI. 13 marca 2024 roku Parlament Europejski przyjął Rozporządzenie dotyczące sztucznej inteligencji (tzw. AI Act). Dokument ma przede wszystkim ustrukturyzować zasady dotyczące tworzenia i wykorzystywania narzędzi opartych na jej użyciu. Na oficjalnej stronie Parlamentu Europejskiego czytamy, że AI Act ma „chronić prawa podstawowe, demokrację, praworządność i środowisko przed systemem sztucznej inteligencji wysokiego ryzyka”¹. Ogólna zasada brzmi: twórcynie AI mogą wykorzystywać dostępną kulturę i wiedzę, chyba że ktoś zastrzeże swoje prawa: stwierdzi, że nie życzy sobie, by używać jego twórczości. Zgodnie z tą zasadą od dawna działają wyszukiwarki internetowe, które przeglądając internet w poszukiwaniu treści, sprawdzają, czy dany serwer nie zawiera **pliku robots.txt** z zakazem katalogowania jego zasobów. Dziś wprowadza się podobne pliki: **ai.txt**. Dzięki nim właściciele witryn mogą kontrolować, czy ich praca jest wykorzystywana do trenowania nowych modeli sztucznej inteligencji. Jednocześnie nadal mogą używać plików robots.txt do zarządzania uprawnieniami dla popularnych wyszukiwarek.

Tam, gdzie jedni widzą zagrożenie dla autorów, inni zauważają szanse na upowszechnienie twórczości: za pomocą AI mogą tworzyć osoby, które nie mają odpowiednich umiejętności. Generatywna sztuczna inteligencja może też służyć autorom i naukowczyniom w burzach mózgów, w poszukiwaniu nowych pomysłów. **Warto jednak pamiętać, że korzystając z chatbotów i innych generatywnych narzędzi, tworzymy na bazie prac innych osób.** W debacie publicznej nie ustają dyskusje, czy utwory generowane przez AI powinny być specjalnie oznaczane, żebyśmy wiedzieli, kiedy mamy do czynienia z twórczością wykorzystującą dzieła innych ludzi. Temat ten jest podnoszony przede wszystkim przez artystów, którzy obawiają się o nadużycia oraz o całkowite zastąpienie ludzi przez AI, m.in. w dubbingu czy projektowaniu grafik. W kwietniu 2024 roku grupa ponad 200 światowej sławy artystek i artystów (w tym Stevie Wonder, Robert Smith, Billie Eilish, Nicki Minaj, zespół REM, Peter Dinklage, Jon Batiste, Katy Perry) podpisała apel do twórców narzędzi AI o zaprzestanie rozwoju progra-

1. Akt w sprawie sztucznej inteligencji – postowie przyjmują przełomowe przepisy, Parlament Europejski, 13 marca 2024, <https://www.euro-parl.europa.eu/news/pl/press-room/20240308IPR19015/akt-w-sprawie-sztucznej-inteligencji-poslowie-przyjmujace-przelomowe-przepisy> [dostęp: 22 lipca 2024].

mów, które generując treści muzyczne, mogą wykorzystać głos dowolnego artysty na całym świecie bez jego wyraźnej zgody oraz zapłaty należnego wynagrodzenia.

Pytań o etyczny wymiar sztucznej inteligencji jest więcej. Dotyczą one odpowiedzialności firm dostarczających rozwiązania bazujące na jej użyciu. Na przykład: czy nie powinny wspierać rozwoju kultury, skoro na wielką skalę korzystają z tych dóbr?

Aby śledzić na bieżąco rozwój sztucznej inteligencji oraz dyskusje o jej wykorzystaniu, m.in. w obszarze tworzenia sztuki, tekstów czy grafik, warto zaglądać na polskie i zagraniczne portale technologiczne (np. MIT News – <https://news.mit.edu/> lub polski portal rządowy o sztucznej inteligencji – <https://www.gov.pl/web/ai>), które publikują informacje na temat wszelkich nowinek związanych z AI oraz programów rozwojowych i zmian prawnych.

SŁOWNICZEK

etyka

ogół norm moralnych, które dana społeczność uznaje za punkt odniesienia dla oceny i regulacji postępowania. Normy te mają integrować grupę wokół pewnych wartości.

pliki ai.txt

pliki tekstowe, które mogą zawierać różne informacje lub instrukcje, ale nie mają określonego znaczenia technicznego (jak robots.txt). Ich nazwa sugeruje, że mogą być używane w kontekście sztucznej inteligencji (AI), jednak bez konkretnych standardów czy specyfikacji. Znaczenie tych plików zależy od konkretnego zastosowania.

pliki robots.txt

umieszczane na stronach internetowych pliki tekstowe mówiące robotom internetowym, które części strony mogą być indeksowane lub przeglądane, a które nie. Pomaga to wyszukiwarkom, takim jak Google, lepiej zrozumieć zawartość strony i jej strukturę.

prawa autorskie

prawa przysługujące autorkom dzieł intelektualnych (takich jak książki, artykuły, muzyka, filmy, obrazy, fotografie, programy komputerowe, projekty architektoniczne i inne dzieła artystyczne lub naukowe). Obejmują kontrolę nad wykorzystaniem, reprodukcją i dystrybucją tych dzieł. Mają na celu ochronę twórczego wkładu autorek i autorów oraz zachęcanie do dalszej twórczości.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- są świadomi dylematów etycznych i prawnych związanych ze szkoleniem oraz wykorzystywaniem generatywnej sztucznej inteligencji;
- rozumieją, czym są prawa autorskie;

- angażują się w dyskusję na temat etycznego korzystania z AI;
- wiedzą, jakimi zasadami etycznymi powinni się kierować, podejmując decyzje dotyczące korzystania z technologii AI w swoim codziennym życiu.

Materiały

- kwadratowe karteczki samoprzylepne w jasnym kolorze (po 2 dla każdej pary)
- kredki, cienkopisy lub mazaki
- pudełko do wrzucenia karteczek
- wydrukowany wybrany artykuł (załącznik) – można go też wyświetlić na ekranie
- komputer z dostępem do internetu (opcjonalnie)
- tablica albo flipchart (do zapisania wniosków)
- kartki (opcjonalnie)

DOŚWIADCZENIE (25 minut)

1. Podziel klasę na pary i daj każdej z nich jedną karteczkę samoprzylepną. Poproś, żeby każda para narysowała na niej rysunek według własnego pomysłu. Zachęć, by był kolorowy i zajmował całą powierzchnię karteczki. Na wykonanie rysunku młodzież ma tylko 3 minuty.
2. Gdy zespoły skończą pracę, poproś, by każda para przecięła swój rysunek na pół (w dowolny sposób), a następnie wrzuciła wybraną połówkę karteczki do przygotowanego przez siebie pudełka.
3. Wymieszaj kartki, przejdź się po klasie i poproś, by każdy zespół wylosował jedną połówkę (inną niż własna).
4. Rozdaj parom nowe, czyste karteczki. Poproś, by przykleiły na nich wylosowany rysunek, a następnie dorysowały według własnego uznania drugą połówkę (3 minuty).
5. Uczniowie mogą pokazać sobie nowe rysunki złożone z dwóch części, jednak nie powinno to trwać dłużej niż 2 minuty.
6. Zapytaj klasę, kto jest rzeczywistym autorem tak powstałego rysunku. Dyskusja powinna trwać maksymalnie 5 minut.
7. Wyjaśnij uczennicom, że odpowiedź na to pytanie nie jest oczywista. Powiedz, że podobne pytania zadają twórcynie, których dzieła są – jak fragmenty obrazków z pudełka – wykorzystywane do karmienia modeli sztucznej inteligencji. Wyświetl na ekranie lub rozdaj wydrukowany przed zajęciami **artykuł nt. pozwu wniesionego przez „New York Times” przeciwko firmom OpenAI i Microsoft** (w załączniku proponujemy dwa teksty z różnych źródeł – zdecyduj, który będzie lepszy dla twojej klasy). Poproś młodzież, aby go uważnie przeczytała. Możesz też przeczytać go na głos lub poprosić o to chętną osobę.

REFLEKSJA (10 minut)

1. Zapytaj uczennice i uczniów, jak się poczuli, widząc swój rysunek wykorzystany przez innych. Co pomyśleli? Jakie emocje się u nich pojawiły?

2. Następnie spytaj młodych ludzi, jakie widzą podobieństwa pomiędzy wykorzystaniem przez innych ich rysunków a wykorzystaniem tekstów dziennikarzy „NYT”.
3. Porozmawiajcie o przeczytanym artykule. Pomogą ci w tym pytania:
 - Jak czulibyście się jako dziennikarze „NYT”? Wykorzystani czy może docenieni?
 - Czy to etyczne, żeby wykorzystywać czyjeś teksty lub inne dzieła **objęte prawem autorskim** do uczenia botów?
 - Czy to etyczne, żeby wykorzystywać czyjeś dzieła **do tworzenia nowych utworów**?
 - Jaki wpływ na wasze zaufanie do używanej na co dzień technologii mają oskarżenia kierowane wobec firm technologicznych – m.in. o zbieranie i przechowywanie olbrzymich ilości naszych danych, wycieki danych użytkowników oraz wykorzystywanie cudzej twórczości?
 - Czy uważacie, że społeczeństwo powinno baczniej śledzić rozwój AI i brać udział w dyskusjach nt. etyki jej wykorzystania? Jeśli tak, w jaki sposób może to robić?

TEORIA (5 minut)

Wyjaśnij uczniom, że w Europie od kilku lat tworzy się przepisy regulujące działanie generatywnej AI. Ogólna zasada brzmi: twórcy AI mogą wykorzystywać dostępną kulturę i wiedzę, chyba że ktoś zastrzeże swoje prawa: stwierdzi, że nie życzy sobie, by używać jego twórczości. Zgodnie z tą zasadą od dawna działają wyszukiwarki internetowe, które przeglądając internet w poszukiwaniu treści, sprawdzają, czy dany serwer nie zawiera **pliku robots.txt** z zakazem katalogowania jego zasobów. Dziś wprowadza się podobne pliki: **ai.txt**. Dzięki nim właściciele witryn mogą kontrolować, czy ich praca jest wykorzystywana do trenowania nowych modeli sztucznej inteligencji. Jednocześnie nadal mogą używać plików robots.txt do zarządzania uprawnieniami dla popularnych wyszukiwarek. **Zaakcentuj, że korzystając z chatbotów i innych generatywnych narzędzi, tworzymy na bazie prac innych osób.** Dodaj, że obecnie trwają dyskusje, czy utwory generowane przez AI powinny być specjalnie oznaczane, żebyśmy wiedzieli, kiedy mamy do czynienia z twórczością wykorzystującą dzieła innych ludzi.

PRAKTYKA (5 minut)

Poproś uczennice i uczniów, by pracowali w tych samych parach co poprzednio. Poleć, żeby każda z nich zastanowiła się, **jak zadbać o etyczność** (na co zwrócić uwagę), gdy chcemy wykorzystać:

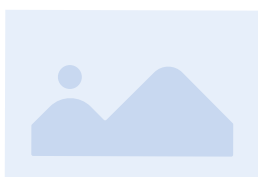
- zdjęcie wygenerowane przez sztuczną inteligencję,
- notatkę o epoce literackiej (lub na inny temat) stworzoną przez chatbota,
- opowiadanie wygenerowane przez AI.

Teksty źródłowe do wyboru

TVN24 Biznes, 27 grudnia 2023

autorka/autor: kris/ToL

<https://tvn24.pl/biznes/tech/sztuczna-inteligencja-new-york-times-pozywa-openai-i-microsoft-za-uzywanie-artykulow-do-trenowania-ai-st7643389> [dostęp: 22 lipca 2024]

„New York Times” pozywa OpenAI i Microsoft. Za używanie artykułów do trenowania sztucznej inteligencji

„New York Times” przekazał, że złożył pozew przeciwko firmom OpenAI i Microsoft. Dziennik zarzuca firmom technologicznym bezprawne wykorzystanie artykułów do szkolenia swoich chatbotów – ChatGPT i Bing. Według gazety firmy wykorzystały miliony tekstów, naruszając prawa autorskie, tworząc na ich podstawie usługę, która konkuruje z „NYT”. Dziennik domaga się miliardów dolarów odszkodowania.

Jak napisali prawnicy dziennika w pozwie złożonym w sądzie federalnym Dystryktu Południowego Nowego Jorku, ChatGPT i Bing – oba oparte na dużym modelu językowym (LLM) GPT-4 stworzonym przez OpenAI – zostały „zbudowane poprzez kopiowanie i wykorzystywanie milionów artykułów »Timesa« objętych prawami autorskimi”.

„Podczas gdy pozwani byli zaangażowani w kopiowanie na szeroką skalę z wielu źródeł, dali treściom »Timesa« szczególną wagę podczas budowy LLM, ujawniając preferencję, która dostrzega wartość tych dzieł” – twierdzi gazeta w pozwie.

Choć „NYT” nie przedstawił konkretnej kwoty żądanego odszkodowania, zaznaczył, że ubiega się o „miliardy” zadośćuczynienia, argumentując, że stworzone przez OpenAI i Microsoft chatboty stanowią dla gazety konkurencję jako źródło informacji. Podkreślono, że kiedy ich użytkownik zapyta ChatGPT lub Binga o jakieś wydarzenie, w odpowiedzi dostaje często treść opartą o artykuły „NYT”. Firmy nie udzieliły dotąd komentarza w tej sprawie.

Nowojorska gazeta jest pierwszym amerykańskim medium, które pozwało czołowe firmy tworzące sztuczną inteligencję w ten sposób, choć wcześniej podobne pozwy złożyli m.in. pisarze John Grisham i Jonathan Franzen, a także agencja fotograficzna Getty. Ich dzieła również były wykorzystywane przez OpenAI, Metę i Stability AI do budowy swoich modeli AI.

Jak pisze „NYT”, do złożenia pozwu dochodzi po fiasku negocjacji między gazetą i koncernami na temat „polubownego rozwiązania” sporu dotyczącego potencjalnego porozumienia handlowego lub wytyczenia zasad użytkowania tekstów gazety.

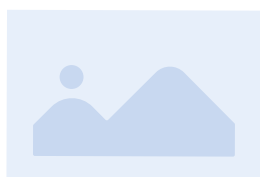
W grudniu porozumienie z OpenAI zawarł koncern Axel Springer, do którego należą m.in. portale Politico i Business Insider (a także polski Onet) oraz gazety „Bild” i „Die Welt”. Według umowy, ChatGPT może wykorzystywać treści z mediów koncernu (także tych za płatnym paywallem) do szkolenia modelu, a także w odpowiedziach na pytania, jednocześnie podając linki do artykułów. W zamian OpenAI ma wspomóc własne przedsięwzięcia Axela Springera w dziedzinie sztucznej inteligencji.

WYBORCZA.BIZ

Wyborcza.biz, 28 grudnia 2023

Autor: Bolesław Breczko

<https://wyborcza.biz/biznes/7,177150,30545493,new-york-times-oskarza-openai-i-microsoft-to-moze-byc-kluczowy.html> [dostęp: 22 lipca 2024]

„The New York Times” oskarża Open AI i Microsoft. To może być kluczowy proces dla przyszłości dziennikarstwa

„Twórcy ChatuGPT i Copilota chcieliby korzystać z wieloletniej, ciężkiej pracy dziennikarzy i redaktorów bez zgody ani wynagrodzenia” – pisze w pozwie przeciwko OpenAI i Microsoftowi „The New York Times”.

Amerykański „The New York Times” idzie do sądu „przeciwko sztucznej inteligencji”. W sądzie dla południowego dystryktu Nowego Jorku właściciel gazety złożył pozew, w którym oskarża OpenAI i Microsoft nie tylko o łamanie praw autorskich, ale także o szersze narażenie całej branży dziennikarskiej na upadek przez swoje nielegalne działania. Proces może okazać się kluczowy dla przyszłości dziennikarstwa.

Pozew złożony przez „NYT” jest niezwykle obszerny i zawiera tysiące stron dowodów. Właściciel gazety udowadnia, że sztuczna inteligencja w postaci ChatGPT i Microsoft Bing (który został przemianowany na Microsoft Copilot) została zbudowana przy wykorzystaniu bez zgody treści pisanych przez autorów „The New York Times” oraz dopuszcza się plagiatów, przepisując słowo w słowo fragmenty artykułów.

„The New York Times” udowadnia plagiaty AI

Jeden z dołączonych dokumentów podaje sto przykładów, w których ChatGPT przepisywał dosłownie znaczne fragmenty artykułów „NYT”. Pozywający przeprowadził w tym celu eksperyment, w którym podali czatowi początek istniejącego artykułu, a następnie porównali wygenerowaną odpowiedź z resztą tego tekstu. Efekt to właśnie setka przykładów, w których odpowiedzi były identyczne z oryginałem w 90 lub więcej procentach. Niektóre odpowiedzi były dokładnymi kopiami oryginałów.

„NYT” powołuje się w pozwie na konstytucję Stanów Zjednoczonych i ustawę o prawach autorskich, które dają autorom artykułów wyłączne prawa. Zdaniem pozywających OpenAI i Microsoft świadomie złamali przepisy do stworzenia narzędzi, które mają być konkurencją dla gazet. Narzędzia te, czyli ChatGPT i Microsoft Copilot, nie tylko potrafią skopiować treści słowo w słowo, ale też pisać ich podsumowania i streszczenia, naśladować style, a także przypisywać „Timesowi” autorstwo nieprawdziwych informacji.

Te działania, zwłaszcza w Microsoft Copilot, który korzysta z dostępu do internetu w czasie rzeczywistym, pozbawiają wydawcę przychodów z reklam, licencji, subskrypcji i innych źródeł, które bazują na tym, że czytelnik odwiedza stronę wydawcy.

„NYT” argumentuje, że jednocześnie inwestycje w rozwój sztucznej inteligencji okazały się niezwykle lukratywne dla pozwanych. Wartość Microsofta przekroczyła 1 bilion dolarów, a OpenAI jest wyceniany na 90 mld dolarów. Dodatkowo pozywający wyjaśnia, że próbował zawrzeć umowę z pozwanymi, która zezwalałaby im na wykorzystanie treści chronionych prawami autorskimi i zapewniłaby godziwe wynagrodzenie ich autorom.

Negocjacje nie przyniosły jednak skutku, bo twórcy sztucznej inteligencji stwierdzili, że wykorzystanie przez nich treści chronionych prawami autorskimi mieści się w ramach tzw. dozwolonego użytku (ang. fair use), a same treści służą tylko jako dane źródłowe do stworzenia czegoś nowego. „NYT” argumentuje, że nie tylko nie ma nic nowego w tekście tworzonym przez sztuczną inteligencję OpenAI i Microsoftu, ale także wykorzystuje ona treści „Timesa” do stworzenia konkurencji i odebrania mu czytelników, co nie jest chronione przez dozwolony użytek.

Generatywna sztuczna inteligencja kontra prawa autorskie

Chociaż prace nad sztuczną inteligencją trwają od dziesięcioleci, to w ostatnich miesiącach wzbudziła ona gigantyczne zainteresowanie, a także kontrowersje i sprzeczności. Pod koniec 2022 roku OpenAI udostępniło aplikację ChatGPT, która pozwala na „rozmowę” ze sztuczną inteligencją, a konkretnie z dużym modelem językowym GPT.

Do stworzenia dużego modelu językowego (LLM – ang. large language model) niezbędne są bardzo duże ilości tekstu dobrej jakości, jak np. artykułów prasowych. W tworzeniu modelu językowego GPT wykorzystano teksty bez zgody ich twórców. Nie ma jednak jasnego stanowiska, czy taka zgoda jest wymagana i czy „czytanie” tekstów przez sztuczną inteligencję narusza prawa autorskie ich autorów. Twórcy modeli językowych twierdzą, że nie, bo to tak samo, jakby człowiek przeczytał artykuł i opowiedział go swoimi słowami.

W tym zakresie prawo nie nadąża za rzeczywistością, a odpowiednie przepisy, które by to regulowały, jak np. unijny AI Act, dopiero powstają. Z drugiej strony duże modele językowe już istnieją i już mogą zagrażać takim branżom jak dziennikarstwo, co w swoim pozwie podnosi „The New York Times”.

Wcześniej jeden z pozwanych, OpenAI, dogadało się z innymi wydawcami co do korzystania z ich treści. Twórcy ChatuGPT podpisali umowy z Associated Press oraz Axel Springer, do którego należy m.in. Business Insider i Politico. Nie wiadomo, czemu podobnej umowy nie udało się zawrzeć im z „The New York Times”.

Pozew przeciwko OpenAI i Microsoftowi może być zatem przełomowy dla branży dziennikarskiej. Pozywający mają bardzo mocne argumenty, bo o ile „czytanie” artykułów chronionych pewnie pozostanie kwestią sporną, to nie ma wątpliwości, że ChatGPT i Microsoft Copilot dopuszczają się plagiatów, przepisując artykuły słowo w słowo, co obszernie udowodnili pozywający.

Ja w sieci pełnej możliwości

4. I ty możesz tworzyć w sieci!

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

W ciągu ostatnich 20 lat prowadzono na całym świecie liczne badania dotyczące funkcjonowania młodych ludzi online. Jednak większość dostępnych raportów koncentruje się na ciemnej stronie korzystania z internetu przez tę grupę i ryzykach, jakie temu towarzyszą: na **cyberprzemocy**, uwodzeniu online, dostępie do niewłaściwych treści, **fake newsach** czy różnych formach uzależnienia od nowych mediów. Tymczasem działania o charakterze pozytywnym lub neutralnym, których jest stosunkowo więcej niż tych kontrowersyjnych, wciąż pozostają słabo opisane.

Niemal każda użytkowniczka internetu, zwłaszcza mająca konta w mediach społecznościowych, automatycznie staje się współtwórczynią treści. Nawet jeśli sama ich nie publikuje, to swoją aktywnością online uczy **algorytmy**, co jest ważne dla odbiorców i co opta się pokazywać innym na ekranie. Dlatego warto przyrzeć się bliżej tym twórczym działaniom.

Na szczęście powstają już raporty uwzględniające społeczność młodych osób, które świadomie publikują w sieci, mają na siebie pomysł i wytrwale go realizują. **Ale kim tak naprawdę są młodzi internetowi twórcy? To przede wszystkim aktywne osoby z pasją, które nieustannie się uczą, szukają inspiracji, chcą być jak najlepsze w tym, co robią, oraz dbają o kontakt i relacje ze swoją grupą odbiorczą.** Dzięki raportowi *Pozytywny internet i jego młodzi twórcy. Dobre i złe wiadomości z badań jakościowych* dowiadujemy się m.in., że takie osoby „rozwijają cały szereg kompetencji, zarówno specjalistycznych czy społecznych, jak i autokreatywnych, związanych z procesami samorozwoju i samodoskonalenia. Kształtują m.in.: konsekwencję i upór w działaniu, niezależność i oryginalność, odporność na krytykę, kreatywność, cierpliwość w oczekiwaniu na sukces, obowiązkowość i dyscyplinę. Koncentrują się na rozwijaniu własnej pasji i budują wytrwałość w dążeniu do wyznaczonego celu”¹.

Jednocześnie młodzi internetowi twórcy bywają przytłoczeni ogromem kompetencji, jakie nabyli w zbyt krótkim czasie, przez co nie mieli możliwości dokonania ich głębszej analizy. „Wiedza i kompetencje młodych ludzi mogą więc być fragmentaryczne – pogłębione w aspektach związanych z ich pasjami, a niewielkie w innych obszarach. Wydaje się, że taka sytuacja zmienia rolę i zadania nauczyciela. Przestaje on być już dostarczycielem całej wiedzy, a staje się kimś w rodzaju przewodnika-odkrywcy, którego zadaniem jest odnaleźć i wypełnić luki w wiedzy i pomóc w powiązaniu ze sobą różnych fragmentów w spójną całość” – czytamy w raporcie².

1. Jacek Pyżalski [red.], *Pozytywny internet i jego młodzi twórcy. Dobre i złe wiadomości z badań jakościowych*, NASK Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2019, https://cyberprofilaktyka.pl/badania/RAPORT_a4_29_5_19_inter.pdf [dostęp: 7 czerwca 2024], s. 71.
2. Tamże, s. 74.

SŁOWNICZEK

algorytm	skończony ciąg instrukcji, który na podstawie danych wejściowych generuje dane wyjściowe. W internecie algorytmy odpowiadają m.in. za mechanizmy profilowania użytkowników i tworzenie zaawansowanych rekomendacji, które są wykorzystywane np. w sektorze marketingu i handlu internetowego. Algorytmy pozwalają m.in. tworzyć profile klientów, które oddają ich preferencje, przyzwyczajenia i zachowania w sieci.
cyberprzemoc	stosowanie przemocy poprzez: prześladowanie, zastraszanie, nękanie, wyśmiewanie innych osób z wykorzystaniem sieci i narzędzi elektronicznych, takich jak: SMS, e-mail, witryny internetowe, fora dyskusyjne, portale społecznościowe i inne.
fake news	fałszywa informacja udostępniona w sieci lub za pośrednictwem mediów tradycyjnych, imitująca prawdziwą informację dla realizacji konkretnego celu. Fake newsy są wykorzystywane m.in. przez polityczki do dyskredytowania nieprzychylnych im mediów lub oponentów politycznych.

SCENARIUSZ LEKCJI

WARIANT I (zakłada indywidualną pracę uczennic i uczniów)

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- umieją argumentować, dlaczego obserwują ulubionych twórców, a także potrafią przypisać ich twórczość do odpowiednich kategorii;
- potrafią analizować działania twórczyń internetowych i definiować stosowane przez nie formy komunikacyjne;
- wiedzą, jakie narzędzia i umiejętności są potrzebne do tworzenia treści w sieci;
- wiedzą, jakie podstawowe kroki należy podjąć, aby stać się cyfrową twórczynią; są świadomi wyzwań oraz korzyści tworzenia treści w sieci;
- umieją opisać autorski pomysł na twórczość online i wiedzą, jak zbudować własną strategię publikowania w sieci.

Materiały

- karteczki samoprzylepne
- tablica lub flipchart
- długopisy lub mazaki
- wydrukowane karty pracy (załącznik)

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

Zainicjuj burzę mózgów o inspirujących influencerach, których młodzież ogląda i z których zdaniem się liczy. Może ktoś z nich robi poranne medytacje na żywo na Instagramie, wrzuca złote myśli na Threads albo prowadzi rozgrzewkowe live'y na Facebooku? Może influencer kulinarny codziennie podrzuca nastolatkom ciekawe przepisy, gamerka ogrywa premierowe gry, inna osoba podpowiada sposoby na złapanie emocjonalnego oddechu w środku miasta, a jeszcze inna nagrywa podcasty o ciekawych serialach, które można obejrzeć po szkole?

1. Poproś uczestniczki zajęć, by indywidualnie zapisały na karteczkach samoprzylepnych nazwy ulubionych twórców wraz z krótkim opisem (np. „Jan Kowalski – ciekawe rolki na TikToku o cyfrowej równowadze”).

Wskazówka

Jeżeli ktoś potrzebuje podpowiedzi, bo nic mu nie przychodzi do głowy, to można je znaleźć w samych aplikacjach, np. strona główna Spotify pokazuje, czego słuchamy najczęściej, a YouTube – co oglądamy.

2. Gdy uczniowie będą zapisywać swoje propozycje, przygotuj na tablicy lub flipcharcie pustą tabelę według poniższego wzoru:

3. Poproś młodzież, by przykleiła karteczki na tablicy, we wskazanym przez ciebie miejscu poza tabelą, tak żeby stworzyły chmurę informacyjną. Następnie przyjrzyjcie się wspólnie wszystkim propozycjom.

Uwaga!

Pamiętaj, że każda propozycja podana przez uczennice i uczniów jest OK! Nie komentuj żadnej ironicznie. Np. oglądanie kanałów ze śmiesznymi zwierzętami czy rolek z hashtagiem #comedy może być dla kogoś sposobem na wentylację emocji, a jednorożce można lubić do końca życia.

4. Po przejrzaniu propozycji spróbujcie je skatalogować w tabeli. Powstaną w ten sposób grupy tematyczne, np.:

Rozrywka	Edukacja	Chillout	Lifehacki	Testy	DIY

Wskazówka

Oczywiście grupy mogą być inne, w zależności od tego, jakie propozycje padną. Być może o niektórych nowych trendach czy gatunkach twórczości internetowej jeszcze nie wiesz – dla ciebie to też może być odkrywcze doświadczenie!

5. Po wykonaniu zadania zachęć uczestników do zrobienia zdjęcia całego utworzonego w ten sposób katalogu. To cenny i niepowtarzalny zbiór!

REFLEKSJA (15 minut)

Popatrzcie na tabelę z karteczkami. Niektóre propozycje mogą się powtarzać. Wspólnie zastanówcie się, co takiego sprawia, że dana influencerka jest ważna dla tylu osób w klasie. W rozmowie pomocne będą pytania:

- Czy ta osoba jest wiarygodna, przekonująca, skuteczna? Jeśli tak – dlaczego? Czy chodzi o zasięgi, a może o coś zupełnie innego?
- Jak ona na was wpływa? Co wam daje oglądanie jej twórczości? Dlaczego do niej wracacie?
- Jeżeli dzięki jej twórczości czujecie się lepiej, to dlaczego? Czy chodzi o treści, merytorykę, a może o ton głosu, jakościową produkcję? A może o przewidywalność (albo nieprzewidywalność)?
- Gdybyście mogli spotkać tę influencerkę, to za co byście jej podziękowali?
- Jakie cechy, umiejętności, protipy wspomnianej influencerki was inspirują?

Wskazówka

Taka rozmowa to dobra okazja do zauważenia osób, które mają podobne zainteresowania, o czym wcześniej młodzież mogła nie wiedzieć. Dzięki osobie influencera uczennice mogą wreszcie się spotkać wokół swoich pasji.

TEORIA (5 minut)

Znajdź przykład influencerki, której historia jest inspirująca dla ciebie jako nauczycielki lub nauczyciela, a jednocześnie może być ciekawa dla twojej klasy. Być może będzie to ktoś wymieniony w katalogu, który zrobiliście w pierwszej części zajęć. Przedstaw drogę tej osoby „od zera do bohatera”, czyli do dziś. Omów krótko jej *case study* według poniższego schematu:

Idea – jaki pomysł na siebie miała ta osoba? Jak zaczęła go realizować, jak go modyfikowała w zależności od okoliczności (czy jest to świadoma i konsekwentnie realizowana strategia, czy też influencerkę cechuje elastyczne dostosowywanie się do potrzeb odbiorców – każda z tych dróg jest OK!)?

Narzędzia – na jakich platformach publikuje influencerka (np. Facebook, Instagram, TikTok)? Jak zmienia sposób komunikacji w zależności od platformy (np. transmisje na żywo realizuje na jednej, ale rolki wrzuca na drugą)? Jakich form komunikacji używa (np. tekst, zdjęcia, filmy)?

Wpływowość – jak można ją zdefiniować lub zmierzyć w przypadku tej osoby? Co jest jej siłą (wielkie zasięgi, które robią skalę, a może raczej precyzyjne mikrotargetowanie)? Dlaczego możemy nazwać tę osobę influencerką?

Zwróć uwagę młodzieży, że większość z nas ma podobny próg wejścia do sieci jako twórca. Potrzebne są:

- smartfon z kamerą i mikrofonem – wystarczy do nagrywania filmików czy podcastów;
- darmowe aplikacje do edycji treści (tekstów, dźwięków, filmów), np. Open Office, Audacity, CapCut;
- darmowe media społecznościowe do publikacji treści: Facebook, YouTube, Instagram, TikTok, Threads, X, BeReal, Snapchat, Discord, Spotify itp.

Od strony technicznej więcej nie trzeba. Reszta jest w głowach!

PRAKTYKA (10 minut)

Zachęć uczennice i uczniów, aby spróbowali wyjść z roli konsumentek i konsumentów treści i weszli w buty osób, które je tworzą. Powiedz, że mamy różne pasje, umiejętności, talenty, kompetencje i zainteresowania: kulinaria, kultura, sztuka, dobrostan, piosenki, książki czy gaming. Niech każda osoba wymyśli i spíše pomysły na to, jakie treści mogłaby umieszczać w internecie jako twórca lub twórczyni. Czy będą one służyć tylko prezentowaniu własnych talentów? A może istotne będzie budowanie społeczności? Albo służenie radami ułatwiającymi życie? Warto już na początku określić charakter działań, bo to pomoże planować je w przyszłości.

Poproś uczniów, by spróbowali stworzyć harmonogram swoich najbliższych działań według poniższej tabelki:

Data	Temat	Forma komunikacji	Medium
np. 1 stycznia 2025	np. postanowienia noworoczne	np. rolka, galeria, podcast	np. TikTok, Instagram, Spotify
np. 7 stycznia 2025	np. co z zaplanowanych rzeczy zrobiłam/zrobiłem w pierwszym tygodniu	np. rolka, galeria, podcast	np. TikTok, Instagram, Spotify

Podpowiedzią mogą być poniższe wytyczne:

Data – dobrze sprawdza się seria publikacji, np. „10 sposobów na...” albo „10 miejsc, które warto odwiedzić w naszym mieście”. Kolejne części mogą być publikowane regularnie, np. codziennie albo co tydzień. Cykliczność utrzymuje uwagę odbiorców, którzy czekają na dalszy ciąg i w ustalonym dniu chętniej odwiedzają media twórczyni.

Temat – po wybraniu kategorii (np. gaming) warto pomyśleć nad czymś, co będzie wyróżniać twórcę (np. na tle innych gamerów). Fajnie jest zaproponować coś oryginalnego, czego do tej pory nie było w sieci. Ale nawet w ramach już istniejących tematów da się zrobić coś świeżego (np. minutowe TikToki z protipami do popularnych gier).

Forma komunikacji – rolka, wpis, głosówka, podcast, stories? Formę najczęściej określa temat, np. w poważniejszych treściach dobrze sprawdzają się dłuższe podcasty, kulinaria fajnie wyglądają na rolkach, a złote myśli można czytać jako głosówki.

Medium – można wybrać różne formy do każdego medium (np. rolki tylko na TikToku, zdjęcia tylko na Instagramie, podcasty tylko na Spotify) albo wrzucać te same w kilka miejsc, żeby dotrzeć z tą samą treścią do różnych osób.

Wskazówka

Jeżeli w klasie znajdzie się kilka osób, które wolą zaplanować takie działania w grupie (np. jako kolektyw indywidualnych twórców albo pod wspólnym brandem jako ekipa czy team), to warto dać im na to przestrzeń. Może to zaowocować kreatywnymi propozycjami, np. jedna osoba kręci rolki, druga robi zdjęcia, trzecia dba o teksty itp.

Na koniec zaprosz chętnie osoby do przedstawienia swoich planów działań. Jeżeli atmosfera będzie sprzyjająca i zostanie wam trochę czasu, a prezentujący wyrażą na to zgodę, warto dać pozostałym szansę na wyrażenie opinii o tych propozycjach. Zadbaj, by komentarze były konstruktywne, wygłaszane z wyrozumiałością i z szacunkiem.

Karta pracy

Każde z nas ma różne pasje, umiejętności, talenty, kompetencje i zainteresowania. Wyjdź z roli konsumenta/konsumentki treści i wejdź w buty twórcy/twórczyni. Spisz swoje pomysły na to, jakie treści mógłbyś/mogłabyś umieszczać w internecie.

Pomyśl, czy będą one służyć tylko prezentowaniu własnych talentów, czy może istotne będzie w nich budowanie społeczności. Albo słuzenie radami ułatwiającymi życie innym? Spróbuj stworzyć harmonogram swoich najbliższych działań według poniższej tabelki:

Data	Temat	Forma komunikacji	Medium
np. 1 stycznia 2025	np. postanowienia noworoczne	np. rolka, galeria, podcast	np. TikTok, Instagram, Spotify
np. 7 stycznia 2025	np. co z zaplanowanych rzeczy zrobiłam/zrobiłem w pierwszym tygodniu	np. rolka, galeria, podcast	np. TikTok, Instagram, Spotify

WARIANT II (zakłada pracę w grupach)

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- poznają podstawowe kroki, jakie należy podjąć, aby stać się cyfrowym twórcą lub twórczynią;
- rozumieją znaczenie budowania marki osobistej i korzystania z mediów społecznościowych;
- wiedzą, jakie narzędzia i umiejętności są potrzebne do tworzenia treści w sieci.

Materiały

- długopisy lub mazaki
- wydrukowane karty pracy (załącznik)

DOŚWIADCZENIE (15 minut)

1. Podziel uczniów i uczennice na trzy- lub czteroosobowe grupy. Rozdaj każdej po jednym opisie postaci, która chce zostać twórcą w sieci (karta pracy). Scenariusze opisują różne osoby: ich cele, dostępne zasoby i wyzwania, przed którymi stoją. Grupy mają za zadanie zastanowić się i zapisać, jakie kroki powinny podjąć ich postaci, aby rozpocząć działalność w sieci. Podpowiedz młodzieży, że powinna wziąć pod uwagę następujące czynniki: nisza (dziedzina, w której dana osoba chce tworzyć treści, i tematyka), grupa odbiorcza, umiejętności, jakie należy zdobyć, i sposoby na ich rozwijanie, możliwe narzędzia, pomysły na budowanie marki osobistej, odpowiednie media społecznościowe, sposoby na monetyzację. Możesz zapisać te elementy na tablicy.
2. Poproś, aby każda grupa krótko przedstawiła swoje pomysły.

REFLEKSJA (10 minut)

Zachęć uczniów i uczennice do głębszego przeanalizowania przykładów i wyciągnięcia wniosków. Mogą w tym pomóc poniższe pytania:

- Jakie wyzwania napotkaliście w czasie planowania kilku pierwszych kroków młodych twórców i twórczyń?
- Czy uważacie, że każda z postaci ma jednakową szansę stać się cyfrowym twórcą? Dlaczego?
- Co na początku drogi może być ważne dla młodych twórczyń?

TEORIA (10 minut)

Opierając się na doświadczeniu, krótko opowiedz o najważniejszych elementach, które powinna wziąć pod uwagę przyszła cyfrowa twórczyni, aby stworzyć coś własnego. W trakcie prezentacji możesz zadawać młodzieży pytania i zachęcać do aktywnego udziału. Wykorzystaj też poniższe informacje.

Aby stać się cyfrowym twórcą, warto uważnie przyjrzeć się swojemu pomysłowi i przeanalizować go pod kątem następujących czynników:

Określenie niszy: Jak wybrać dziedzinę, w której chcesz tworzyć treści?

Pierwszym krokiem jest wybór tematu. Ważne jest, aby zdecydować się na taki, który naprawdę cię interesuje, ponieważ tworzenie treści wymaga zaangażowania i ciągłego doskonalenia. Pasja sprawia, że działalność w sieci staje się przyjemniejsza i bardziej autentyczna, a wybór konkretnej niszy pozwala zbudować lojalną społeczność, która interesuje się tym samym tematem.

Rozwój umiejętności: Jakie kursy i narzędzia mogą ci pomóc w rozwijaniu umiejętności?

Po wybraniu niszy ważne jest, aby rozwijać umiejętności związane z tworzeniem treści. Można to zrobić poprzez kursy online, samodzielną naukę oraz praktykę – każdy z pewnością znajdzie coś odpowiedniego dla siebie. Jest to istotne, ponieważ rozwijanie umiejętności pozwala na tworzenie bardziej zróżnicowanych i profesjonalnych materiałów. Z kolei wysoka jakość treści przyciąga więcej odbiorców i zwiększa zaangażowanie.

Wybór narzędzi

Aby treści mogły powstawać, potrzebne są odpowiednie narzędzia, takie jak sprzęt i oprogramowanie. Umożliwiają one tworzenie materiałów wysokiej jakości, a odpowiednio dobrane często ułatwiają ten proces. Oczywiście wybór narzędzi zależy od rodzaju tworzonej treści, np. dla osoby, która chce publikować rysunki, ważny będzie tablet graficzny, a blogerce przydadzą się wszelkiego rodzaju edytory tekstu.

Budowanie marki osobistej: Jak stworzyć spójny styl wizualny i ton komunikacji?

Budowanie marki osobistej to proces tworzenia spójnego wizerunku, który będzie wyróżniał cię wśród innych twórczyń. Ważne, aby zastanowić się nad estetyką i swoim stylem wizualnym, nad tonem i treścią komunikatów, które będą od ciebie wychodzić, a także nad wartościami, które chcesz reprezentować. Nie zapominaj, że najważniejsza jest tu autentyczność i szczerłość wobec swojej grupy odbiorczej.

Media społecznościowe: Jakie platformy wykorzystać i jak zbudować zaangażowaną społeczność?

Media społecznościowe są kluczowym narzędziem w docieraniu do szerokiego grona osób i budowaniu zaangażowanej społeczności. Każda platforma ma swoje unikalne cechy i narzędzia, dlatego warto dopasować wybór do swoich potrzeb. Możesz wybierać między takimi platformami jak Instagram, YouTube, Twitter, TikTok, Spotify i wiele innych.

Monetyzacja: Jak zarabiać na tworzeniu treści w sieci?

Z czasem można zacząć monetyzować swoją działalność w internecie. Daje to możliwość pracy na własnych warunkach i zarabiania na swojej pasji, a co za tym idzie – inwestowania w swój rozwój i lepsze narzędzia. Istnieje wiele różnych sposobów na monetyzację treści, np. reklamy i posty sponsorowane, sprzedaż produktów lub usług, crowdfunding (czyli regularne wpłaty od odbiorców) albo udział w programach partnerskich (czyli otrzymywanie prowizji za sprzedaż produktów innych firm poprzez linki partnerskie).

PRAKTYKA (10 minut)

1. Podziel klasę na grupy. Zachęć, by ich członkowie wyobrazili sobie, że stanowią kolektyw twórców internetowych. Poproś, aby każda grupa wymyśliła i spisała pomysły na to, jakie tematy mogłaby poruszać w internecie. Czy będą one służyć tylko prezentowaniu talentów członków kolektywu? A może istotne będzie budowanie społeczności? Albo służenie radami ułatwiającymi życie?

Pomocne mogą być poniższe pytania:

- Jaką niszę wybieracie?
 - Jakie treści będziecie tworzyć?
2. Na koniec zajęć zaprosz kolektywy do przedstawienia swoich planów działań. Jeżeli atmosfera będzie sprzyjająca i zostanie wam trochę czasu, a prezentujący wyrażą na to zgodę, warto dać pozostałym grupom szansę na wyrażenie opinii o tych propozycjach. Zadbaj, by komentarze były konstruktywne, wygłaszane z wyrozumiałością i z szacunkiem.

Osoba 1 | Młoda fotografka

Imię: Ania **Wiek:** 17 lat

Opis postaci: Ania od kilku lat interesuje się fotografią. Lubi robić zdjęcia krajobrazów i portrety, a jej znajomi często chwalą jej prace. Ania marzy, aby jej fotografie były znane i doceniane szerzej niż tylko wśród znajomych i rodziny.

Cele

- Zbudować portfolio online, aby pokazać swoje najlepsze zdjęcia.
- Zwiększyć zasięg swoich prac w mediach społecznościowych.
- Zarabiać na swojej pasji, sprzedając zdjęcia lub oferując usługi fotograficzne.

Zasoby

- aparat cyfrowy
- podstawowa umiejętność edycji zdjęć
- profil na Instagramie z 500 obserwującymi

Wyzwania

- niska widoczność w sieci
- brak doświadczenia w marketingu i budowaniu marki osobistej
- ograniczony budżet na promocję

Osoba 2 | Początkujący vloger

Imię: Kamil **Wiek:** 16 lat

Opis postaci: Kamil uwielbia oglądać vlogi na YouTube i marzy, aby samemu tworzyć filmy. Interesuje się technologią i nowinkami ze świata gier komputerowych. Chciałby dzielić się swoimi recenzjami i poradami z innymi.

Cele

- Założyć kanał na YouTube i regularnie publikować treści.
- Zdobyć pierwszych 1 000 subskrybentów.
- Zyskać sponsorów z branży technologicznej i gier.

Zasoby

- smartfon z dobrą kamerą
- podstawowa wiedza na temat montażu wideo
- profil na Twitterze, gdzie śledzi go 200 osób zainteresowanych technologią

Wyzwania

- brak profesjonalnego sprzętu do nagrywania i montażu
- konkurencja w branży vlogów technologicznych
- trudności w regularnym publikowaniu treści z powodu obowiązków szkolnych

Osoba 3 | Początkujący bloger kulinarny

Imię: Tomek **Wiek:** 17 lat

Opis postaci: Tomek uwielbia gotować i eksperymentować z kuchniami z różnych części świata. Często przygotowuje posiłki dla swojej rodziny i znajomych, którzy chwalą jego zdolności kulinarne. Marzy, aby założyć bloga, na którym mógłby się dzielić swoimi przepisami i poradami kulinarnymi.

Cele

- Założyć bloga kulinarnego i regularnie publikować przepisy.
- Zdobyć 500 stałych czytelników bloga.
- Wydać własną książkę kucharską lub nawiązać współpracę z firmami spożywczymi.

Zasoby

- umiejętność gotowania i tworzenia własnych przepisów
- podstawowa wiedza na temat tworzenia stron internetowych
- profil na Instagramie z 300 obserwującymi, gdzie publikował zdjęcia swoich potraw

Wyzwania

- brak doświadczenia w pisaniu bloga i prowadzeniu strony internetowej
- konkurencja w świecie blogów kulinarnych
- potrzeba dobrej jakości zdjęć potraw, aby przyciągnąć czytelników

Osoba 4 | Młoda muzyczka

Imię: Julka **Wiek:** 18 lat

Opis postaci: Julka od dzieciństwa gra na gitarze i śpiewa. Tworzy własne piosenki i marzy, aby jej muzyka dotarła do szerokiego grona odbiorczyń. Chciałaby założyć kanał na YouTube, gdzie mogłaby publikować swoje utwory i covery, a także budować społeczność fanów.

Cele

- Założyć kanał na YouTube i regularnie publikować swoje utwory.
- Zdobyć pierwszych 1 000 subskrybentów.
- Nawiązać współpracę z innymi muzykami i uczestniczyć w koncertach online.

Zasoby

- gitara akustyczna i podstawowy sprzęt do nagrywania (mikrofon, interfejs audio)
- podstawowa umiejętność edycji dźwięku i wideo
- profil na TikToku z 400 obserwującymi, gdzie publikowała krótkie klipy muzyczne

Wyzwania

- brak profesjonalnego sprzętu do nagrywania wysokiej jakości dźwięku i wideo
- konkurencja w branży muzycznej na YouTube
- trudności w promocji kanału i zdobyciu pierwszych subskrypcji

Ja w sieci pełnej możliwości

5. Remiksy i virale. Jak być kreatywną w internecie?

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Memy i treści memiczne to obecnie jedna z najbardziej popularnych w mediach cyfrowych form komunikacji. Powszechnie kojarzą się z publikowanymi w internecie żartobliwymi obrazkami, do których został dodany krótki, zabawny, a często nawet ironiczny komentarz. Oznaczałoby to więc, że stanowią swego rodzaju połączenie obrazu i tekstu. Takie spojrzenie na zjawisko może świadczyć – wbrew temu, co zdarza nam się myśleć o memach (że są zjawiskiem charakterystycznym głównie dla dzisiejszego internetu i współczesnej kultury cyfrowej) – o ich bardzo długiej tradycji. Ich historii można by przecież poszukiwać w rysunkach satyrycznych drukowanych niegdyś w prasie, komiksach i paskach komiksowych, sztuce popartowej, dadaizmie czy też kulturze baroku (na przykład w emblematkach – kompozycjach, w których ważną rolę odgrywała współzależność obrazów i słów).

Takie myślenie o memach nie oddaje jednak w pełni ich ogromnie złożonej specyfiki. Według Limor Shifman – izraelskiej badaczki specjalizującej się w obszarze komunikacji i kultury cyfrowej – zjawisko to jest zdecydowanie szersze. W swojej książce *Memes in Digital Culture*¹ Shifman wyróżniła trzy kluczowe aspekty, które jej zdaniem charakteryzują memy internetowe. Po pierwsze memy są według niej zbiorem elementów cyfrowych, które mają wspólne cechy (na przykład podobną treść lub formę). Po drugie zostały stworzone ze świadomością istnienia podobnych treści i zależności między nimi. Po trzecie – są rozpowszechniane, powielane i przekształcane przez wiele osób za pośrednictwem internetu.

W tej perspektywie przykładami memów nie są zatem tylko oglądane w internecie śmieszne rysunki z dołączonymi komentarzami. Za mem może również zostać uznany popularny trend na TikToku, rozchodząca się **viralowo** (wirusowo) piosenka, do której ludzie na całym świecie nagrywają proste układy taneczne, zabawny GIF służący do komentowania publikowanych w sieci treści czy chętnie oglądana rolka na Instagramie, która następnie stała się inspiracją dla innych osób i zainicjowała całą masę **remiksów**.

To właśnie ten ostatni aspekt wydaje się w kontekście memów internetowych najbardziej interesujący. Często mówi się o nich bowiem jako o dość ubogiej formie komunikacji. Wymyślanie memów wiąże się przecież ze swego rodzaju powtarzalnością – kolejni ludzie używają do ich tworzenia tych samych formatek lub nagrywają filmiki wykorzystujące tę samą konwencję.

Tymczasem to w tym mechanizmie tkwi ich największa siła. Dzięki temu, że memy często są oparte na podobnych do siebie schematach, możemy stać się dużo bardziej twórczy i pomysłowi. Ich powtarzalna struktura, którą natychmiast rozpoznajemy, podpowiada nam kolejne rozwiązania – nie musimy niczego wymyślać od samego początku. Taki sposób tworzenia memów internetowych może zatem (wbrew pozorom) wzmocnić naszą kreatywność oraz

1. Limor Shifman, *Memes in Digital Culture*, The MIT Press, Cambridge, London 2013, s. 7–8, tłumaczenie własne.

poczucie przynależności do wspólnoty (w danej społeczności rozumiemy znaczenie różnych typowych konwencji, które następnie na trwałe wchodzą do naszego języka). Warto jednak pamiętać, że mimo charakterystycznej dla nich powtarzalności – stworzenie dobrego mema, który zdobędzie ogromne zasięgi, to prawdziwa sztuka!²

SŁOWNICZEK

mem	gatunek wypowiedzi internetowej, często w formie żartobliwego obrazka. Według Limor Shifman memami można nazwać różne treści cyfrowe, które łączy to, że wykorzystują podobną konwencję, przez co stają się rozpoznawalne dla różnych osób i można je łatwo powie- lać i remiksować.
remiks	przeróbka; materiał, który powstał po zmodyfikowaniu innego materiału.
viral	zamieszczony w internecie materiał, który zyskuje dużą popularność i rozchodzi się w szybkim tempie wśród dużej liczby ludzi.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczniowie i uczennice:

- wiedzą, czym są memy internetowe i jakie cechy są dla nich charakterystyczne;
- potrafią wykorzystać zjawisko memów do tworzenia kreatywnych treści w inter-
necie;
- potrafią wykorzystać media cyfrowe do komunikowania się i projektowania an-
gażujących treści o wspólnototwórczym charakterze.

Materiały

- kartki
- długopisy albo mazaki
- ew. karteczki samoprzylepne

DOŚWIADCZENIE (7 minut)

1. Zapytaj uczniów i uczennice:
 - Czym według was są memy internetowe?
 - Czy są one popularnym zjawiskiem?
 - Komu z was zdarza się je oglądać?

2. W kontekście memów i memiczności możesz również porozmawiać z uczniami i uczennicami o kwestii prawa autorskiego. Kilka słów na ten temat znajdziesz w artykule Maryli Bywalec *Śmieszne obrazki też mają prawa autorskie! Jak je rozpowszechniać zgodnie z prawem*, Strefa Prawa Uniwersytetu SWPS, <https://web.swps.pl/strefa-prawa/artykuly/21159-smieszne-obrazki-tez-maja-prawa-autorskie-jak-je-rozpowszechniac-zgodnie-z-prawem> [dostęp: 7 czerwca 2024]. Pamiętaj jednak, że głównym tematem tego scenariusza jest kwestia kre-
atywności.

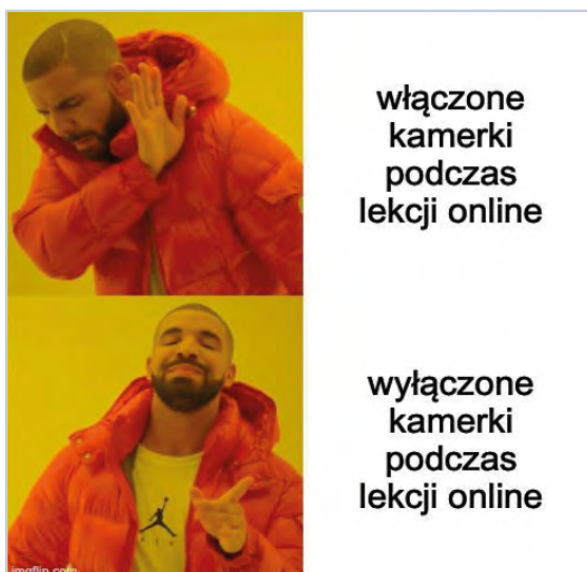
- Co w nich lubicie?
- Czy coś was w nich denerwuje? Co?
- Czy ktoś z was kiedykolwiek tworzyło memy?

Uwaga!

Na tym etapie mogą się pojawić bardzo różne odpowiedzi. Młodzież może powiedzieć na przykład, że memy to śmieszne rysunki w internecie albo zabawne treści udostępniane w mediach społecznościowych. Każda z tych odpowiedzi jest poprawna, warto więc zachęcać osoby uczestniczące w lekcji do dzielenia się swoimi refleksjami.

2. Po krótkiej rozmowie wyświetl trzy wybrane przez siebie przykłady memów, które zostały stworzone z wykorzystaniem popularnych w internecie formatów (proponuję znajdziesz poniżej oraz w prezentacji dostępnej na stronie programu). Zapytaj uczestniczki zajęć:

- Co sądzicie na ich temat?
- Czy ktoś z was rozpoznał formatki, na których się opierają? Jakie znacie inne memy oparte na tych formatkach?
- Czy uważacie te memy za dobre?
- Jakie tematy (i w jaki sposób) poruszają te memy?

Wskazówka

Zamiast przykładów zamieszczonych w scenariuszu możesz pokazać uczniom i uczennicom inne memy – chociażby takie, które sam lub sama znasz najlepiej, albo takie, które w danym momencie cieszą się największą popularnością. Przykłady różnych memów, wraz z informacją na temat ich historii, znajdziesz między innymi na stronie Know Your Meme (<https://knowyourmeme.com>). Możesz też poprosić uczniów, aby samodzielnie wybrali kilka najbardziej znanych im propozycji.

REFLEKSJA (10 minut)

W odniesieniu do dotychczasowych działań zapytaj:

- Czy podobała wam się ta aktywność? Dlaczego?
- Jak myślicie, dlaczego poruszamy ten temat na lekcji?
- Czy waszym zdaniem pokazane wcześniej memy mogłyby cieszyć się w internecie popularnością? Dlaczego?
- Jakie są według was przyczyny tego, że niektóre materiały zdobywają w internecie olbrzymią widzialność i wzbudzają zainteresowanie wielu osób?
- Co waszym zdaniem powinno charakteryzować dobrego mema?

Wskazówka

Podczas wspólnej rozmowy mogą pojawić się m.in. takie odpowiedzi:

- Dobry mem to taki, z którego treścią łatwo jest nam się utożsamić.
- Dobry mem potrafi zilustrować emocje, które w danym momencie odczuwamy, albo nasze samopoczucie.
- Dobry mem daje nam poczucie, że uczestniczymy we wspólnocie (osób, które się z nim utożsamiają lub go rozumieją).
- Dobry mem bywa zaskakujący i w kreatywny sposób odnosi się do tematu, którego dotyczy.
- Dobry mem bywa inspirujący – łatwo nam go zapamiętać, a następnie przerebić lub powielić.
- Dobry mem potrafi wprawić nas w dobre samopoczucie.
- Dobry mem umie celnie podsumować ważne dla nas wydarzenia lub zjawiska.
- Dobry mem bywa ironiczny, a nawet sarkastyczny – przez to łatwiej nam go zapamiętać i poczuć zaangażowanie.

TEORIA (8 minut)

1. Aby ustrukturyzować tę część zajęć, zacznij od wyświetlenia definicji memu internetowego pochodzącej z książki *Memes in Digital Culture* (Memy w kulturze cyfrowej) autorstwa izraelskiej badaczki mediów – Limor Shifman:

„I suggest defining an Internet meme as (a) a group of digital items sharing common characteristics of content, form, and/or stance; (b) that were created with awareness of each other; and (c) were circulated, imitated, and/or transformed via the Internet by many users.”

„Proponuję, żeby memy internetowe definiować jako (a) grupę cyfrowych wytworów o wspólnej charakterystyce pod względem treści, formy i/lub stanowiska, (b) które stworzono ze świadomością istnienia podobnych treści i zależności między nimi i (c) które były rozpowszechniane, naśladowane i/lub przekształcane w internecie przez wielu użytkowników”³.

2. Zapytaj klasę, w jaki sposób rozumie tę definicję. Czym według Limor Shifman są memy internetowe? Jakie są ich cechy charakterystyczne?

Uwaga!

Limor Shifman twierdzi, że memami internetowymi są nie tylko zabawne obrazki publikowane w internecie, ale również inne treści cyfrowe (na przykład GIF-y, trendy na TikToku, popularne rolki etc.), które wykorzystują podobną konwencję, przez co stają się dobrze rozpoznawalne dla różnych osób. W prowadzeniu rozmowy na ten temat może ci pomóc komentarz z początku scenariusza.

3. Podkreśl, że jedną z najważniejszych cech memów jest to, że można je łatwo powielić i dowolnie przerabiać.
4. Powiedz, że często działania wykorzystujące memy i ich ważne cechy (powtarzalność, viralowość, rozpoznawalność, łatwość przerabiania, humor, zaskoczenie czy nawet szokowanie zestawieniami) służą do propagowania istotnych społecznie celów – np. namawiają do pójścia na wybory lub mają za zadanie zwiększać świadomość ekologiczną.
5. Zapytaj uczniów i uczennice:
 - Co o tym sądzicie?
 - Z czym waszym zdaniem się to wiąże?
 - Czy rzeczywiście powtarzalność to ważna cecha memów – zwłaszcza w perspektywie osób komunikujących się ze sobą i tworzących treści w mediach cyfrowych?
 - Czy powtarzalność memów (formatów) coś ułatwia? Co? A może utrudnia?
 - Czy waszym zdaniem tworzenie lub przerabianie memów jest kreatywne, twórcze, zabawne? Dlaczego?
6. Na koniec nawiąż do tego, jak mało osób jest aktywnymi twórcami w sieci, a może to być dobra zabawa i rozwojowe zajęcie.

3. Limor Shifman, dz. cyt., s. 7–8, tłumaczenie własne.

Wskazówka

Podczas rozmowy podkreśl m.in. takie wątki dotyczące memów (mogą się też pojawić w odpowiedziach klasy):

- Brak konieczności wymyślania czegoś od początku.
- W ten sposób łatwiej uruchomić swoją kreatywność – tworząc kolejne treści, odwołujemy się przecież do już rozpoznawalnych konwencji.
- Możliwość łatwiejszego sprecyzowania własnych myśli – ze względu na to, że potrafimy rozpoznać charakterystyczny schemat, nie potrzebujemy dodatkowych wyjaśnień. Twórca mema może więc łatwo go uzupełniać, wykorzystując różnorodne pomysły.
- Ze względu na rozpoznawalność memów można dotrzeć ze swoim przekazem do większego grona osób.
- Możliwość aktywnego uczestniczenia we wspólnocie poprzez tworzenie treści, które są przez nią łatwo rozpoznawane.

PRAKTYKA (20 minut)

W nawiązaniu do dotychczasowych rozważań poproś uczniów i uczennice o wykonanie ćwiczenia:

WARIANT I

Podziel osoby uczestniczące na trzy- lub czteroosobowe zespoły. Wróć do formatek memów z pierwszej części zajęć – pokaż je grupom. Poproś, aby uczennice wybrały jakiś temat ważny dla nich i osób w ich wieku i stworzyły na podstawie formatek własne memy, które ich zdaniem będą się cieszyć popularnością wśród rówieśników.

Zarezerwuj czas na prezentację prac oraz przygotuj miejsce, gdzie możecie je powiesić. Doceniaj poruszone tematy, kreatywność i humor.

Wskazówka

Zadanie to można wykonać również z wykorzystaniem stron lub aplikacji służących do tworzenia memów (na przykład <https://imgflip.com>). Osoby uczestniczące w zajęciach mogą wgrać przygotowane przez siebie memy na tablicę wirtualną (na przykład Miro lub Padlet).

WARIANT II

Podziel uczniów i uczennice na trzy- lub czteroosobowe zespoły. Poproś, aby każdy z nich stworzył własną koncepcję działania w mediach cyfrowych, które mogłoby zdobyć popularność wśród młodzieży, a jednocześnie dotyczyłoby ważnego społecznie tematu. Działanie to powinno być na tyle atrakcyjne i angażujące, żeby inni ludzie chętnie w nim uczestniczyli, odtwarzali je, przerabiali, a efekty udostępniali na swoich kontach. Jak taki viralowy trend mógłby wyglądać? Jakiego zagadnienia dotyczyć?

Jeśli osoby uczestniczące w zajęciach będą miały kłopot z wymyśleniem tematu, możesz zaproponować im któreś z poniższych zagadnień:

- Zakręcanie wody w kranie podczas mycia zębów
- Wyłączanie światła w pomieszczeniach, w których nikogo nie ma
- Odłączanie od kontaktu ładowarek i innych niepotrzebnych w danym momencie urządzeń
- Segregowanie śmieci
- Zachęta do wzięcia udziału w głosowaniu do samorządu szkolnego
- Powtórne używanie zapisanych już z jednej strony kartek
- Picie wody z kranu
- Niestrzelanie z petard
- Codzienne wychodzenie na dwór i wykonywanie ćwiczeń fizycznych

Ważne jest, by zarezerwować czas na podzielenie się pomysłami na forum lub we wspólnej przestrzeni internetowej. Docień pomysł, kreatywność, tematykę i humor (jeśli uczniowie i uczennice opublikują prace wirtualnie, nie zapomnij o wzmacniającym komentarzu).

Wskazówka

Zadanie to można wykonać na różne sposoby. Uczennice mogą przedyskutować w grupach pomysł na projektowane działanie, a potem o nim opowiedzieć. Mogą rozrysować propozycję na kartce w postaci mapy myśli. Mogą też nagrać przykładowy filmik lub stworzyć inny cyfrowy prototyp mema w rozumieniu Limor Shifman, a potem udostępnić go na tablicy interaktywnej lub w klasowej grupie.

W ćwiczeniu chodzi przede wszystkim o to, aby osoby uczestniczące podzieliły się własnymi spostrzeżeniami na temat tego, jakie zagadnienia i treści można uznać za najbardziej angażujące dla młodych osób i kreatywne. Ważne jest też dostrzeżenie potencjału memów i ich twórczego przetwarzania.

6. Praca w erze nowych technologii

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Nie ulega wątpliwości, że **nowe technologie** mają ogromny wpływ na nasze życie codzienne. Kształtują również nasz rynek pracy. Rozpoznanie tego procesu jest bardzo ważne dla uczennic, uczniów i kadry nauczycielskiej. Pozwala bowiem zrozumieć, jakie **kompetencje przyszłości** szczególnie warto rozwijać podczas działań w szkole (i poza nią). Dzięki temu młodzi ludzie mogą się lepiej przygotować do nadchodzących wyzwań.

Jednym z najbardziej widocznych skutków rewolucji technologicznej jest rozwój **pracy zdalnej i hybrydowej**. Dzięki narzędziom do komunikacji na odległość i innym technologiom pozwalającym na wymianę informacji możemy wykonywać swoje obowiązki z różnych miejsc na całym świecie. Proces ten przyspieszyła pandemia COVID-19. Na szeroką skalę okazało się wówczas, że praca zdalna w wielu przypadkach może być równie efektywna co ta wykonywana w biurze. Moment ten ujawnił jednak również, że z pracą zdalną może się wiązać wiele komplikacji – jak choćby trudność z budowaniem relacji i utrzymywaniem kontaktów z pozostałymi członkami i członkiniami zespołu.

Nowe technologie wpływają nie tylko na sposób, w jaki pracujemy, ale także na sam rodzaj wykonywanych przez nas prac. Według danych opublikowanych w raporcie *Future of Jobs 2023*¹ prawie jedna czwarta (23%) miejsc pracy zmieni się w jakimś stopniu do 2027 roku. Nieustająca **cyfryzacja, automatyzacja** czy rozwój sztucznej inteligencji doprowadzą chociażby do tego, że zmniejszy się zapotrzebowanie na wiele różnych stanowisk (a część z nich zostanie zupełnie zlikwidowana). Obecnie zmiana jest szczególnie widoczna w przypadku osób pracujących na stanowiskach urzędniczych, biurowych, kasjerskich czy związanych z wprowadzaniem danych.

Równocześnie powstanie wiele innych zawodów, z których część jeszcze jakiś czas temu w ogóle nie istniała lub nie funkcjonowała w takiej formie. Przykładami takich rozwijających się profesji mogą być między innymi:

- specjaliści ds. sztucznej inteligencji i uczenia maszynowego,
- analityczki bezpieczeństwa informacji,
- specjaliści ds. handlu elektronicznego i transformacji cyfrowej,
- specjalistki ds. zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki,
- specjaliści ds. energii odnawialnej.

W dynamicznie zmieniających się realiach rynku pracy należy wspierać młodych ludzi w rozwijaniu tych kompetencji, które pozwolą im lepiej zarządzić ich przyszłą karierą zawodową. Warto więc zwrócić szczególną uwagę na takie umiejętności jak:

- elastyczność i adaptacyjność – pozwalające na szybkie dostosowywanie się do nowych warunków pracy,

1. Raport *Future of Jobs Report 2023* wydany z okazji Światowego Forum Ekonomicznego, World Economic Forum, Cologny/Geneva 2023, https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf [dostęp: 31 lipca 2024].

- samorozwój i uczenie się przez całe życie – ułatwiające ciągłe podnoszenie kwalifikacji w świecie, w którym technologia najpewniej będzie w dalszym ciągu się rozwijać,
- myślenie analityczne i kreatywność – pomocne w skutecznym radzeniu sobie z problemami i tworzeniu innowacyjnych rozwiązań.

Ponadto jako nauczyciele i nauczycielki (oraz szerzej – jako społeczeństwo) powinniśmy również kłaść nacisk na działania pozwalające kształtować inne kompetencje miękkie, jak choćby współpracę w zespole, empatię, umiejętności komunikacji i aktywnego słuchania, zarządzania stresem czy przywództwa. **Wspieranie ciekawości, dążenia do samorozwoju, umiejętności samodzielnego uczenia się przez całe życie oraz odporności na zachodzące zmiany** to dziś kluczowe kwestie, do których należy przygotować naszych uczniów i uczennice.

SŁOWNICZEK

automatyzacja	proces związany z częściowym lub całkowitym ograniczeniem ludzkiej pracy poprzez wprowadzanie rozwiązań opartych na działaniu urządzeń.
cyfryzacja	proces wprowadzania technologii cyfrowych w codzienne działania (np. firmy lub instytucji).
kompetencje przyszłości	umiejętności i zdolności, które będą kluczowe w nadchodzących latach.
nowe technologie	nowoczesne i zaawansowane rozwiązania techniczne wprowadzające innowacje i usprawnienia w różnych obszarach życia oraz pracy.
praca hybrydowa	model pracy, w którym osoby wykonują swoje obowiązki zarówno zdalnie, jak i w tradycyjnym biurze, łącząc elastyczność pracy zdalnej z bezpośrednim współdziałaniem w miejscu pracy.
praca zdalna	wykonywanie obowiązków zawodowych poza tradycyjnym biurem, zazwyczaj z domu, za pomocą technologii umożliwiających komunikację i współpracę na odległość.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczniowie i uczennice:

- potrafią krytycznie ocenić, w jaki sposób internet i media cyfrowe wpłynęły na współczesny rynek pracy;
- znają najważniejsze kompetencje przydatne w kontekście przyszłego rynku pracy;
- rozpoznają najważniejsze wyzwania, jakie mogą kształtować przyszły rynek pracy.

Materiały

- kartki
- materiały do pisania
- wydrukowane karty pracy (załącznik)
- ewentualnie karteczki samoprzylepne

DOŚWIADCZENIE (10 minut)

1. W nawiązaniu do tematu zajęć zapytaj osoby uczestniczące, czy ich zdaniem pojawienie się internetu, mediów cyfrowych i innych nowych technologii w jakimś stopniu zmieniło (współczesny) rynek pracy. Upewnij się również, w jaki sposób klasa rozumie te pojęcia (za przykład nowych technologii można bowiem uznać także kasy samoobsługowe czy narzędzia oparte na sztucznej inteligencji – m.in. chatboty).
2. Następnie podziel uczniów i uczennice na trzy- lub czteroosobowe zespoły i rozdaj każdemu z nich białe kartki z zapisanymi na nich wcześniej nazwami zawodów. Poniżej przedstawiamy przykładową listę, możesz ją jednak dowolnie modyfikować:

- Nauczyciel_ka
- Właściciel_ka sklepu
- Lekarz_rka
- Dziennikarz_rka
- Twórca_czyni muzyki
- Urzędnik_czka
- Bibliotekarz_rka

Po rozdaniu materiałów poproś, aby grupy zastanowiły się, w jaki sposób nowe technologie zmieniły funkcjonowanie tych zawodów. Swoje przemyślenia młodzież notuje na kartkach, np. w postaci chmury skojarzeń.

Wskazówka

Jeśli chcesz utrudnić zadanie, poproś uczennice i uczniów, by zastanowili się nad zmianami w dwóch wymiarach: jakie szanse i jakie wyzwania przyniosły ze sobą technologie (stworzą w ten sposób uproszczoną analizę SWOT). Wówczas ich karta pracy mogłaby wyglądać tak:

Zawód	
SZANSE	WYZWANIA

REFLEKSJA (5 minut)

Po wykonaniu ćwiczenia poproś uczniów i uczennice, aby podzielili się swoimi przemyśleniami na jego temat. Pomogą ci w tym pytania:

- Czy to było trudne, czy łatwe zadanie? Dlaczego?
- Co was zaskoczyło?
- Jaką perspektywę czasową zmiany przyjęliście (jaki moment z przeszłości porównywaliście do obecnych czasów)?
- Czy ktoś z was kiedykolwiek zastanawiał się nad tym, jak szeroko rozumiany rynek pracy przekształca się pod wpływem rozwoju nowych technologii? Dlaczego?

TEORIA (10–15 minut)

W tej części posiłkuj się informacjami zawartymi w komentarzu dla osoby prowadzącej.

1. Na początek zapytaj uczennice i uczniów, czy przychodzą im do głowy jakieś zawody, które wcześniej nie istniały w takiej formie jak obecnie, a które powstały dzięki rozwojowi internetu i nowych technologii. Jakie to zawody? Twoją rolą jest facylitowanie rozmowy w grupie.

Wskazówka

Zadanie to możesz przeprowadzić na trzy sposoby:

- w formie klasycznej burzy mózgów czy rozmowy, w ramach której klasa dzieli się swoimi pomysłami na forum;
- w formie burzy mózgów z wykorzystaniem karteczek samoprzylepnych, na których młodzież zapisuje swoje odpowiedzi, a następnie przykleja je do tablicy;
- w formie burzy mózgów z wykorzystaniem narzędzi cyfrowych pozwalających na tworzenie chmury myśli – na przykład Mentimeter (<http://mentimeter.com>).

Przykładami zawodów, które mogą wymienić osoby uczestniczące w zajęciach, są m.in.:

- twórczyni internetowa,
 - projektant gier cyfrowych,
 - projektantka stron internetowych,
 - graficzka 3D,
 - social media manager,
 - analityk danych,
 - specjalista ds. sztucznej inteligencji.
2. Skoro dzięki zmianom technologicznym pojawiły się zawody, które wcześniej nie istniały, na pewno są też takie obszary, które zniknęły, popadły w kryzys albo musiały kompletnie się przeobrazić. Zapytaj uczniów i uczennice, czy przychodzą im do głowy przykłady takich zawodów lub całych sektorów, które – w pewnym stopniu – zostały zastąpione przez nowe technologie. Jakie to zawody/sektory?

Jest to kontynuacja waszej rozmowy, więc tę część możesz przeprowadzić w taki sposób jak wcześniej. Jeśli uważasz, że to dobre dla twojej grupy, możesz też zmienić dynamikę pracy i skorzystać z innej formy.

Przykładami, które mogą wymienić uczniowie i uczennice, są m.in.:

- tradycyjne biura podróży,
 - część usług tłumaczeniowych,
 - osoby zajmujące się transkrypcją,
 - działy korekty w czasopiśmie,
 - handel (np. sklepy specjalistyczne, które przeniosły się do internetu),
 - zawód kasjera_rki.
3. Zapytaj uczennice, co sądzą o tej zmianie – choćby w kontekście nieustannego rozwoju sztucznej inteligencji (AI). Czy młodzież traktuje rozwój wynikający ze zmiany technologicznej jako szansę dla siebie? Czy może raczej jako wyzwanie lub zagrożenie? Jaka jest według młodych ludzi dynamika tych zmian (dzieją się szybko, wolno, są przerażające, ekscytujące, wywołują niepewność itp.)?
4. W odniesieniu do wcześniejszych rozważań zapytaj uczniów, jakie **umiejętności** należy ich zdaniem rozwijać, aby w jak najlepszy sposób przygotować się do przyszłego rynku pracy, o którym rozmawiacie.
5. Po odsłuchaniu kilku głosów wyświetl lub zapisz na tablicy listę kompetencji z raportu *Future of Jobs Report 2023*, które według ekspertów i ekspertek warto rozwijać w kontekście przyszłego rynku pracy. Możesz wybrać tylko kilka z nich – na przykład te, które są dla ciebie najbardziej zrozumiałe (jeśli coś jest niejasne, możesz poszukać informacji na temat poszczególnych kompetencji w internecie).

Na liście tej znajdują się m.in.:

- **kreatywne myślenie** (*creative thinking*),
- **analityczne myślenie** (*analytical thinking*),
- **znajomość technologii** (*technology literacy*),
- **ciekawość i uczenie się przez całe życie** (*curiosity and lifelong learning*),
- **rezyliencja (odporność), elastyczność i zwinność** (*resilience, flexibility and agility*),
- **myślenie systemowe** (*systems thinking*)²,
- **kompetencje z zakresu sztucznej inteligencji i Big Data** (*AI and Big Data*),
- **motywacja i samoświadomość** (*motivation and self-awareness*),
- **zarządzanie talentami** (*talent management*)³,
- **orientacja na usługi i obsługa klienta** (*service orientation and customer service*),
- **przywództwo i wpływ społeczny** (*leadership and social influence*),
- **empatia i aktywne słuchanie** (*empathy and active listening*).

2. Myślenie systemowe to taki sposób myślenia, który koncentruje się na umiejętności dostrzegania związków między różnymi elementami w ramach większej całości. Jest to podejście, które umożliwia zrozumienie i analizowanie złożonych systemów (np. sposobu funkcjonowania firmy lub organizacji) w kontekście wzajemnych powiązań elementów i zachodzących pomiędzy nimi interakcji.

3. Zarządzanie talentami to umiejętność zarządzania potencjałem pracownic i pracowników.

6. Zapytaj uczniów i uczennice, czy wszystkie kompetencje są dla nich jasne i zrozumiałe. Jeśli coś nie jest – wytłumacz, posiłkując się swoją wiedzą lub opisem znalezionym w internecie. Co klasa sądzi na ten temat? Dlaczego te kompetencje uznano za istotne w perspektywie przyszłego rynku pracy? O czym ten wybór może świadczyć?

Podczas dyskusji mogą pojawić się m.in. takie odpowiedzi:

- Rynek pracy będzie się dynamicznie zmieniał, potrzebne więc będą umiejętności, które pozwolą szybko dostosować się do tych zmian.
- Na znaczeniu zyskają umiejętności związane z kompleksowym i nieszablonowym rozwiązywaniem problemów.
- Istotny wpływ na przyszły rynek pracy wywrze technologia – zwłaszcza związana ze sztuczną inteligencją.
- Zmienność rynku pracy przyczyni się do destabilizacji modelu pracy stałej, konieczne stanie się więc zdobywanie nowych umiejętności.
- Ważna stanie się umiejętność pracy z ludźmi i rozumienie ich potrzeb.

Jeśli któraś z powyższych odpowiedzi się nie pojawi, dodaj ją od siebie.

PRAKTYKA (15–20 minut)

W nawiązaniu do wcześniejszych rozważań zaproś klasę do ćwiczenia. Możecie je wykonać w dwóch różnych wariantach:

WARIANT I

Poproś, aby osoby uczniowskie wyobraziły sobie przyszłość za 10–15 lat. Następnie podziel klasę na trzy- lub czteroosobowe zespoły i poproś, żeby każdy z nich stworzył jak najdłuższą listę zawodów, które jeszcze nie istnieją, a które zdaniem młodzieży pojawią się wtedy na rynku pracy w wyniku rozwoju nowych technologii.

Uczniowie i uczennice mogą podejść do tego zadania w żartobliwy sposób i wymyślać zabawne przykłady zawodów – jak choćby m.in.:

- wyprowadzacz_ka psów w wirtualnej rzeczywistości,
- wyciszacz_ka smartfonów,
- osoba profesjonalnie blokująca dostęp do komputera (żeby go nie nadużywać).

Jest to w porządku, młodzi ludzie rozwijają w ten sposób kreatywność.

WARIANT II

1. Podziel klasę na trzy- lub czteroosobowe zespoły i poproś je o stworzenie scenariuszy przyszłości. Powiedz uczniom, żeby w grupach zastanowili się nad tym, jak ich zdaniem może wyglądać rynek pracy za 10–15 lat:

- Jakie sektory się rozwiną, a jakie całkowicie znikną?
- Jakie nowe technologie się pojawiają?
- Jakie zawody będą się wtedy cieszyć największą popularnością?
- Jakie trendy będą odgrywać kluczową rolę?

2. Rozdaj grupom przygotowane wcześniej karty pracy i wyjaśnij, że w ramach tego zadania będą korzystać z techniki storyboardu, czyli swego rodzaju komiksu składającego się z następujących po sobie kadrów. Opowieść zaczyna się tak: „Oto jest przyszłość. Budzimy się rano i zaczynamy szykować się do pracy...”. Jak może wyglądać dzień?

Uwaga!

Po pracy w grupach obejrzyjcie wszystkie rysunki i posłuchajcie opowieści grup. Prace warto zachować i zawiesić w widocznym miejscu w klasie lub szkole.

ZADANIE DODATKOWE

W nawiązaniu do dotychczasowych rozważań możesz również zorganizować debatę (na przykład oksfordzką), w której uczniowie i uczennice zastanowią się, jak pod wpływem nowych technologii (na przykład w kontekście rozwoju sztucznej inteligencji) zmieni się rynek pracy oraz jakie przyniesie to skutki – pozytywne i negatywne – dla obecnych nastolatków. Jeśli zdecydujesz się na takie działanie, zajęcia będą trwać dłużej niż jedną godzinę lekcyjną.

Karta pracy

Zastanówcie się, jak rynek pracy może wyglądać za 10–15 lat:

- Jakie sektory się rozwiną, a jakie całkowicie znikną?
- Jakie nowe technologie się pojawią?
- Jakie zawody będą się wtedy cieszyć największą popularnością?
- Jakie trendy będą odgrywać kluczową rolę?

Skorzystajcie z techniki storyboardu, czyli swego rodzaju komiksu składającego się z następujących po sobie kadrów, i **stwórzcie scenariusz przyszłości**. Wasza opowieść zaczyna się tak: „Oto jest przyszłość. Budzimy się rano i zaczynamy szykować się do pracy...” Jak może wyglądać wasz dzień?

7. Od klikania do społecznego zaangażowania! Obywatelski potencjał internetu

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Internet i media cyfrowe są dziś nieodłącznym elementem naszego życia codziennego. Stały się dla nas przestrzenią zdobywania wiedzy i uczestniczenia w rozrywce, oferują też nieskończone wręcz możliwości komunikacyjne. Warto jednak pamiętać, że prócz tych oczywistych aktywności sieć niesie za sobą również ogromny potencjał do angażowania obywatelskiego. Dzięki różnym platformom i narzędziom cyfrowym, a także działaniom aktywistycznym podejmowanym w internecie użytkownicy mogą uczestniczyć w życiu społecznym i politycznym, wpływając na rzeczywistość wokół siebie.

Sieć zrewolucjonizowała sposób, w jaki możemy się angażować społecznie. Tradycyjne formy aktywizmu, które wymagały choćby naszej fizycznej obecności na demonstracjach, protestach, wiecach lub zebraniach, zostały poszerzone o cyfrowe możliwości wyrażania głosu, poparcia czy zaangażowania obywatelskiego. Kampanie społeczne, które kiedyś trzeba było planować przez wiele miesięcy, korzystając przy tym z dużych nakładów finansowych, teraz mogą zyskać globalny zasięg w ciągu kilku dni lub godzin dzięki mediom cyfrowym. Wystarczy tylko kilka kliknięć, żeby podpisać petycję, dołączyć do grupy wspierającej określoną inicjatywę na Facebooku czy wziąć udział w dyskusji na X/Twitterze.

Jednym z najbardziej spektakularnych przykładów tego, jak wielką siłę może mieć sieć, jest akcja #MeToo, która rozpoczęła się w internecie i przerodziła się w globalny ruch walczący z przemocą seksualną. W tym kontekście warto także wspomnieć o platformie internetowej Avaaz.org, która umożliwia tworzenie i promowanie petycji i w ten sposób mobilizuje ludzi na całym świecie do działania w sprawach ochrony środowiska, praw człowieka czy demokracji.

Umiejętne wprowadzanie uczniów i uczennic w świat cyfrowego zaangażowania jest dziś niezwykle ważne – szkoły mogą bowiem odgrywać kluczową rolę w kształtowaniu świadomych obywateli i obywaterek. Jako kadra nauczycielska możemy uczyć młodych ludzi, w jaki sposób odpowiedzialnie korzystać z narzędzi internetowych do wyrażania własnych poglądów, inicjowania zmian społecznych czy angażowania się w projekty obywatelskie.

Naturalnie w internecie możemy wpaść także w różnego rodzaju pułapki. Zjawiska takie jak dezinformacja, mowa nienawiści czy tzw. **kliktywizm** lub **slaktywizm** (polegający na ograniczaniu się jedynie do symbolicznego wsparcia bez podejmowania realnych działań – na przykład poprzez polubienie strony lub udostępnienie posta) stanowią dziś spore wyzwa-

nie. Dlatego tym bardziej należy przygotować dziś młodych ludzi, by potrafili świadomie i krytycznie spojrzeć na otaczającą ich rzeczywistość. Aby internet mógł służyć jako narzędzie pozytywnej zmiany społecznej, musimy nauczyć się go odpowiedzialnie używać. Krytyczne podejście do informacji, świadome uczestnictwo w debatach, projektach i akcjach społecznych czy gotowość do podejmowania realnego działania to istotne elementy skutecznego zaangażowania obywatelskiego.

Na pewno internet to znakomita przestrzeń, którą możemy wykorzystać do tego, aby nasze głosy stały się słyszalne na całym świecie. Od klikania polubień pod postami publikowanymi w mediach społecznościowych po organizowanie międzynarodowych kampanii na YouTube – możliwości sieci są niemal nieograniczone. Starajmy się zatem pokazać naszym uczniom i uczennicom potencjał współczesnych mediów cyfrowych. Przy użyciu tych narzędzi (nie tylko) młodzi ludzie każdego dnia mogą zmieniać swoją codzienność na lepsze!

SŁOWNICZEK

banki czasu	inicjatywy polegające na bezpłatnej wymianie usług lub umiejętności pomiędzy różnymi osobami (na przykład wzajemna nauka języków, w których się porozumiewamy).
crowdfunding	finansowanie społecznościowe; sposób zbierania funduszy na realizację projektów lub na cele charytatywne przy pomocy zbiórek publicznych.
dziennikarstwo obywatelskie	dziennikarstwo oddolne, zaangażowane, realizowane w interesie społecznym, często przez osoby niebędące profesjonalnymi dziennikarkami.
kliktywizm/slaktywizm	często krytkowane formy aktywizmu internetowego polegające jedynie na klikaniu polubień lub biernym udostępnianiu w swoich mediach społecznościowych informacji o zbiórkach, petycjach czy innych akcjach społecznych.
wirtualny wolontariat	forma wolontariatu prowadzonego online, przy użyciu narzędzi cyfrowych.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczniowie i uczennice:

- wiedzą, czym jest zaangażowanie obywatelskie i jakie formy mogą przyjąć działania aktywistyczne w sieci;
- wiedzą, w jaki sposób tworzyć treści i wzmacniać zaangażowanie obywatelskie w mediach cyfrowych;

- budują świadomość obywatelską i umieją samodzielnie wyrażać głos w mediach cyfrowych.

Materiały

- komputer i rzutnik
- karteczki samoprzylepne (opcjonalnie)
- kartony, kartki (opcjonalnie)
- mazaki, farby, kredki (opcjonalnie)
- przykłady działań aktywistycznych (załącznik)

DOŚWIADCZENIE (10 minut)

1. Powiedz młodzieży, że w ramach zajęć przyjrzyście się problematyce aktywizmu i obywatelskiego potencjału internetu. Zapytaj osoby uczestniczące, czym są aktywizm i zaangażowanie obywatelskie. Na czym polegają? Czy uczniom przychodzi do głowy jakieś przykłady działań aktywistycznych, w których został wykorzystany potencjał internetu?
2. Po krótkiej rozmowie na ten temat zaprezentuj klasie kilka wybranych przykładów akcji społecznych lub działań aktywistycznych, w których ważną rolę odegrały media cyfrowe. Możesz wykorzystać przykłady z załącznika lub znaleźć własne.

Wskazówka

Możesz też zmodyfikować zadanie i podzielić osoby uczestniczące w zajęciach na cztero- lub pięcioosobowe zespoły, a następnie poprosić, aby każdy z nich wyszukał w internecie najważniejsze informacje na temat przygotowanych przez ciebie wcześniej przykładów (wydrukuj ich nazwy na kartkach i daj do wylosowania grupom). Możesz także kilka dni wcześniej poprosić uczniów, aby samodzielnie zapoznali się z tymi akcjami (i być może wskazali własne przykłady działań o charakterze aktywistycznym, które znają z internetu).

REFLEKSJA (5 minut)

1. Po zaprezentowaniu wybranych przykładów zapytaj uczennice, co sądzą na ich temat. Czy któryś z nich szczególnie przykuł ich uwagę? A może któryś wydał się im zbyt kontrowersyjny?
2. Następnie poproś, aby młodzi ludzie zastanowili się nad tym, co charakteryzuje wszystkie przedstawione przed chwilą działania aktywistyczne podejmowane w sieci (mimo ich dość różnej specyfiki). Jakie czynniki powodują, że stają się one tak bardzo angażujące dla wielu różnych osób?

To zadanie możesz przeprowadzić w dwóch wariantach:

WARIANT I

Może ono przyjąć formę krótkiej burzy mózgów – klasycznej, z wykorzystaniem karteczek samoprzylepnych lub cyfrowych narzędzi pozwalających na tworzenie chmury myśli.

WARIANT II

Możesz też poprosić, aby uczniowie przemyśleli tę kwestię w trzy- lub czteroosobowych grupach.

Podczas wspólnej dyskusji mogą się pojawić m.in. takie odpowiedzi (możesz je zapisywać na tablicy albo flipcharcie):

- Oddolny charakter tych działań – często tworzą je i uczestniczą w nich „zwykli” ludzie.
- Działania te wywołują emocje (przez co tym bardziej skupiają naszą uwagę).
- Łatwo w nich uczestniczyć – niekiedy wymagają tylko udostępnienia posta, podpisania wcześniej przygotowanej petycji, użycia hasztagu albo nakładki na zdjęcie profilowe.
- Często dotyczą konkretnych osób – przestają więc być anonimowe. Łatwo jest identyfikować się z ich bohaterami i bohaterkami.
- Dzięki internetowi i mediom cyfrowym działania te stają się bardzo widoczne – można je udostępniać i wzajemnie sobie przekazywać.
- Uczestniczenie w nich wywołuje w nas poczucie przynależności do wspólnoty (m.in. dzięki temu, że możemy odpowiadać na komentarze lub lajkować posty innych osób).
- Często wyłamują się ze schematów – są szokujące, przypominają happening lub w inny sposób wykraczają poza utarte konwencje.

TEORIA (10 minut)

1. Po dyskusji zwróć uwagę, jak wiele różnych form mogą przyjmować podejmowane w internecie i w mediach cyfrowych działania aktywistyczne (często stanowią one swego rodzaju uzupełnienie aktywności realizowanych tradycyjnie – offline; media cyfrowe są wtedy wykorzystywane po prostu jako narzędzie pozwalające nagłośnić i szybciej rozprzestrzenić propagowaną ideę). W tym momencie możesz wykorzystać informacje zawarte w komentarzu na początku scenariusza.
Na przykładzie omówionych akcji dobrze widać, że o aktywizmie w sieci można mówić w kontekście kampanii społecznych, protestów, petycji internetowych, zbiórek etc.
2. Zapytaj osoby uczestniczące w zajęciach, czy przychodzą im do głowy jeszcze inne przykłady działań o charakterze obywatelskim, które można podejmować w sieci. Jakie? Kategoria ta jest bardzo szeroka, wpisują się w nią bowiem crowdfunding, wirtualny wolontariat, banki czasu, dziennikarstwo obywatelskie etc.
3. Powiedz uczennicom, że pomimo ogromnej różnorodności działań aktywistycznych podejmowanych w sieci bardzo często mówi się o nich w negatywny sposób. W debacie publicznej są nawet używane terminy, które uwypuklają dwoisty charakter tego typu akcji:

kliktywizm – połączenie słów „klikać” i „aktywizm”,

slaktywizm – połączenie słów „leń” (ang. *slack*) i „aktywizm”.

Zapytaj klasę, w jaki sposób rozumie te terminy i co o nich sądzi. Czy samo klikanie treści, które nie jest poparte „rzeczywistymi” działaniami (m.in. wychodzeniem na ulice i uczestnictwem w protestach) w istocie można uznać za problematyczne? A może w aktywizmie podejmowanym w sieci najważniejsze jest to, żeby w ogóle wyrażać swój głos poparcia (nawet poprzez użycie nakładki lub zmianę zdjęcia profilowego), a także przekazywać wiedzę na temat ważnych problemów społecznych?

Zadanie to możesz przeprowadzić w dwóch wariantach:

WARIANT I

Może się ono odbyć w formie klasycznej burzy mózgów, w czasie której uczniowie i uczennice dzielą się swoimi przemyśleniami na forum klasy.

WARIANT II

Może być również zadaniem zespołowym, w którym klasa rozmawia o zagadnieniu w cztero- lub pięcioosobowych grupach.

PRAKTYKA (20 minut)

W nawiązaniu do wcześniejszych rozważań poproś klasę o wykonanie ćwiczenia. Wybierz jeden z dwóch wariantów:

WARIANT I

1. Podczas różnego rodzaju akcji społecznych ważną rolę odgrywają transparenty, na których są zamieszczane przyciągające uwagę, a niekiedy nawet kontrowersyjne hasła. Często zdarza się, że fotografie tych transparentów pojawiają się potem w mediach społecznościowych i zdobywają ogromną popularność. Zapytaj osoby uczestniczące w zajęciach, jakie transparenty lub hasła szczególnie zapadły im w pamięć. Możesz pokazać kilka wybranych przykładów, np. ze strony Archiwum Protestów Społecznych:
<https://archiwumprotestow.pl/pl/strona-glowna/> (wersja polskojęzyczna)
<https://archiwumprotestow.pl/en/home-page/> (wersja anglojęzyczna)
2. Po krótkiej rozmowie poproś osoby uczestniczące w zajęciach, aby zastanowiły się, czy są w ich życiu jakieś kwestie, przeciwko którym szczególnie chciałby zaprotestować. Jakie? Następnie rozdaj kartony, kartki i materiały do pisania. Zadaniem młodzieży będzie przygotowanie transparentów z angażującymi hasłami.

Uwaga!

Ćwiczenie to może być wykonane indywidualnie, w parach lub w małych grupach. Inspiracją może być instagramowy profil Dude With Sign (<https://www.instagram.com/dudewithsign/>), którego twórca zamieszcza fotografie swoich – często absurdalnych – transparentów.

WARIANT II

Podziel uczennice na trzy- lub czteroosobowe zespoły. Poproś, aby każdy z nich stworzył pomysł na własne działanie obywatelskie lub akcję społeczną, w których rozpropagowaniu mógłby pomóc internet. Akcja może dotyczyć dowolnie wybranego problemu społecznego – na przykład zachęcać do działań na rzecz lokalnej społeczności, klimatu, demokracji, praw człowieka, równości płci albo wpisywać się w inne idee lub wartości ważne dziś z perspektywy młodych osób. W jaki sposób mogłaby przebiegać akcja? Jakie hasztagi warto wykorzystać? Jakie trendy w social mediach mogłyby być z nią związane? Jakie działania można podjąć, aby informacja na temat akcji rozeszła się na szeroką skalę?

ZADANIE DODATKOWE

W nawiązaniu do części teoretycznej możesz również zorganizować debatę (na przykład oksfordzką), w której uczniowie i uczennice zastanowią się nad tym, jakie formy aktywizmu internetowego są ich zdaniem najskuteczniejsze i najbardziej do nich przemawiają. Czy udostępnianie postów lub klikanie polubień może być rzeczywistą formą zaangażowania obywatelskiego? Dlaczego? Jeśli zdecydujesz się na zorganizowanie debaty, zajęcia będą trwać dłużej niż jedną godzinę lekcyjną.

Ruch Black Lives Matter

Międzynarodowy ruch walczący o prawa osób czarnych. Jego początki sięgają 2013 roku. Wtedy właśnie w mediach społecznościowych powstał hasztag #BlackLivesMatter („Czarne życia mają znaczenie”). Stał się on wyrazem sprzeciwu wobec uniewinnienia George’a Zimmermana, który w nocy z 26 na 27 lutego 2012 roku w ramach działań straży sąsiedzkiej zastrzelił nieuzbrojonego afroamerykańskiego nastolatka – Trayvona Martina. Wydarzenie to wywołało falę protestów na całym świecie. Oprócz uczestniczenia w tradycyjnych demonstracjach ludzie zaczęli zmieniać swoje zdjęcia profilowe, podpisywać internetowe petycje, publikować posty czy nagrywać materiały wideo, w których krytykowali ten akt przemocy.

Więcej na ten temat:

<https://blacklivesmatter.com>

https://pl.wikipedia.org/wiki/Black_Lives_Matter

Protesty realizowane przez grupę Just Stop Oil

Just Stop Oil to grupa aktywistyczna wywodząca się z Wielkiej Brytanii. Podejmuje działania mające na celu wstrzymanie wydobywania i produkcji paliw kopalnych. Często jej aktywność ma dość radykalny charakter i przyjmuje postać swego rodzaju wandalizmu. Jedną z najgłośniejszych akcji było oblanie zupą pomidorową z puszki *Słoneczników* Vincenta van Gogha w National Gallery w Londynie przez dwie osoby aktywistyczne, które następnie przykleiły swoje dłonie do ściany. Działania te często rozgrywają się na oczach mediów lub są nagrywane, na przykład na smartfonie. Po udostępnieniu w mediach cyfrowych – m.in. ze względu na to, że zwykle wywołują olbrzymie kontrowersje – niemal natychmiast zdobywają dużą widoczność, są szeroko omawiane lub krytykowane i przekazywane dalej przez różnych ludzi w sieci i poza nią.

Więcej na ten temat:

<https://juststopoil.org>

https://pl.wikipedia.org/wiki/Just_Stop_Oil

<https://www.theguardian.com/environment/2022/oct/14/just-stop-oil-activists-throw-soup-at-van-goghs-sunflowers>

Piosenka *Dance You Outta My Head* autorstwa Cat Janice

Cat Janice to amerykańska piosenkarka, która w 2024 umarła na nowotwór. Przed swoją śmiercią nagrała piosenkę *Dance You Outta My Head*, którą następnie opublikowała w mediach społecznościowych i na platformach streamingowych. Dochód pochodzący z odtworzeń zgodnie z wolą artystki miał zostać przekazany jej 7-letniemu synowi, aby zapewnić mu stabilizację życiową. Piosenka rozeszła się viralowo w internecie. Aby dotarła do jak największej liczby odbiorców, ludzie zaczęli udostępniać ją na masową skalę na TikToku i w innych social mediach – robiły tak również znane influencerki.

Więcej na ten temat:

https://en.wikipedia.org/wiki/Cat_Janice

<https://www.theguardian.com/technology/2024/feb/29/cat-janice-dead-tiktok-singer>

<https://www.onet.pl/muzyka/onetmuzyka/cat-janice-nie-zyje-31-latka-nagrała-ostatnia-piosenke-dla-syna/xlp700d,681c1dfa>

Maraton Pisania Listów Amnesty International

Maraton Pisania Listów to jedna z największych na świecie akcji na rzecz praw człowieka realizowana co roku przez Amnesty International. Polega na oddolnym organizowaniu (na przykład w szkołach) wspólnego pisania listów, w których ludzie wyrażają swój głos poparcia wobec bohaterów i bohaterek akcji – wybranych osób, w przypadku których zostały złamane prawa człowieka. W ramach akcji można podpisywać petycje internetowe. Organizowane są także internetowe zbiórki pieniędzy.

Więcej na ten temat:

<https://maraton.amnesty.org.pl>

<https://www.amnesty.org/en/get-involved/write-for-rights/>

8. Jak infrastruktura cyfrowa wpływa na środowisko?

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Współczesne społeczeństwo coraz bardziej zanurza się w cyfrowym świecie, często nie zdając sobie sprawy z fizycznego wymiaru **internetu** i związanych z nim ekologicznych konsekwencji. Tymczasem infrastruktura cyfrowa to kompleksowa sieć nie tylko wirtualnych, ale również fizycznych elementów niezbędnych do funkcjonowania systemów informatycznych i sieci komunikacyjnych.

Jednym z kluczowych składników tej infrastruktury są **centra danych** zwane również centrami obliczeniowymi. To gigantyczne skupiska **serwerów** komputerowych i urządzeń sieciowych, takich jak routery, przełączniki czy modemy. Pełnią one rolę centralnych punktów przetwarzania i przechowywania miliardów bajtów danych dla różnych usług internetowych i aplikacji, takich jak na przykład skrzynki e-mailowe czy strony internetowe.

Centra danych zajmują ogromne obszary – największe nawet kilkadziesiąt hektarów, co odpowiada powierzchni kilku boisk piłkarskich. Giganci technologiczni budują swoje centra w różnych miejscach na świecie, ostatnio również pod wodą. Dla przykładu: firma Microsoft umieściła około tysiąca serwerów wraz z całą infrastrukturą chłodzącą w morzu, wewnątrz stalowej tuby¹. Podobne rozwiązania, na dużo większą skalę, wdrażają już Chiny.

Inne elementy infrastruktury cyfrowej to sieci telekomunikacyjne: kablowe, komórkowe i światłowodowe, które umożliwiają dostęp do zasobów obliczeniowych. Nie wszyscy zdają sobie sprawę, że **ponad milion kilometrów kabli światłowodowych znajduje się pod wodą, w głębiach mórz i oceanów**, tworząc międzykontynentalne połączenia. Obecnie istnieje ponad 400 takich podwodnych kabli. Dla przykładu: jeden z najdłuższych łączy Perth w Australii z Koreą Południową, Indiami, Egiptem, Portugalią i Niemcami. Warto wiedzieć, że podwodne kable odpowiadają za przesyłanie ok. 99% wszystkich danych².

Infrastruktura cyfrowa znacząco wpływa na środowisko. Jej budowa, utrzymanie oraz chłodzenie wiążą się ze zużyciem zasobów naturalnych, takich jak woda czy metale rzadkie, a ponadto wymagają ogromnych ilości energii, często pochodzącej z paliw kopalnych. Szacuje się, że centra danych mogą zużywać nawet do 2% globalnej energii elektrycznej, co odpowiada całkowitemu zużyciu energii przez niektóre małe państwa. Działanie i obsługa centrów wiąże się z emisją CO₂ i innych gazów cieplarnianych. Według danych Międzynarodowej Agencji Energetycznej z września 2022 roku **centra danych odpowiadają za 0,9–1,3% globalnej emisji CO₂**³. Prognozuje się, że ten udział będzie systematycznie wzrastać.

1. John Roach, *Microsoft finds underwater datacenters are reliable, practical and use energy sustainably*, Microsoft, 14 września 2020, <https://news.microsoft.com/source/features/sustainability/project-natick-underwater-datacenter> [dostęp: 2 kwietnia 2024]. *Why Microsoft Has Underwater Data Centers*, Tech Vision, <https://www.youtube.com/watch?v=LmfvUjJ6tB8> [dostęp: 2 kwietnia 2024].

2. Jill C. Gallagher, *Undersea Telecommunication Cables: Technology Overview and Issues for Congress*, „Congressional Research Service” 2022, [dostęp: 2 kwietnia 2024].

3. Raport CO₂ Emissions in 2022, International Energy Agency, Paris 2023, <https://www.iea.org/reports/co2-emissions-in-2022> [dostęp: 2 kwietnia 2024].

Niezwykle istotne jest również, że produkcja i utylizacja elektroniki generuje ogromną ilość odpadów, zwanych również e-odpadami lub e-śmieciami. Stanowią one najszybciej rosnącą grupę śmieci na świecie. **Według raportu ONZ co roku generujemy ponad 53 miliony ton tego typu odpadów, co odpowiada wadze aż 350 statków typu Queen Mary 2⁴.** Co istotne, e-odpady trudno poddać recyklingowi. Często zawierają one substancje toksyczne i generują gazy, takie jak metan czy podtlenek azotu.

Rozwój technologii, chociaż przynosi społeczeństwu wiele korzyści, wymaga zrównoważonego podejścia do ochrony środowiska, aby ograniczyć negatywne skutki dla natury i przyszłych pokoleń. Jest to przedmiotem ekologii cyfrowej.

Ekologia cyfrowa to obszar nauki i praktyki zajmujący się badaniem wpływu technologii cyfrowej na środowisko naturalne oraz poszukiwaniem sposobów minimalizowania tego wpływu. Obejmuje ona szeroki zakres zagadnień, w tym zarządzanie zasobami energetycznymi, redukcję emisji gazów cieplarnianych, efektywność energetyczną, recykling elektroniki, ekologiczne projektowanie oprogramowania i sprzętu oraz promowanie świadomego korzystania z zasobów cyfrowych. Ekologia cyfrowa staje się współcześnie coraz ważniejszym zagadnieniem, które wymaga uwagi i działań zarówno ze strony nas – osób użytkujących, jak i firm technologicznych oraz decydentów politycznych.

Każdy i każda z nas może przyczynić się do minimalizowania negatywnego wpływu technologii na środowisko poprzez wybieranie bardziej efektywnych urządzeń oraz promowanie zrównoważonych praktyk w zakresie korzystania z internetu:

- Wybieramy energooszczędne urządzenia oraz dbamy, aby nasz sprzęt był wykorzystywany efektywnie. Wyłączamy elektronikę, gdy jej nie używamy.
- Korzystamy świadomie z usług chmurowych, przechowujemy w nich tylko te dane, które są naprawdę potrzebne. Regularnie usuwamy zbędne pliki i archiwa, a także wybieramy dostawców chmury, którzy stosują energooszczędne technologie i korzystają z odnawialnych źródeł energii. W ten sposób możemy zmniejszyć zapotrzebowanie na zasoby w centrach danych i przyczynić się do redukcji emisji CO₂.
- Po zakończeniu użytkowania urządzeń elektronicznych oddajemy je do specjalistycznych punktów recyklingu, gdzie zostaną poddane odpowiedniemu przetworzeniu. Recykling elektroniki pomaga ograniczyć ilość e-odpadów i zapobiega zanieczyszczeniu środowiska toksycznymi substancjami zawartymi w sprzęcie.

SŁOWNICZEK

centrum danych

miejsce przeznaczone do przechowywania infrastruktury informatycznej (serwerów, urządzeń gromadzących dane – np. SAN, infrastruktury sieciowej) oraz dystrybucji cyfrowych danych.

internet

ogólnosiwiatowa sieć komputerowa będąca zbiorem milionów sieci lokalnych i pojedynczych komputerów z całego świata połączonych za pomocą urządzeń sieciowych komunikujących się z wykorzystaniem infrastruktury telekomunikacyjnej.

4. Cornelis P. Baldé i in., *The Global E-waste Monitor 2024*, Hyères 2024, <https://api.globalewaste.org/publications/file/297/Global-E-waste-Monitor-2024.pdf> [dostęp: 2 kwietnia 2024].

serwer

komputer przystosowany do obsługi wielu użytkowników, dysponujący szybkim procesorem (lub wieloma procesorami), odpowiednio dużą pamięcią RAM i pamięcią masową (zwykle kilkoma dyskami twardymi lub systemem połączonych dysków), z zainstalowanym oprogramowaniem świadczącym usługi w sieci komputerowej.

światłowod

przewód, którego zadaniem jest odizolowanie przesyłanego światła od środowiska zewnętrznego, np. od światła słonecznego. Wykorzystuje się go do realizacji szybkich transmisji cyfrowych.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć**Uczennice i uczniowie:**

- mają świadomość istnienia fizycznej infrastruktury cyfrowej oraz jej wpływu na środowisko naturalne;
- wiedzą, jak odpowiedzialnie i ekologicznie korzystać z technologii cyfrowych i urządzeń.

Materiały

- komputer podłączony do internetu
- rzutnik
- kartki A4
- mazaki lub długopisy
- wydrukowane zdjęcia (załącznik)

DOŚWIADCZENIE (10 minut)

Podziel uczniów na grupy (cztery lub osiem – w zależności od liczebności klasy). Rozdaj każdej po jednym zdjęciu z załącznika. Poproś, żeby zespoły zastanowiły się, w jaki sposób przedstawione na fotografiach elementy wiążą się z internetem i technologią cyfrową.

Zdjęcie 1: Kopalnia minerałów

Zdjęcie 2: Światłowod na dnie oceanów

Zdjęcie 3: Serwerownia

Zdjęcie 4: Wysypisko elektronicznych odpadów

REFLEKSJA (10 minut)

1. Poproś grupy, aby podzieliły się swoimi spostrzeżeniami. Warto, żebyście wspólnie omówili każdą fotografię. Wyświetlaj zdjęcia po kolei i poproś odpowiednią grupę lub grupy o komentarz.
2. Aby podsumować ćwiczenie i wyciągnąć wnioski, skorzystaj z poniższych pytań:
 - Czym właściwie jest internet? Z jakich elementów się składa?
 - Co jest potrzebne, żeby wysyłać i odbierać dane? Jakie urządzenia i miejsca są zaangażowane w ten proces?
 - Gdzie są przechowywane nasze dane, gdy wysyłamy je przez internet?
 - W jaki sposób pokazana na zdjęciach infrastruktura cyfrowa i urządzenia mogą wpływać na środowisko naturalne?

TEORIA (10 minut)

Korzystając z komentarza dla osoby prowadzącej, opowiedz uczennicom o fizycznym wymiarze internetu. Wyjaśnij, że abyśmy mogli korzystać z sieci, przesyłać dane, oglądać filmy itp., potrzebna jest gigantyczna infrastruktura, m.in. ogromne centra danych i podwodne kable transoceaniczne. Opowiedz o wpływie fizycznych elementów internetu na środowisko naturalne. Wyjaśnij, czym jest ekologia cyfrowa i w jaki sposób każda osoba może świadomie korzystać z technologii, by minimalizować zużycie energii i emisję CO₂.

PRAKTYKA (15 minut)

Zachęć uczennice do wykonania zadania. Wybierz takie, które twoim zdaniem najbardziej zainteresuje klasę. Jeśli masz czas, możesz zaproponować więcej niż jedno.

WARIANT I

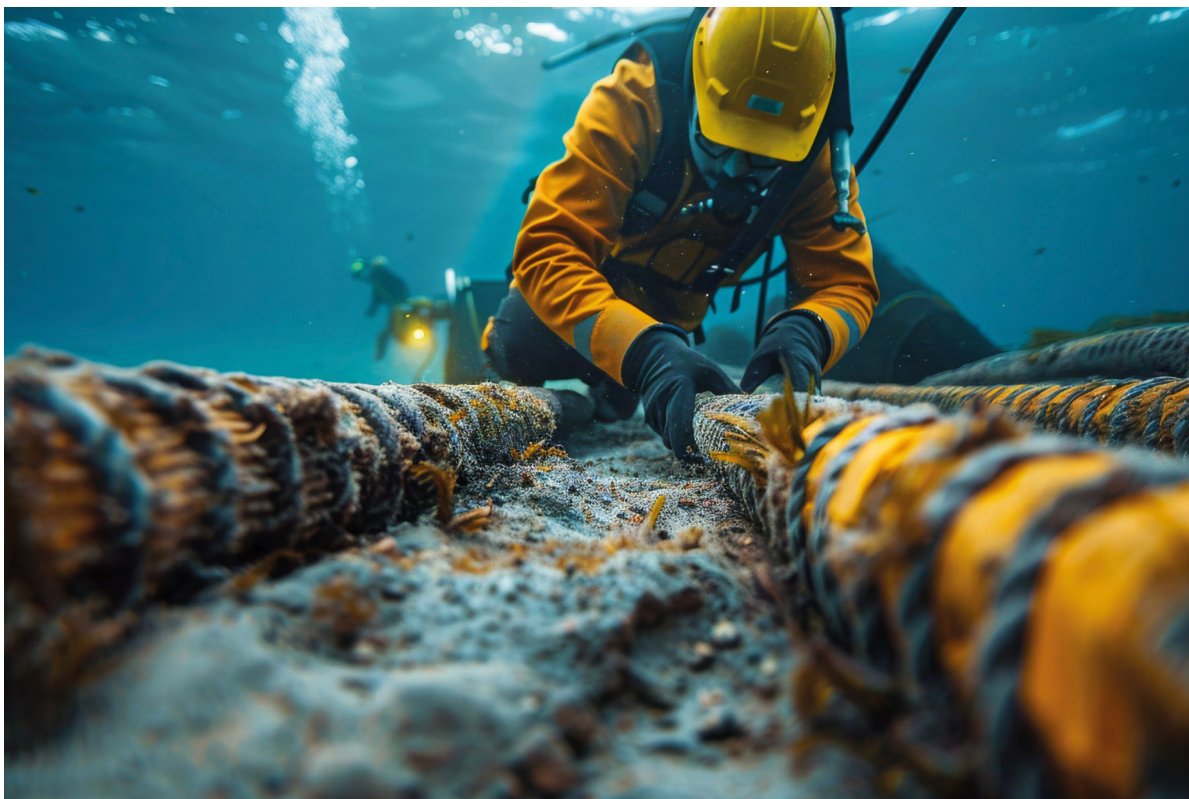
W zespołach zaplanujcie kampanię edukacyjną dla rówieśników pod hasłem „Ja i moje urządzenia”, która będzie promować świadome korzystanie z technologii cyfrowej oraz zachęcać do recyklingu elektroniki. Zastanówcie się, w jaki sposób mogłybyście ją zrealizować. Może stworzycie plakaty lub ulotki? Zastanówcie się, czy lepiej internetowe, czy fizyczne – do powieszenia/rozdawania? Co będzie skuteczniejsze, ale i bardziej eko? A może wpadniecie na zupełnie inne pomysły? Zapiszcie je i do dzieła!

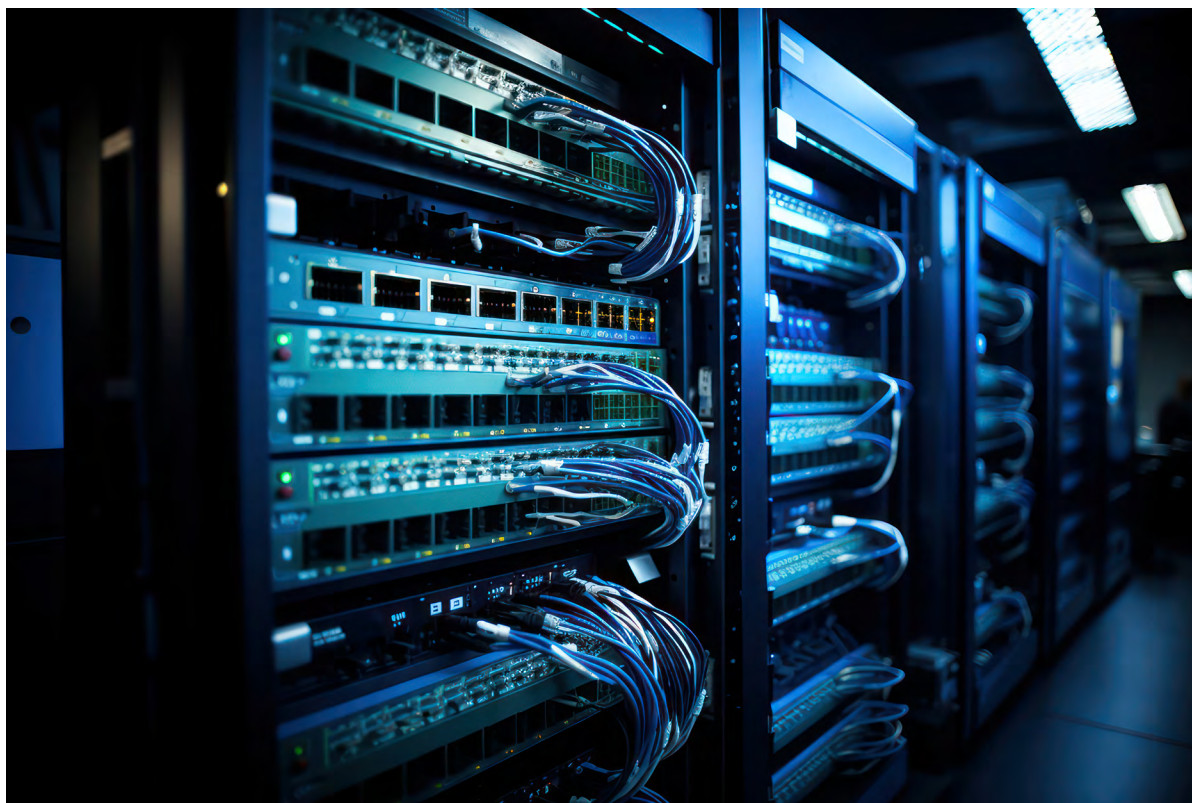
WARIANT II (jego realizacja wymaga korzystania z komputerów lub telefonów z dostępem do internetu)

W parach lub w małych zespołach przygotujcie (w dowolnej formie) krótki quiz dla rówieśników z równoległych klas lub sąsiedniej szkoły dotyczący ekologicznego korzystania z technologii cyfrowej. Wymyślcie pytania związane z oszczędzaniem energii, recyklingiem elektroniki, minimalizacją zużycia danych oraz innymi aspektami zrównoważonego życia cyfrowego. Poszukajcie ciekawostek w internecie.

WARIANT III

W zespołach zaplanujcie Ekologiczny Dzień bez Technologii, podczas którego wasza klasa będzie miała okazję doświadczyć życia bez smartfonów, komputerów i internetu. Wymyślcie, jak taki dzień będzie wyglądał. Jakiego typu aktywności mogą zastąpić korzystanie z urządzeń elektronicznych? Zapiszcie swoje pomysły. Zastanówcie się, jakie korzyści mogą wynikać z takiego ograniczenia. Wybierzcie datę i zapiszcie ją w swoich kalendarzach. Powodzenia!

Ja w sieci pełnej możliwości

9. Bądź ekocyfrowy – ograniczaj ślad środowiskowy!

KOMENTARZ DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Ważnym aspektem korzystania z technologii cyfrowych, który często pozostaje niezauważony przez przeciętnego użytkownika i użytkowniczkę, jest **ślad środowiskowy danych**. To suma emisji gazów cieplarnianych, zużycia energii oraz wykorzystania zasobów naturalnych, takich jak woda czy minerały, związanych z naszą działalnością w świecie cyfrowym.

Należy mieć świadomość, że **każda nasza aktywność online, nawet najdrobniejsza, od wejścia na stronę internetową, przez polubienie komentarza w mediach społecznościowych lub wysłanie e-maila, po oglądanie filmów czy przesyłanie lub pobieranie zdjęć, generuje ślad cyfrowy**. Dane znajdujące się w serwerach to gigantyczny pochłaniacz zasobów energetycznych, a jednocześnie emitent ciepła do otoczenia. Ocenia się, że:

- pojedyncze wejście do wyszukiwarki Google generuje 1,8 g CO₂;
- wysłanie jednej wiadomości e-mail to 5–6 gramów CO₂;
- TikTok emituje 2,63 g CO₂ na minutę korzystania przez jedną osobę, Reddit – 2,48 g, Pinterest – 1,3 g, Instagram – 1,06 g, a Facebook i LinkedIn po 0,7 g CO₂. Spędzanie 5 minut dziennie na każdej z głównych platform generuje ponad 20 kg dwutlenku węgla rocznie, co równa się przejechaniu 84,5 km¹.

Warto zauważyć, że rosnąca popularność usług strumieniowania wideo oraz gaming online dodatkowo obciążają infrastrukturę cyfrową, co przekłada się na jeszcze większe generowanie śladu środowiskowego.

Dlatego kluczowe jest, abyśmy podnosiły świadomość wpływu naszych działań online na środowisko oraz podejmowały przemyślane decyzje dotyczące korzystania z technologii cyfrowych. To kluczowy krok w kierunku bardziej zrównoważonej przyszłości.

Już kilka prostych działań wystarczy, by zmniejszyć swój cyfrowy ślad środowiskowy:

- Minimalizujemy zbędne wyszukiwania w internecie. Im mniej ruchu danych generujemy, tym mniej energii zużywają serwery i infrastruktura sieciowa.
- Wybieramy ekologiczne wyszukiwarki internetowe, które zapewniają zrównoważone rozwiązania, np. korzystają z energii odnawialnej lub przekazują część zysków na cele ekologiczne (np. Duck Duck Go).
- Przed wysłaniem dużych plików, takich jak zdjęcia, filmy czy dokumenty, zastanówmy się, czy to naprawdę konieczne. Im mniejsze pliki przesyłamy, tym mniej energii zużywa się podczas tych działań.

1. Do obliczeń wykorzystano Social Carbon Footprint Calculator: <https://www.comparethemarket.com.au/energy/features/social-carbon-footprint-calculator/> [dostęp: 2 kwietnia 2024].

- Regularnie czyścimy nasze skrzynki odbiorcze, archiwizujemy e-maile, anulujemy niepotrzebne newslettery.
- Korzystamy z nawigacji w telefonach tylko wtedy, gdy jest to niezbędne.
- Pobieramy muzykę zamiast korzystać ze streamingu.
- Ograniczamy streamowanie filmów i seriali w wysokiej rozdzielczości, bo generuje to zużycie danych i energii. Wybieramy niższe jakościowo strumieniowanie, gdy jest to możliwe.
- W domu przełączamy się na wi-fi.
- Rozsądnie korzystamy z aplikacji. Usuwamy te, których nie używamy.
- Wyłączamy w smartfonie funkcje, z których nie korzystamy.
- Gdy prowadzimy własne blogi i strony, korzystamy z zielonych serwerów, wybieramy przyjazne hostingi, lekkie fonty, stopki bez zdjęć, zamieszczamy lekkie animacje.
- Ograniczamy spotkania online, zwłaszcza te z użyciem kamer.
- Wyłączamy swoje komputery, laptopy, smartfony i tablety, gdy nie są w użyciu.

SŁOWNICZEK

serwer

komputer przystosowany do obsługi wielu użytkowników, dysponujący szybkim procesorem (lub wieloma procesorami), odpowiednio dużą pamięcią RAM i pamięcią masową (zwykle kilkoma dyskami twardymi lub systemem połączonych dysków), z zainstalowanym oprogramowaniem świadczącym usługi w sieci komputerowej.

strumieniowanie wideo

przesyłanie danych audio i wideo za pośrednictwem internetu. W strumieniowaniu treści nie są odtwarzane z komputera użytkownika, a na bieżąco pobierane z innych komputerów w sieci.

ślad środowi- skowy danych

suma emisji gazów cieplarnianych, zużycia energii oraz wykorzystania zasobów naturalnych, takich jak woda czy minerały, związanych z naszą działalnością w świecie cyfrowym.

SCENARIUSZ LEKCJI

Cele zajęć

Uczennice i uczniowie:

- rozumieją, że każde działanie w sieci pozostawia ślad cyfrowy, który ma wpływ na środowisko naturalne;
- umieją minimalizować własny ślad cyfrowy poprzez świadome korzystanie z internetu i urządzeń elektronicznych.

Materiały

- kartki (najlepiej A4)
- długopisy
- komputer z dostępem do internetu i rzutnik
- smartfony

DOŚWIADCZENIE (10 minut)

Rozdaj uczennicom i uczniom kartki. Poproś, by każda osoba zastanowiła się nad tym, w jaki sposób codziennie korzysta z sieci, i opracowała **indywidualną mapę aktywności online**. Może na niej umieścić rysunki, notatki, ikonki.

Wykonanie zadania ułatwią młodzieży **pytania pomocnicze**. Zapisz je lub wyświetl na tablicy:

- Ile czasu korzystasz z internetu i urządzeń cyfrowych każdego dnia?
- Łączysz się z siecią przez wi-fi czy korzystasz z internetu mobilnego?
Od czego to zależy?
- Ile i jakich aplikacji używasz najczęściej?
- Dlaczego akurat te aplikacje są dla ciebie ważne?
- Jakiego rodzaju dane odbierasz i przesyłasz każdego dnia? Czy są to głównie wiadomości tekstowe, zdjęcia, filmy, pliki, czy coś innego?
- Jak dużo wiadomości, zdjęć, filmów i innych plików codziennie wysyłasz i odbierasz? Spróbuj policzyć/oszacować.

Gdy uczennice i uczniowie skończą mapy, poproś, by dobrali się w pary lub trójki i porozmawiali o nich.

REFLEKSJA (15 minut)

Poproś ochotników o zaprezentowanie swoich map aktywności online. Porozmawiajcie wspólnie, z ilu (i jakich) aplikacji najczęściej korzystacie oraz jak dużo (i jakich) danych przesyłacie każdego dnia. Aby zwrócić uwagę klasy, że każda nasza aktywność w sieci generuje cyfrowy ślad środowiskowy, zapytaj:

- Co oznacza dla was, że dane są przesyłane przez internet?
- Czy przesyłanie danych może mieć jakiś wpływ na środowisko? Jaki?

TEORIA (10 min)

Korzystając z komentarza dla osoby prowadzącej, wyjaśnij uczennicom, czym jest cyfrowy ślad środowiskowy. Opowiedz, w jaki sposób nasze czynności online wpływają na środowisko naturalne. Zaprezentuj ciekawostki dotyczące śladu cyfrowego generowanego przez różne aktywności w sieci. Zapytaj uczniów, jakie konkretne działania możemy podjąć, aby przesyłać mniej danych i jednocześnie cieszyć się korzystaniem z internetu. Przedstaw pełną listę działań.

PRAKTYKA (10 minut)

WARIANT I

Poproś uczniów, żeby zajrzeli do swoich smartfonów i przejrzyli zainstalowane na nich aplikacje. Zachęć, żeby usunęli te, z których nie korzystają.

WARIANT II

Poproś uczennice, żeby zajrzały do swoich smartfonów i sprawdziły, które aplikacje wymagają dostępu do takich danych jak lokalizacja, zdjęcia czy książka telefoniczna. Zachęć, by odłączyły dostęp do tych danych, które nie są niezbędne dla działania aplikacji.

Wskazówka

Jeśli starczy ci czasu, zakończ zajęcia dyskusją. Zapytaj uczennice i uczniów, czy ich zdaniem środowisko cyfrowe i środowisko naturalne są równie ważne, jeśli chodzi o nasze działania online. Poproś o podanie argumentów.

Indeks

ad blocker	86, 89, 251
agresja rówieśnicza	160, 162, 251
AI (ang. <i>artificial intelligence</i>)	86, 92–94, 96–105, 194–195, 197–204, 228,
algorytmy	36, 52, 56–57, 59, 62, 85–93, 103, 108, 110, 112, 143, 205–206, 251
automatyzacja	101, 102, 198, 224, 225, 251
banki czasu	233, 235, 251
bańka informacyjna/filtrująca	57, 59, 64, 143, 146, 251
błąd myślowy	79, 251
centrum danych	241, 251
chat ruletka	37, 251
chatbot	93, 94, 96, 100–102, 195–198, 201–202, 226, 251
chatGPT	41, 94, 96, 98–99, 100, 105, 188, 192, 194–196, 202–204, 251
ciasteczka	16, 85, 87, 89, 90, 251
clickbait	62, 63, 251
crowdfunding	62, 214, 233, 235, 251
cyberprzemoc	18, 160, 164, 205, 206, 251
cyfryzacja	224, 225, 251
cykl Kolba	8–10, 251
deepfake	101, 103, 251
dezinformacja	63, 64, 67, 79, 83, 142, 232, 251
dobrostan cyfrowy	42, 43, 45, 46, 251
donejty	35, 37, 40, 251
dymy	35, 37, 251
dziennikarstwo obywatelskie	233, 235, 251
efekt grupy	143, 144, 146, 251
efekt kabiny pilota	162, 165, 251
efekt rozhamowania (odhamowania)	163, 251
efekt wyższości obrazu nad tekstem	79, 80, 82, 251
ekologia cyfrowa	241, 243, 251
etyka	3, 107, 111, 198, 199, 251
fact-checking	68–72, 75, 251
fake news	53, 62, 63, 67, 205, 206, 251,
feed	87, 88, 91, 251
flaming	160, 163, 169, 251
FOMO	42, 43, 251
framing	62, 63, 251
generatywna AI/ generatywna sztuczna inteligencja	7, 11, 93, 94, 97, 101, 194–199, 201, 251
halucynowanie/ halucynacje AI	101, 103, 251
happy slapping	160, 163, 251
hejt	18, 41, 160, 163, 168, 170, 251

influencer	29–31, 34, 36, 149, 207–209, 239, 251
infrastruktura cyfrowa	3, 240, 243, 252
kliktywizm/slaktywizm	232, 233, 235, 252
komora echa/pogłosowa	56, 57, 59, 64, 143, 252
kompetencje przyszłości	6, 224, 225, 252
konflikt	4, 64, 133, 142–144, 146, 147, 154, 252
krytyczne myślenie	3, 6, 67, 68, 78, 252
lateral reading	50, 51, 53, 252
manipulacja informacjami	63, 68, 69, 76, 252
marketing	3, 23, 85–87, 89, 206, 215, 252
media cyfrowe	186, 187, 189, 218, 225, 232, 234, 235, 252
media społecznościowe	17, 20, 57, 150, 187, 209, 212–214, 252
mediaskan	69, 70, 75, 252
mem	7, 21, 81, 82, 188, 192, 217–223, 252
mowa nienawiści	37, 150, 160, 163, 170, 232, 252
multimodalne systemy AI	194, 195, 252
myślenie automatyczne	79–83, 252
newsfeed	57, 59, 252
nowe technologie	89, 150, 224–227, 230, 231, 252
numer IP	13, 15, 87, 252
patostreaming	35–39, 252
polaryzacja	78, 142, 143, 146, 252
porozumienie bez przemocy (NVC)	127, 252
praca hybrydowa	225, 252
praca zdalna	224, 225, 252
prawa autorskie	3, 198, 199, 202, 204, 218, 252
profil w mediach społecznościowych	26, 88, 91, 119, 215–216, 252
profilowanie	85, 87, 89, 252
prompt	3, 194–197, 252
prywatność w internecie	13–16, 20, 252
radyzalizacja	78, 79, 82, 252
raid	35, 37, 252
remiks	3, 217, 218, 252
reputacja	21, 22, 24, 252
scrollowanie	43, 125, 127, 252
scrollowanie emocji	125, 127, 252
serwer	13, 14, 193, 198, 201, 240–242, 247, 248, 252
seksting	3, 4 172, 173, 175, 176, 252
sextortion	160, 163, 169, 252
shot	35, 37, 40, 252
social media	89, 90, 118, 145, 147, 227, 237, 239, 252
społeczne zaangażowanie	3, 232, 252
społeczność online	187, 252
strategia redukcji szkód	173, 252
stream/streaming	105, 186–189, 192, 239, 248, 252
strumieniowanie wideo	248, 252
sygnalista/sygnalistka	163, 165, 167, 252
symulator	186, 187, 252
sztuczna inteligencja	3, 92–94, 96, 98–101, 103–105, 194, 198, 202–204, 229, 251, 252

ślad cyfrowy	14, 16, 21, 22, 24, 87, 247, 248, 253
ślad środowiskowy danych	247, 248, 253,
świadoma zgoda	3, 172, 173, 176, 253,
teoria porównań społecznych	29, 30, 253
test trójstronny	150, 151, 154, 253
Tor	15, 16, 253,
twórca internetowy	209, 212, 213, 221, 253
uczenie maszynowe	92, 94, 195, 253,
unikalny użytkownik/ unikalna użytkowniczka	13, 16, 253
viral	37, 217, 218, 221, 222, 239, 253,
vlog (wideoblog)	186, 187, 215, 253
VPN	15, 16, 253,
wirtualny wolontariat	233, 235, 253,
wizerunek	3, 19, 21, 22, 24, 253,
wolność słowa	148–155, 158, 253
wykluczenie cyfrowe	101, 103, 253
źródło informacji	51, 55, 69, 73, 74, 111, 202, 253

Fundacja
Szkoła z Klasą

Przy wsparciu

Google.org

ISBN 978-83-67621-22-9

9 788367 621229